

AVRASYA ETÜDLERİ

49

2016-1



TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

Turkish International Cooperation and
Coordination Agency

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.
TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
tarafından yılda iki kez yayımlanır.
Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir;
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve
politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.



ISSN 1300-1604



İletişim

TİKA, GMK. Bulvarı No:140 Çankaya-ANKARA
Tel: +90(312)9397000 • **Faks:** +90(312)9397515-16
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl: 22, Sayı: 49 (2016/1)

TİKA Adına Sahibi

Dr. Serdar ÇAM
Başkan

Yayın Kurulu

Dr. Serdar ÇAM
Mehmet Süreyya ER
Dr. Zülküf ORUÇ
Tolga KESKİN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Zülküf ORUÇ

Editör

Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ÇAHA • Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DOĞAN • Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat IŞIK • Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şükrü İNAN • İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nasuh USLU • Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UZUN • Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • Kırıkkale Üniversitesi

Baskı:

Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti.

Konur Sokak 57/4 Kızılay / Ankara

Tel: (0312) 425 07 34

Faks: (0312) 425 07 36

İçindekiler / Contents

Zerrin TORUN

The Debate on “Turkey as a Role Model” (1990-2011) / 7-32
“Bir Rol Modeli Olarak Türkiye” Tartışması

Mert BİLGİN

Political History of Iran’s Energy Policy / 33-54
İran’ın Enerji Politikasının Siyasi Tarihi

Muammer ÖZTÜRK

The Problem of International Leadership and Russia’s Great Power Elements: An Assessment / 55-75
Uluslararası Liderlik Meselesi ve Rusya’nın Büyük Güç Unsurları: Bir Değerlendirme

Arzu DURDULAR

Çin’in “Kuşak-Yol” Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi / 77-97
China’s “One Belt, One Road” Project and Its Influence on Sino-Turkish Relations

Zehra ALTUNDAĞ

Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü / 99-124
From Past To Present the Shanghai Cooperation Organization

Elnur İSMAYIL

Rusya’nın Avrasya Birliği Politikası / 125-151
Russia’s Eurasian Union Policy

İrfan KALAYCI - Barış AYTEKİN

Çağımız İslâm Dünyasında Yaşanan Dinsel ve Sosyo-Ekonomik Sorunlar (Teşhis Boyutu) / 153-182
Religious and Socio-Economic Issues Experienced in Our Age of the Islamic World (Diagnostic Aspect)

Zübeyde ŞENDERİN

Süleyman Nazif’in “Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurumî’ye” (Firâk-ı Irak)
Başlıklı Metninde Osmanlı Kimliği / 183-196
Ottoman Identify of Süleyman Nazif’s Work Entitled “Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurumî’ye” (From Fuzûlî-i Bağdâdî to Nef’î-i Erzurumî)- Firâk-ı Irak (Separation From Iraq)

The Debate on “Turkey as a Role Model” (1990-2011)

Zerrin TORUN¹

Abstract

This article revisits the debate on the idea of Turkey as a role model by bringing together Turkish and Middle Eastern perspectives between the Justice and Development Party’s (JDP) rise to government in 2002 and the popular uprisings in the Middle East between 2010 and 2011. Participants to the debate were clearly divided over the virtues of the Turkish political system. However, in the Middle East, they were united in their appreciation of the democratic nature of then Turkish foreign policy-making and its balanced approach. Therefore, even though Turkey as a role model idea may not be put into practice, in the period under analysis it is clear that Turkey’s presence with its strengths and weaknesses led to lesson-drawing in the region.

Keywords: *Turkey as a role model, Middle East, Turkish political system, foreign policy.*

¹ Assist. Prof. Dr., Middle East Technical University, Department of International Relations, zerrin@metu.edu.tr

“Bir Rol Modeli Olarak Türkiye” Tartışması

Öz

Bu makale bir role modeli olarak Türkiye fikri üzerinde yapılan tartışmayı, Türkiye ve Ortadoğu’daki yaklaşımları biraraya getirerek 2002 yılında Adalet ve Kalkınma partisi iktidara gelişi ve 2010 ve 2011 yıllarında Ortadoğu’daki halk ayaklanmaları arasındaki süre içinde tekrar ele almaktadır. Tartışmaya katılanlar Türkiye’nin siyasi sisteminin nitelikleri konusunda açık bir şekilde bölünmüştür. Ancak Ortadoğu’da Türkiye’nin o zamanki Türk dış politikasını demokratik doğası ve dengeli yaklaşımı dolayısıyla takdir etme konusunda birleşmişlerdir. Dolayısıyla, bir rol modeli olarak Türkiye fikri uygulamaya koyulmasa bile, analiz edilen dönem içerisinde Türkiye’nin mevcudiyetinin güçlü ve zayıf taraflarıyla bölgede ders çıkarmaya katkı sağladığı açıktır.

Anahtar kelimeler: *bir rol modeli olarak Türkiye, Ortadoğu, Türkiye siyasi sistemi, dış politika.*

1. Introduction

Whether Turkey can be a role model for other countries has been part of the informed political debate in different periods since the 1990s. Turkey does not only bring together political Islam and democracy but also secularism and is peculiar due to the deliberate choice of Westernisation as an ideal by the founders of the Republic. In addition, Turkish membership in international organisations such as NATO, the Council of Europe and recently the process of membership to the EU increase attention to the Turkish experience. These characteristics have made the Turkish example part of the debates on how to reform political regimes first in Central Asia and then the Middle East. However, between 1990s and early 2000s, the prevailing view amongst scholars and journalists on putting the idea of Turkey as a role model into practice has been negative due to mostly differences in historical backgrounds and higher religious allegiances in the Middle East.

The issue resurfaced in Turkey, the Middle East and the West once again during the popular uprisings in Tunisia, Egypt, Libya and Syria, as the co-existence of Islam with democracy and how these two were reconciled in the Turkish example could be relevant for the future of these countries.² The article revisits this debate by comparing Turkish and the Middle Eastern observations on the idea of Turkey as a role model. Based on an analysis of commentaries and statements of opinion leaders between 1990 and 2011, the article finds that Turkey's democracy and foreign policy during the period after the coming into power of the Justice and Development Party (JDP) has been closely followed by an increasingly growing number of Middle Eastern observers in prominent English publications of the region.³

² For different views on the issue see Ö. Taşpınar, "Egypt and the Turkish Model", *Today's Zaman*, 7 Feb. 2011; H.J. Barkey and M. Abromowitz, "Turkey: Democracy, Yes, But No Model", *Politico*, 19 Feb. 2011; Z. Torun, "Change in the Middle East and North Africa: A Turkish Perspective", *ISS Opinion*, European Union Institute for Security Studies, Feb. 2011, available at www.euiss.eu.

³ Turkey seems to attract even wider segments of the Arab societies. For instance, a commentary draws attention to the common ground between record number of young man and women who were fans of the Arabic-dubbed Turkish soap opera *Noor*, who visited Turkey in 2010, and preachers, imams, and religious figures who are rushing to Turkey in 2011, while calling for TV viewers to support Turkey and spend their summer holidays there – mostly influenced by the Turkish policy towards Israel. See "Turkey: Bringing Together Soap Opera Fans and Religious Figures", *Asharq Alawsat*, 26 July 2010. Surveys of the Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV) confirm that Turkish image is increasingly viewed positively in the region. July 2009 TESEV survey conducted in Egypt, Jordan, the Palestinian Territories, Lebanon, Saudi Arabia, Iraq and Syria found that 75 per cent of respondents had very favourable and favourable views of Turkey, whereas the figure has risen to 80 per cent in the 2010 survey. Interestingly, the figure of the very favourable and favourable views on Turkey was 85 per

Although participants to the debate were clearly divided over the virtues of the Turkish domestic political system as an example to follow, they were united in their appreciation of the then Turkish foreign policy-making, which did not deny dialogue with any other actor in the international arena, while it did not refrain from criticism either. Therefore, despite the difficulties in applying the Turkish model in the Middle Eastern context, one may argue that the debate functioned as one way of lesson-drawing. Analysis of strengths and weaknesses of Turkey in the newspaper articles presented here suggests that it is Turkey's presence⁴ that counts regardless of whether Turkey is a role-model to be followed or not.

The article will proceed with a brief history of the idea of Turkey as a role model. This will be followed by an analysis of Turkish and Middle Eastern perspectives on the issue in light of the JDP's rise to government since 2002 and the popular uprisings in the Middle East.

2. History of an idea: "Turkey as a role model"

The idea of Turkey as a role model first became part of the international debate on political reform after the collapse of the Soviet Union and the emergence of independent Republics in Central Asia in the 1990s. Turkey appeared as a valuable partner for the American administration to avoid these Republics from falling under the political sway of Iran, by offering a role model as "a Muslim country, yet secular and integrally tied into the Western alliance".⁵ The idea was even put forward by Catherine Lalumière, then Secretary General of the Council of Europe in her visit to the newly these states in Central Asia. Nonetheless, academics drew attention to the flaws in the Turkish system. Andrew Mango drew attention to the standard of living in Turkey and rights and freedoms of its citizens in particular with regard to distinctive religious and ethnic identity as compromising its status as an example.⁶ Despite these flaws, Turkish model became popular in the early 1990s, because it was secular and democratic and was close

cent when Iranian respondents were included. Y.P. Doğan, "Survey Shows Turkey Highly Favoured in Many Mideastern Countries", *Today's Zaman*, 3 Feb. 2011.

⁴ The concept of presence was developed to analyse the European Community through the place it occupies in the perceptions and expectations of policy makers. See D. Allen and M. Smith, "Western Europe's Presence in the Contemporary International Arena", *Review of International Studies*, Vol.16, No.1 (1990), pp.19-38. In this article, however, the focus of analysis in the wider Middle East is opinion leaders in general, which makes it necessary to use newspapers, think-tank reports and journals.

⁵ T. L. Friedman, "U.S. to Counter Iran in Central Asia", *The New York Times*, 5 Feb. 1992, p. 3.

⁶ A. Mango, "The Turkish Model", *Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 4 (Oct. 1993), pp. 726-757.

to the West. Besides, there was a supposed common culture, religion and linguistic affinity between Turkey and the Turkic Republics and Turkey had experience in transforming a centrally planned economy into a market economy.⁷

For Turkish politicians, the idea of being a role model was useful for increasing the importance of Turkey in the international arena. For instance, former Turkish Prime Minister Tansu Çiller, in order to justify the establishment of a customs union between Turkey and the European Union argued that “Turkey is a role model... a bridge between Europe and 300 million Turkish -speaking people,” referring to ethnic Turks in central Asia.⁸ For the then President Süleyman Demirel, Turkey could serve as a role model in the region and act as a bridge to the West. Turkish-American cooperation in light of this idea found expression in the Baku-Tbilisi Ceyhan oil pipeline against the competition from Moscow in 1999. Furthermore, Turkey encouraged the involvement of these states in the international system, as seen in the example of participation of the southern Caucasus in the Partnership for Peace Programme of NATO (PfP), and setting up training facilities for peace-keeping forces in Ankara in order to forge a common command and operational language.⁹ Despite these examples of cooperation, no institutionalized mechanism to promote Turkey as a role model was established. In fact, one could argue that by the end of 1993, the popularity of the idea of Turkey as a role model died out mainly because it became clear that there was no concrete danger that the Central Asian Republics would adopt the Iranian model. In addition, Russia’s attempt to control political developments within these countries under its ‘near abroad’ policy, and Turkish problems related with its ethnic and religious minorities led to the decline of Western support for the Turkish model.¹⁰

Subsequently however, the relevance of the idea of Turkey as a role model for the Middle East was discussed widely after the American administration changed its policy towards the region in the wake of September 11 attacks. During this period, democratization in the Middle East was seen as a way to deal with the problems in the region which

⁷ İ. Bal, *Turkey’s Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the ‘Turkish Model’* (Aldershot: Ashgate, 2000), p. 110.

⁸ J. Rugman, “EU Veto ‘Would Benefit Islamists’”, *The Guardian* (London), 2 Nov. 1995, p. 14.

⁹ D. Burke-Kennedy, “Turkey: old empire strikes back in new role as model, and bridge towards West”, *The Irish Times*, 29 Dec. 1999, p. 57.

¹⁰ Bal, *Turkey’s Relations*, p. 116.

increased the relevance of the Turkish model. Bush administration attempted to put the idea into practice via the Broader Middle East and North Africa Initiative (BMENA) in 2004, which eventually failed since it did not enjoy international support.

The issue caught the attention of a number of analysts and academics, who in general pointed out specific characteristics of the Turkish experience which make it difficult to implement it as a role model in the Middle East. For instance, Ömer Taşpınar highlighted that the historical context made it easier for Turks to accept a regime change towards democracy. Most importantly, Kemal Atatürk, the founder of the Turkish Republic enjoyed a high prestige and legitimacy, arising out of a military victory against foreign occupiers and democratic institutions in Turkey were not imposed by outside powers.¹¹ In addition, deficiencies of the Turkish system, such as the failure of tolerance for cultural and ethnic diversity, state control of religion and being a former colonial master in the region who is believed to have turned its back on Islam and adopted a pro-American and Israeli security policy made the Turkish model problematic in the eyes of its target audience.¹² Taşpınar argued in favour of a more liberal balance between secularism, Islam and democracy and a multicultural understanding of citizenship for Turkey to be an attractive role model.¹³ Meliha Altunışık, on the other hand, stated that Turkish experience went beyond demonstrating the compatibility of Islam and democracy since it revealed the significance of reinforcing secularism within democracy. She drew attention to the fact that JDP's rise to power had become an additional asset for the Turkish model as it demonstrated the reconciliation of a party with Islamic roots with democracy and secularism. Nonetheless, Altunışık underlined the issue of the 'will to act' in this regard and pointed out that Turkey has generally been reluctant to accept this role of a model for political reform in the Middle East.¹⁴

Other observers reacted against the idea of Turkey as a role model mostly out of domestic concerns. While conservatives or liberals pointed out that Turkish secularism had to evolve towards tolerating religion instead

¹¹ Ö. Taşpınar, *An Uneven Fit? The Turkish Model and the Arab World*, Analysis Paper No. 5, The Brookings Institution, (Aug. 2003), p. 16.

¹² *Ibid.*, pp. 25-39.

¹³ Taşpınar, *An Uneven Fit*, p. 39.

¹⁴ M. Altunışık, "The Turkish Model and Democratization in the Middle East", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 27, Winter/Spring No. 1&2 (2005), pp. 45-64.

of controlling it for Turkey to be attractive as a role model, secularists such as Onur Öymen, then deputy chairman of the Republican People's Party warned against neglecting secularism while trying to establish democracy in the region.¹⁵ Another remarkable and stronger comment came from President Ahmet Necdet Sezer at the opening session of the parliament in October 2004, who stated that the portrayal of Turkey as an Islamic republic or a model for moderate Islam as part of this initiative was unacceptable.¹⁶

In addition to this fragmented opinion within the country, Turkey's ill-remembered Ottoman past, scepticism of the Middle Eastern countries towards Turkey and lack of international support emerged as obstacles to put this idea into practice. Furthermore, policy-makers within the JDP government stated that Turkey could only serve as an example or inspiration for a reform program in the Middle East, but not as a model. They expressed that Turkey would be happy to see its neighborhood transformed into an area of peace, prosperity, and democracy but had no desire of assuming a role model position with regard to the BMENA Initiative of the US.¹⁷ This was a position which could be attributed to the impact of Ottoman legacy on Turkish foreign policy that leads to concerns of neo-Ottomanism in the region and self-restraint in Turkey.¹⁸

The policy of not institutionalizing mechanisms to put the idea of Turkey as a role model into practice in order not to be seen as patronizing the Middle East continued even during the popular uprisings in the region. However, this does not mean that JDP policy-makers did not make references to Turkey as an example or a source of inspiration for other countries.¹⁹ For instance Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan underlined that Turkey has achieved “what people said could never be achieved – a balance between Islam, democracy, secularism and modernity”. In his words, his party members “are absolutely against ethnic nationalism, regional nationalism, and religious chauvinism” and “Turkey, with its

¹⁵ Y. Beriş and A. Gürkan, *Broader Middle East Initiative: Perceptions From Turkey*, Turkey In Focus, Issue: 7, Turkish Industrialist's and Businessmen's Association Washington Office, (July 2004).

¹⁶ “İlmli İslam Kabul Edilemez”, *Hürriyet*, 2 Oct. 2004.

¹⁷ A. Sever, “Turkey's Constraining Position on Western Reform Initiatives in the Middle East”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.18, No.4 (Fall 2007), p. 137.

¹⁸ Ş. Yılmaz and İ.K. Yosmaoğlu, “Fighting the Spectres of the Past: Dilemmas of Ottoman Legacy in the Balkans and the Middle East”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 5 (2008), pp. 677-693.

¹⁹ See comments of the Turkish Prime Minister's advisor, İ. Kalın, “Turkey serves as a role model for Arab world”, *The Japan Times*, 26 May 2011.

democracy, is a source of inspiration to the rest of the Islamic world.”²⁰ Nonetheless, while Erdoğan continued to argue that Turkey can be a source of inspiration for other countries since it has shown that Islam and democracy can co-exist perfectly, he underlined that Turkey does not seek to be a role model.²¹

3. The debate in Turkey on ‘Turkey as a role model’ during the popular uprisings in the Middle East

Despite this official policy, the debate on the idea of Turkey as a role model has intensified in Turkey and the West during the popular uprisings in the wider Middle East, although increasing number of Middle Eastern analysts seems to have focused on the idea since the consolidation of Justice and Development Party in the Turkish political system. To start with a general comment from Turkey, Mehmet Ali Birand, a prominent columnist, argued that it was inevitable for a middle class, educated Egyptian or Tunisian - who watch Turkish television series which showed the difference between these countries more clearly - to question why the Turks, being similarly Muslim can elect whomever they want, while they can’t. From this perspective, Turkey constituted a role model despite the deficiencies, because democracy worked, and thanks to secularism, people see a Muslim Turkey that is stable and progressively becoming rich.²²

However, based on similar premises, a group of Turkish analysts and scholars argued that the Turkish example cannot be applied to the Middle Eastern context, as social and political structures display huge differences. Turkish system is characterized by strict secularism enshrined in the Constitution. Secularism is strongly upheld by political parties and most importantly by the military, which has intervened in politics either directly by staging coups or indirectly by statements warning the governments against threats to the regime. People in the Middle East, however, are far more religious and the strong and institutionalized support for secularism, which led to change in Turkish Islamic movements, is missing. For instance, Burhanettin Duran argued that Turkey has a unique political culture and Turkish political vocabulary does not provide for such concepts as *shura* or *sharia* to advance an ‘Islamist’ political agenda, as promoted

²⁰ R. T. Erdoğan, *Newsweek*, 12 May 2008.

²¹ “Turkey can be ‘inspiration’ for Arabs: Erdogan”, 24 Feb. 2011, <http://www.france24.com/en/20110224-turkey-can-be-inspiration-arabs-erdogan> Accessed on 11.04.2011.

²² M.A. Birand, “Look around and then look at us”, *Hürriyet*, 1 Feb. 2011.

by groups such as the Muslim Brotherhood. Therefore, Duran stated that Turkey would not stand out as an appropriate model for many Muslims who would be unable to reconcile ‘pseudo-democratic practices’ with their expectations from a democratic regime.²³

Another group of analysts in the debate argued that the value of Turkish example comes from the experience of the Justice and Development Party (JDP), which has been in government for consecutive terms.²⁴ Although JDP has defined itself as conservative democrat, the backgrounds of the majority of its members in Islamic movements led to characterisation of the party as a representative of political Islam. It has been established in 2001 by a group of younger members of the Virtue Party, when the party was closed down by the Constitutional Court, which shows that Turkish political Islam had to evolve in order to survive. Dropping criticisms against secularism off their rhetoric and insufficient credibility of opposition political parties among the electorate led to JDP becoming a dominant actor in the political system. Therefore, analysts argued that it is particularly the JDP experience that should constitute an example for the countries that are about to undergo change.

In this light, Ergun Babahan stated that the achievement in Turkey was sufficient to be taken as a model, since Turkey was a good example of how Islam and democracy can coexist. Babahan also argued that with its economy, legal, education and health systems, Turkey might contribute to the process of change in these countries.²⁵ Following this line of thought, İhsan Dağı pointed out that the people of the Middle East were previously squeezed between putting up with a repressive regime or a totalitarian Islamist state. However, the Turkish experience with democracy presented a third option for the Middle East, consisting of representative and accountable government through the experience of JDP and free, fair and regular elections.²⁶

Alternative points of view urging for caution mostly about the framework of the transfer of know-how on transition to democracy and the

²³ B. Duran, “Whose Model? Which Turkey?”, www.setavakfi.org.tr/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=68545 Accessed on 11.04.2011.

²⁴ Y. Baydar, “Turkish Experiment Through Egypt’s Prism”, *Today’s Zaman*, 2 Feb. 2011 and C. Çandar, *Turkey’s ‘Soft Power’ Strategy: A New Vision for a Multi-Polar World*, Brief No: 38, Foundation for Political Economic and Social Research (SETA), (Dec. 2009).

²⁵ E. Babahan, “Human Dignity and Egypt”, *Today’s Zaman*, 1 Feb. 2011.

²⁶ İ. Dağı, “Turkish Model: Neither Authoritarian nor Islamist”, *Today’s Zaman*, 14 Feb. 2011.

deficiencies of the Turkish system also emerged. One argument for instance, stated that Turkey could rather be a companion for the Middle East since it wanted to maintain a balance between having relations in equal terms and acting in support of these countries. Thus, an institutionalized interaction might inspire these countries to develop their own models, while such an interactive process might help both sides in developing democracy.²⁷ Another comment highlighted that Turkey constituted an exception among former Ottoman territories for having solved the legitimacy problem of its political system, in particular with its recent experience with a conservative party which believed in democracy and showed efforts towards integrating with the world and especially the EU. Thus, Turkish experience served as an inspiration for the Muslim world by showing that the basis of the political structure is not religious beliefs and values but concepts like democracy, human rights, expansion of civilian control, transparency, and accountability. However, in this view, Turkey needed to improve the rule of law and democracy and resolve long-standing problems, such as religious freedom and the Kurdish issue in order to influence the Muslim world.²⁸

4. The Debate in the Middle East on “Turkey as a Role Model”

Turkish comments, which draw attention to the relevance of the JDP experience, are shared in the Middle East.²⁹ As stated above, Turkey’s experience with JDP started to attract significant attention in the Middle East as early as 2002, when it first came to government. For instance, Mohamed Sid-Ahmed underlined that JDP’s leader Recep Tayyip Erdoğan has been conveying the message that “Islam and democracy are not incompatible, and has succeeded in convincing European leaders that the Turkish experiment ‘should be given a chance’”. Therefore, the victory of the JDP was of enormous significance, not least because for the first time a Muslim country with an Islamic party in power was pleading for reconciliation with and not hostility towards the West.³⁰ Another comment in 2007

²⁷ International Strategic Research Organisation (USAK) Center for American Studies, 5 April 2011, <http://www.usak.org.tr/EN/hyazdir.asp?id=571> Accessed on 11.04.2011.

²⁸ T. Küçükcan, “Turkey a Model for Islamic World insofar as It Changes”, *Today’s Zaman*, 28 Feb. 2011.

²⁹ This view found expression in *Contemporary Arab Affairs*’ ‘Editorial’ in 2010. Haseeb argued that there is an Arab need to benefit from the current pioneering Turkish experience of ‘enlightened secularism’ as implemented by JDP – a party with an Islamic background, which practises democracy and separates the religion and the state in its practice completely -. K. El-Din Haseeb, “The Future of Arab-Turkish cooperation; some remarks”, *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 3, No. 2 (2010), p. 136.

³⁰ M. Sid-Ahmed, “Turkey’s new experiment”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 612, 14-20 Nov. 2002, <http://weekly.ahram.org.eg/2002/612/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.

stressed the difference of Turkey's Islamic political experience "in terms of accepting the other and emphasizing the fact that the state is comprised of all its citizens regardless of their beliefs and orientations (religion is a relationship between man and God but homeland is for all citizens)" and argued that the JDP has always emphasized "respecting the constitution and secularism - which constitutes the legitimacy of the modern Turkish state". Moreover, having emerged out of the Turkish Islamic experience, Prime Minister Erdoğan's support to Turkey's accession to the European Union pioneered him in an Islamic world which "lies perplexed between a past that it cannot return to and a modern elusive world". According to this perspective, Turkey's affiliation to the West and the dissolution of the historic bonds with the East entailed many benefits for Turkey, one of which is Erdoğan's practice of politics not dominated by a religious perspective but by a practical and realistic perspective.³¹

Statements of those who were involved in the Middle Eastern politics support these positive comments. For instance, after JDP won 47 per cent of the vote in 2007 parliamentary elections, a leading Muslim Brotherhood member Essam El-Erian stated that JDP's success showed that 'a political party does not have to be limited to Islamist members alone' and pointed to ways in which Islamists can reach accommodation with the West, while its economic success and dealings with other political parties and currents in Turkey should also be reflected upon. Abul-Ela Madi, a former Muslim Brotherhood member who left the group to form the moderate Wassat (Centre) Party, on the other hand, argued that the lesson Islamists should learn from the JDP's success is moderation. Madi appreciated JDP's "pragmatism" and the way they have focussed on their objectives without any religious grandstanding.³² Another example is the Islamist leader Rachid Ghannouchi of the Ennahda (Awakening) movement, who returned Tunisia after more than 20 years in exile and while rejecting comparisons to the Iranian leader Ayatollah Khomeini, compared his movement to the JDP.³³ Moreover, one comment went so far as stating that even the new

³¹ "Turkey: Avoiding a Lame Democracy!", *Asharq Al-Awsat*, 9 May 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=8903> Accessed on 28.04.2011.

³² A. Howeidy, "Lessons from Turkey", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 855, 26 July-1 Aug. 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/2007/855/eg8.htm> Accessed on 28.04.2011.

³³ In his words, "The Turkish experience remains the closest to the Tunisian situation, culturally, politically and socially, Turkey is the closest case to Tunisia. So al-Nahda, if you were to compare it [with another movement], cannot be compared to the Taliban or Iran, the closest comparison would be to the AKP". N. Moshiri's Interview with Rachid Ghannouchi, *Al Jazeera*, 7 Feb. 2011, <http://english.aljazeera.net/news/africa/2011/02/2011233464273624.html> Accessed on 24.06.2016.

leaders of the Egyptian Muslim Brotherhood found “in modern Turkey a role model to be emulated” and saw “the Egyptian army as a stabilizing force and a guarantor that a genuine multi-party, democratic political system can be maintained, just like the Turkish army.”³⁴

However, mirroring the differences among Turkish participants to the debate on Turkey as a role model, Middle Eastern analysts disagreed on the value of secularism or the role of the military in the political system, namely, restrictions to political Islam. For instance, one comment pointed to a widespread belief that Turkish society has already achieved a true balance between the secular identity of the state and the choices of civil society “after the failure of oppressive westernization policies that aimed to strip the country of its religious and cultural roots”. This was helped by the fact that the ruling JDP contained the secular vision with ease and leant on Islam as a cultural and valuable reference without building a political legitimacy upon it.³⁵ In a similar comment, Amr Hamzawy underlined that JDP was distinct in not raising slogans such as “Islam is the solution” and in highlighting the ability of religious views “to compete with other intellectual and value-based frameworks”. For Hamzawy, the tolerance of the Turkish political system for Islamist powers to participate in public affairs, secular nature of the state and role of the military as an ultimate guarantor of the system allowed gradual integration of Islamist movements in politics within the context of constitutional, legal and organisational restrictions and propelled them towards committing to the rules of the game. Hamzawy pointed out that the JDP was an example of the maturation of Islamist movements which revealed itself not only with an interest in the formulation and application of public policies competently, but also with formulating a successful model for Islamist activity that was open to and in communication with the Other (the non-Islamic, the secular, the Western, etc.), based on inclusive citizenship, not on mixing politics and violent action. Overall, Hamzawy pointed out the importance of democracy as a value and practice that formed the ultimate reference point for Turkish Islamists and guaranteed continuation of their political role.³⁶

³⁴ M. Keilani, “Wrong Assumptions About Egypt”, *Jordan Times*, 13 Feb. 2011, supplied by BBC Worldwide Monitoring.

³⁵ “Turkish Secularism and the Current Political Stalemate”, *Asharq Al-Awsat*, 15 May 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=8967> Accessed on 28.04.2011.

³⁶ A. Hamzawy, “Islamist lessons in Turkey Flexible and focussed on policy”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 858, 16- 22 Aug. 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/2007/858/op23.htm> Accessed on 28.04.2011.

Another comment went so far as exceptionally appreciating strong presence of not only legal and constitutional buffers, but also forces that protect the general situation - the military in Turkey and the royal palace in Jordan. From this perspective, both cases seemed relevant for the accession of Islamists to leading posts in the government and preventing the monopolizing of power by one party after a democratic election until the culture of pluralism and accommodating differences are reinforced in the Arab world.³⁷ A similar comment defined secularism as “defense against sectarianism, division and ethnic conflicts” and welcomed the persistence of JDP in protecting secularism. JDP differed from Arab Islamist movements in not assuming power by killing, bombing or bloodshed and “it never advocated fatwas (religious rulings) created by ignorant individuals that denounce others as infidels and divide members of the same community into categories of atheists and infidels.” Therefore, JDP’s accession was a qualitative leap in the modern model of governance in the Islamic world and offered a quite different example of rational and balanced governance.³⁸ Similarly, Mustafa El-Labbad, argued that secularism has been a fateful choice for Turkey and concluded that an objective assessment of that society today “suggests that the decision was largely right”, even if secularism was taken to an extreme. For El-Labbad, this was because secularist values and peaceful rotation of civil authority inherent in the multi-party parliamentary system permitted for the rise to power of a party with an Islamist frame of reference.³⁹

In contrast to these positive approaches to the Turkish system, but still mirroring the lines of fragmentation within the Turkish debate, Galal Nassar argued that Turkey could offer useful insight for Arab societies insofar as it urges caution against a secularism which may endanger existing systems of values and ethics. Nassar argued that “the “tyranny of enlightenment” can be just as disruptive as the “tyranny of fundamentalism”.⁴⁰ Instead of secularism, Nassar emphasized JDP’s belief that democracy is a universal, humanitarian political creed with strong roots in Turkish and

³⁷ “No to Democracy!”, *Asharq Al-Awsat*, 18 Jan. 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=7694> Accessed on 28.04.2011.

³⁸ “The Valuable Turkish Lesson”, *Asharq Al-Awsat*, 1 Sep. 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=10062> Accessed on 28.04.2011.

³⁹ M. El-Labbad, “Turkey in Arab eyes”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 925, 3-9 Dec. 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/2008/925/op35.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁴⁰ G. Nassar, “In Focus: More than an identity crisis”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 845, 17-23 May 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/2007/845/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.

Islamic heritage. He argued that JDP's "allegiance to democracy" was the reason for its rising popularity among the urban middle class, in contrast to its predecessor, the Welfare Party of Necmettin Erbakan, which viewed "democracy as a Western import and, hence, alien to Islamic society".⁴¹ Raghida Dergham, on the other hand, pointed out that the model has to "prove its merit in terms of achieving social peace, economic progress and political development" in Turkey, which means that it "needs to solve the Kurdish issue and its 'political Islam' (or sometimes public Islam) problem by maturing its democratic institutions." Furthermore, Kemalism's efforts to associate Turkey with the Western world was perceived in the Middle East as "turning its back to the Muslim world" and reforms such as the abolition of the Caliphate, introduction of the Latin alphabet, closing of Sufi orders and madrasahs, changes in the dress codes and legal reforms that eliminated Islamic principles were unacceptable to the Arabs. Therefore, Dergham argued that "in order to propose a Turkish model that can be appealing to the wider masses in the Middle East, Turkey needs to demonstrate that democracy and secularism in the Muslim world are not mutually exclusive, or have to grow only at the expense of the other."⁴²

To conclude this section, the debate in the Middle East demonstrated the lines of fragmentation within the debate in Turkey. Overall, whereas those who were against the idea pointed out secularism and deficiencies in multiculturalism, those who viewed the idea of Turkey as a role model positively stressed its moderate version of Islam, its reforms to cope with modernization and globalization and its democracy. They also argued that Turkish example showed Arabs and Muslims that Islam, modernization, and democracy are not necessarily incompatible concepts.⁴³ However, the debate among the Middle Eastern analysts on Turkey as a role model is different from the one in Turkey due to its focus on Turkey's recent foreign policy towards the Middle East and in particular, the Arab-Israeli conflict. As will be presented below, while there were analysts who analysed Turkey's foreign policy in terms of balance of power within the region, it is striking that many analysts who praised Turkey's more critical approach

⁴¹ G. Nassar, "In Focus: Turkey and democracy" *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 909, 7-13 Aug. 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/2008/909/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁴² R. Dergham, "Egypt's Youths are Responsible for Defending their Revolution from Those who Would Climb upon It", *Daral Hayat*, 4 Feb. 2011, <http://www.daralhayat.com/portalarticlendah/231058> Accessed on 28.04.2011.

⁴³ E. Podeh, "The Final Fall of the Ottoman Empire': Arab Discourse over Turkey's Accession to the European Union", *Turkish Studies*, Vol. 8, No. 3 (2007), pp. 317-328.

towards Israel tended to attribute this approach to the democratic system in Turkey and drew lessons for the Arab world.

5. Turkish Foreign Policy within the debate on Turkey as a role model

For decades since the establishment of the Turkish Republic, Turkish-Middle Eastern relations have been mired in mutual suspicions due to negative collective memories related with the rule or the collapse of the Ottoman Empire, Turkish orientation towards Europe and reluctance to engage with the Middle East. Furthermore, when Turkey increased its military and economic cooperation with Israel in the 1990s, Arab scepticism turned into anger.⁴⁴ The 1990s, therefore, marked an era in which Turkey was seen increasingly as a source of direct threat to the Arabs and in this context, even Turkish domestic system was criticized by Arab writers and journalists.⁴⁵ To give an example of the nature of relations in this period, Arab League meetings during the years before 2003, adopted resolutions not only protesting against the Turkish-Israeli military cooperation, but also against Turkish development projects on the Euphrates River which could decrease allocation of water to Syria and Iraq.⁴⁶ However, when the JDP came to power, they explicitly set on a foreign policy program based on the “strategic depth” doctrine of former Minister of Foreign Affairs and Prime Minister, Prof. Ahmet Davutoğlu in order to develop cooperative relations with Turkey’s neighbourhood and in particular with the Middle East⁴⁷ which was put into action by high level official tours at the governmental level and initiatives to bring together different actors. Together with these efforts, Turkish foreign policy actions have also influenced Arab public and elite opinion. In general, Turkey was seen as being in a position to counter European Islamophobia on the one hand and worldwide fundamentalist Islamic organizations on the other, by

⁴⁴ I. Nafie, “Crossing a new threshold”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 406, 3-9 Dec. 1998, <http://weekly.ahram.org.eg/1998/406/op1.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁴⁵ O. Bengio and G. Özcan, Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 2 (2001), pp. 62, 59.

⁴⁶ El-Labbad, Turkey in Arab eyes. For an analysis of the factors that affected Turkey’s relations with its Middle Eastern neighbours particularly until the JDP’s rise to power, see D. Jung, “Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities”, *Mediterranean Politics*, Vol. 10, No. 1 (2005), pp. 1-17.

⁴⁷ For an in-depth analysis of the implications of this doctrine for Turkish foreign policy, see A. Murinson, “The strategic doctrine of Turkish foreign policy”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 6 (2006), pp. 945-964. For a Middle Eastern account of this, see D. Ezzat, “Very daring ideas”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 620, 9-15 Jan. 2003, <http://weekly.ahram.org.eg/2003/620/re2.htm> Accessed on 28.04.2011.

being the spearhead of Islam in Europe and the spearhead of Europe in the Islamic world.⁴⁸

More specifically, the way Turkish parliamentary system works since the negative vote on the American request to de facto open a second front on Turkish territory against Iraq in 2003 impressed opinion at both the elite and public level. As Azmi Bishara underlined, that the government put the matter to a vote in parliament in line with democratic procedures and its grassroots base was an unfamiliar behaviour on the part of a Middle Eastern ally of the US. For Bishara, the way the government used real democracy as an expression of sovereign will and in order to reject subordination to the US was “perhaps the most important lesson that Arab public opinion could gain from Turkey’s pioneering experience”.⁴⁹ Nader Fergany, on the other hand, highlighted Recep Tayyip Erdoğan’s strong-worded criticism of Israeli actions towards Palestine and reluctance to accept posing one model for the Greater Middle East, even if that model is Turkey. Fergany also attributed the contrast between Erdoğan’s stand and that of Arab leaders to the fact that Erdoğan is democratically elected and accountable to the nation that put him into office and concluded that leaders elected in free and fair elections cannot afford to ignore the feelings of their people.⁵⁰ Bishara’s comments on the decline in Turkish-Israeli relations⁵¹ once again emphasized the importance of a democratic system for foreign policy. Bishara argued that the decline came as a result of Turkish solidarity with the people of Gaza during the Israeli attacks, anger over the Israeli treatment of the Turkish ambassador, and the civil society initiative that organized the Freedom Flotilla in order to break the siege of Gaza. It reflected opinions of the JDP’s constituency and Turkish public at large, since “the JDP is a political party in the modern sense of the term, with a broad grassroots base” and the “public voted in a government that it felt would act in a way that reflected a Turkey that was not subordinate to the US, that was angry with Europe, and that was

⁴⁸ Podesh, *The Final Fall*, p. 323.

⁴⁹ A. Bishara, ‘The Arabs and Turkey’, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 1006, 8-14 July 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/1006/op11.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁵⁰ N. Fergany, ‘More Arab than the Arabs?’, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 694, 10-16 June 2004, <http://weekly.ahram.org.eg/2004/694/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁵¹ For a discussion of factors behind the recent decline in Turkish-Israeli relations, and the implications of these for Turkish foreign policy see M. Altunışık and E. Çuhadar, Turkey’s Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?, *Mediterranean Politics*, Vol.15, No.3 (2010), pp. 371-392.

not in Israel's pocket with regards to the Palestinian cause and relations with the Arabs".⁵²

Other analysts agreed with these comments in general and argued that Turkey recently became a role model for many Arabs, because it started to act as an independent actor who still talked to Israel, while it has not left the Palestinians either.⁵³ Put differently, Arabs were impressed with Turkey since it was a country that has close ties not only with the Americans, Europeans and Israelis, but also with Iran and other Gulf states.⁵⁴ For instance, Ramzy Baroud argued that "the AKP began to lead a self-assertive Turkey" by "rejecting the use of Turkish territories as a launch pad for a US strike against Iraq in 2003" and by honouring past military deals with Israel, while making many successful overtures to Syria and Iran. Turkey under the JDP government succeeded "in being willing to be seen as a unifier in an age of Muslim and Arab disunity", since it maintained good ties with all its neighbours and refused to be drawn into "the game of moderate and extremist camps".⁵⁵ Therefore, many Arab analysts agreed that the way that Turkey is handling its disputes with Israel, inclusive of Turkish civil society's peaceful activism against Israel, is appropriate and effective precisely because of the context of traditionally peaceful relations between Turkey and Israel.⁵⁶

Arab observers of Turkish foreign policy not only drew attention to the making of foreign policy in a balanced manner and the role of public opinion in this, but also evaluated these in terms of balance of power within the Middle East and attributed Turkish foreign policy actions to its national

⁵² Bishara, *The Arabs and Turkey*. See also Aijaz Zaka Syed, who argued that the criticism of Erdoğan against Shimon Peres at the World Economic Forum in Davos following Israel's Gaza offensive and his other remarks were results of the Prime Minister's political courage and candour. Syed also attributed Turkey's rejection to go along 'with the shameful double standards' and its 'unique eminence of leadership across the Middle East and in much of the Muslim World' to the personality factor. A.Z. Syed, "We need more Erdogans", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 971, 5-11 Nov. 2009, <http://weekly.ahram.org.eg/2009/971/op6.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁵³ It should be noted that despite the contrary perceptions in the Arab world and complications, pursuing a balanced foreign policy has been a goal of policy-makers even at the height of the tilt towards a pro-Arab approach in the mid-60s. For this and the Turkish-Israeli rapprochement of the 1990s which led to improved economic and security cooperation, see M. Altunışık, "The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold War era", *Middle Eastern Studies*, Vol.36, No.2 (2000), pp.172-191.

⁵⁴ S.A. Salama, "Turkish glamour", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 982, 21-27 Jan. 2010. <http://weekly.ahram.org.eg/2010/982/op4.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁵⁵ R. Baroud, "New Turkey, right time", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 983, 28 Jan.-3 Feb. 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/983/op33.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁵⁶ Bishara, *The Arabs and Turkey*.

interests.⁵⁷ Mostafa Zein argued that Turkish embrace of the Palestinian cause and distancing itself from the alliance with Israel without great concern for the US reactions was part of its goal to return as a regional power in the Middle East and not a result of Arab efforts. The Palestinian issue, in this context represented a gateway for Turkey to form ties with its Arab neighborhood at both the popular and official levels.⁵⁸ For another observer, Turkey made enormous political and economic progress and it was no longer ‘the great powers’ façade’ in the region. Put differently, Turkey was a regional power which was trying to implement a new foreign policy strategy with the intention to become a more independent or neutral actor in contact with diverse parties simultaneously.⁵⁹

In these balance of power analyses, Turkey and Iran were seen as opposing poles not only in terms of offering two different role models, but also in terms of power. Arab analysts saw Turkey as a counterweight to Iran’s new imperial thinking and its desire to export its revolution which endanger the security of its neighbors. One comment, for instance, pointing out the need for an Arab presence, as well as an Arab vision and initiative in this balance, argued that “in order to reign in the Iranian advance, Turkey has to be present.” In this view, Turkey’s model of a positive relationship between religion and state is attractive in order to bring about development and democracy, whereas Iranian “political and fundamentalist model doesn’t interest anyone, except the supporters of wilayet-e-faqih... and Hugo Chavez”, despite its huge oil capabilities and strong state.⁶⁰ Similarly, Urayb al-Rantawi argued that Turkey offered a lesson of “gentle force”, as seen in its policy towards the “Freedom Flotilla”, a civil society initiative to draw attention to the Israeli blockade in Gaza. In this context, JDP’s foreign policy offered lessons of ‘democratic civil Islam’ and Turkey proved that “between fatalistic silence and submitting to the US and Israeli will on one hand and the waging of a comprehensive war and uncalculated

⁵⁷ For a good illustration of all of these in one scholarly assessment see, M. Nouredine, “Turkey’s internal and external challenges: course and limitations”, *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 1, No. 3 (2008), pp. 465-70.

⁵⁸ M. Zein, “No Thanks to Arabs”, *Daral Hayat*, 18 Dec. 2010, <http://www.daralhayat.com/portalariclendirah/214556> Accessed on 28.04.2011.

⁵⁹ El-Labbad, Turkey in Arab eyes. See also his positive analysis of Turkish foreign policy after the Flotilla Incident between Turkey and Israel M. El-Labbad, “Turkey and the Freedom Flotilla”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 1002, 10-16 June 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/1002/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.

⁶⁰ “Turkey and the Arabs... the Equilibrium of a New Middle East”, *Asharq Al-Awsat*, 14 Aug. 2006, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=5998> Accessed on 28.04.2011.

risks” on the other, there were a broad range of “politically, economically, diplomatically, morally, and legally” effective options and alternatives. Rantawi argued that Arab moderate resistance should incorporate Turkish “reason, pragmatism, and modernity” into their rhetoric, since the Turkish model, which “is based on ‘gentle force’, unlike the Iranian model, has international credibility and respect”.⁶¹

These positive commentaries do not mean that criticism waned in Arab platforms. However, critics of then Turkish foreign policy did so more on the grounds of limited results of these positive actions or approaches. As an example, Elias Harfoush argued that Turkey sought “to achieve commercial, economic and political interests” and on its path to this it did not “mind relying on a discourse of mobilization”, but it had not been able to alter “the balance of power between the Arabs and Israel”. Examples included the collapse of Turkish mediation between Syria and Israel, the failure to prevent strengthened sanctions against Iran, and approving NATO’s missile shield, aimed at what NATO considers to be an “Iranian threat”.⁶² Zuheir Kseibati joined the criticism of the results with regard to Turkish position on transition to democracy in Syria and argued that Ahmet Davutoğlu’s offer to help Damascus implement the reform programs reminded “the fate of all the Turkish initiatives in the region, starting with the mediation between Syria and Israel and ending with the interference to ensure calm in Lebanon and the action on the war arena in Libya”.⁶³ Lamis Andoni also underlined the emergence of Turkey and Iran as regional powers, which he attributed to the decline of pan-Arab power and the absence of strong Arab leadership. In this context, whereas the West criticized Turkey for supposedly ‘turning eastward’ and favouring its ‘cultural affinity’ with Muslim countries, the Arab world continued to see it as a bridge to the West and a potential mediator with the US and Israel. However, while the Arab street portrayed Turkey as the new leaders in ‘the Islamic world’s struggle to liberate Palestine’, this is a role Turkey did not claim. For Andoni, since the Turkish prime minister did not abandon his declared goal of being a bridge between East and West, as opposed to a

⁶¹ U. al-Rantawi, “As Turkey Scatters its Lessons to the ‘Moderates’ and the ‘Resistance’”, *Al-Dustur*, Amman, 6 Jun 2010, supplied by BBC Worldwide Monitoring.

⁶² E. Harfoush, “Is there a Turkish Plan?”, *Asharq Al-Awsat*, 27 Nov. 2010, <http://www.daralhayat.com/portaliarticlendam/207084> Accessed on 28.04.2011.

⁶³ Z. Kseibati, “The Fragments of ‘Rejectionism’ in the Gulf”, *Daral Hayat*, 07 April 2011, <http://www.daralhayat.com/portaliarticlendam/252976> Accessed on 28.04.2011.

champion of the East against the West, Turkey could only be a stabilising force in the Arab world.⁶⁴

Despite criticisms which focus more on the results rather than the policy itself, the then Turkish foreign policy found almost universal appreciation in the Arab platforms. Arab observers highlighted the democratic nature of foreign policy making and the readiness to engage in dialogue and cooperate with all actors in a balanced manner as examples to be followed.

6. Conclusion

The debate on Turkey as a role model emerged after the collapse of the Soviet Union and the emergence of independent Republics in Central Asia. There was no attempt to put the idea into action through institutionalized mechanisms and its popularity soon declined. The second period when the idea was intensely debated can be distinguished with an attempt to put the idea into practice via the Broader Middle East and North Africa Initiative (BMENA) of George W. Bush administration of the US in 2004, which eventually failed since it did not enjoy international support. The third and final period when the idea resurfaced particularly in the Middle East can be said to have started with the consolidation of Justice and Development Party (AKP) in Turkish political system, since it is during this period that the Turkish example has been analysed as a role model for the first time by a growing number of Middle Eastern observers. The idea became part of the debates in the Middle East and Turkey, due to the popular uprisings in the region, which aimed to change the nature of these political regimes in one way or another.

Analysis of commentaries and statements of opinion leaders in prominent newspapers in both Turkey and the Middle East showed that the debate on Turkey as a role model is a mirror image of one another. Discussion of Turkey's democracy, secularism and the experience of political Islam in the case of JDP's rise to power were popular topics. However, characteristics of the Turkish political and social structure lead to clear lines of fragmentation in the assessment of Turkey as a role model in both contexts. One main line of argument emphasized differences between Turkey and the Middle East which arguably make Turkish experience unique, whereas another line of argument focused on the experience of Justice and Development Party (JDP/AKP) in particular, a party which has

⁶⁴ L. Andoni, "Erdogan 'is no Gamal Abdel Nasser'", *Al-Jazeera*, 20 June 2010, <http://english.aljazeera.net/focus/2010/06/201062093027892694.html> Accessed on 24.06.2016.

political Islam in its roots, and argue that this makes Turkish experience quite relevant for the future of these countries.

The debate in the Middle East however, differed from the one in Turkey in focusing on Turkish foreign policy towards the Middle East. Many analysts praised Turkey's more critical approach towards Israel and tended to evaluate this foreign policy change in terms of balance of power within the region. They attributed this critical attitude to the democratic system in Turkey and drew lessons for the Arab world. Although opinion was divided over Turkish political system, opinion makers were united in their appreciation of the democratic nature of Turkish foreign policy-making and highlighted the balanced approach, which did not deny dialogue with any international actor in principle.

In this light, the article concludes that regardless of the difficulties in applying the Turkish model in the Middle Eastern context, even Turkey's presence functioned as an inspiration or example, with its strengths and weaknesses. During the period under focus, opinion-leaders were interested in how the Turkish system functions at social, political, economic and foreign policy levels and drew lessons from this.

BIBLIOGRAPHY

- Allen, D. and M. Smith, "Western Europe's Presence in the Contemporary International Arena", *Review of International Studies*, Vol. 16, No. 1 (1990), pp. 19-38.
- Al-Rantawi, U. "As Turkey Scatters its Lessons to the 'Moderates' and the 'Resistance'", *Al-Dustur*, Amman, 6 Jun 2010, supplied by BBC Worldwide Monitoring.
- Altunışık M. and E. Çuhadar, "Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?", *Mediterranean Politics*, Vol. 15, No. 3 (2010), pp. 371-392.
- Altunışık, M. "The Turkish Model and Democratization in the Middle East", *Arab Studies Quarterly*, Vol.27, Winter/Spring No.1&2 (2005), pp. 45-64.
- Altunışık, M. "The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold War era", *Middle Eastern Studies*, Vol.36, No.2 (2000), pp. 172-191.
- Andoni, L. "Erdogan 'is no Gamal Abdel Nasser'", *Al-Jazeera*, 20 June 2010

<http://english.aljazeera.net/focus/2010/06/201062093027892694.html>
Accessed on 24.06.2016

- Babahan, E. "Human Dignity and Egypt", *Today's Zaman*, 1 Feb. 2011.
- Bal, İ. *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the 'Turkish Model'* (Aldershot: Ashgate, 2000), p. 110.
- Barkey, H. J. and M. Abromowitz, "Turkey: Democracy, Yes, But No Model", *Politico*, 19 Feb. 2011.
- Baroud, R. "New Turkey, right time", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 983, 28 Jan.-3 Feb. 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/983/op33.htm>
Accessed on 28.04.2011.
- Baydar, Y. "Turkish Experiment' Through Egypt's Prism", *Today's Zaman*, 2 Feb. 2011.
- Bengio, O. and G. "Özcan, Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel", *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 2 (2001), pp. 50-92.
- Beriş Y. and A. Gürkan, *Broader Middle East Initiative: Perceptions From Turkey*, Turkey In Focus, Issue: 7, Turkish Industrialist's and Businessmen's Association Washington Office, (July 2004).
- Birand, M. A. "Look around and then look at us", *Hürriyet*, 1 Feb. 2011.
- Bishara, A. "The Arabs and Turkey", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 1006, 8-14 July 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/1006/op11.htm>
Accessed on 28.04.2011.
- Burke-Kennedy, D. "Turkey: old empire strikes back in new role as model, and bridge towards West", *The Irish Times*, 29 Dec. 1999, p. 57.
- Çandar, C. *Turkey's 'Soft Power' Strategy: A New Vision for a Multi-Polar World*, Brief No: 38, Foundation for Political Economic and Social Research (SETA), (Dec. 2009).
- Contemporary Arab Affairs* 'Editorial' in 2010.
- Dağı, İ. "Turkish Model: Neither Authoritarian nor Islamist", *Today's Zaman*, 14 Feb. 2011.
- Dergham, R. "Egypt's Youths are Responsible for Defending their Revolution from Those who Would Climb upon It", *Daral Hayat*, 4 Feb. 2011, <http://www.daralhayat.com/portalararticlendah/231058>
Accessed on 28.04.2011.

- Doğan, Y. P. “Survey Shows Turkey Highly Favoured in Many Mideastern Countries”, *Today’s Zaman*, 3 Feb. 2011.
- Duran, B. “Whose Model? Which Turkey?”, www.setavakfi.org.tr/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=68545 Accessed on 11.04.2011.
- El-Din Haseeb, K. “The Future of Arab-Turkish cooperation; some remarks”, *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 3, No. 2 (2010), p. 136.
- El-Labbad, M. “Turkey and the Freedom Flotilla”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 1002, 10-16 June 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/1002/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.
- El-Labbad, M. “Turkey in Arab eyes”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 925, 3-9 Dec. 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/2008/925/op35.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Erdoğan, R. T. *Newsweek*, 12 May 2008.
- Ezzat, D. “Very daring ideas”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 620, 9-15 Jan. 2003, <http://weekly.ahram.org.eg/2003/620/re2.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Fergany, N. “More Arab than the Arabs?”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 694, 10-16 June 2004, <http://weekly.ahram.org.eg/2004/694/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Friedman, T. L. “U.S. to Counter Iran in Central Asia”, *The New York Times*, 5 Feb. 1992, p.3.
- Hamzawy, A. “Islamist lessons in Turkey Flexible and focussed on policy”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 858, 16- 22 Aug. 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/2007/858/op23.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Harfoush, E. “Is there a Turkish Plan?”, *Asharq Al-Awsat*, 27 Nov. 2010, <http://www.daralhayat.com/portalarticlendah/207084> Accessed on 28.04.2011.
- Howeidy, A. “Lessons from Turkey”, *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 855, 26 July-1 Aug. 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/2007/855/eg8.htm> Accessed on 28.04.2011.
- “İlmli İslam Kabul Edilemez”, *Hürriyet*, 2 Oct. 2004.
- International Strategic Research Organisation (USAK) Center for American Studies, 5 April 2011, <http://www.usak.org.tr/EN/hyazdir.asp?id=571> Accessed on 11.04.2011.

- Jung, D. "Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities", *Mediterranean Politics*, Vol. 10, No. 1 (2005), pp. 1-17.
- Kalın, İ. "Turkey serves as a role model for Arab world", *The Japan Times*, 26 May 2011.
- Keilani, M. "Wrong Assumptions About Egypt", *Jordan Times*, 13 Feb. 2011, supplied by BBC Worldwide Monitoring.
- Kseibati, Z. "The Fragments of 'Rejectionism' in the Gulf", *Daral Hayat*, 07 April 2011, <http://www.daralhayat.com/portalarticlendam/252976> Accessed on 28.04.2011.
- Küçükcan, T. "Turkey a Model for Islamic World insofar as It Changes", *Today's Zaman*, 28 Feb. 2011.
- Mango, A. "The Turkish Model", *Middle Eastern Studies*, Vol.29, No.4 (Oct. 1993), pp. 726-757.
- Moshiri N. Interview with Rachid Ghannouchi, *Al Jazeera*, 7 Feb. 2011, <http://english.aljazeera.net/news/africa/2011/02/2011233464273624.html> Accessed on 24.06.2016.
- Murinson, A. "The strategic doctrine of Turkish foreign policy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 6 (2006), pp. 945-964.
- Nafie, I. "Crossing a new threshold", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 406, 3-9 Dec. 1998, <http://weekly.ahram.org.eg/1998/406/op1.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Nassar, G. "In Focus: More than an identity crisis", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 845, 17-23 May 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/2007/845/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Nassar, G. "In Focus: Turkey and democracy" *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 909, 7-13 Aug. 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/2008/909/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.
- "No to Democracy!", *Asharq Al-Awsat*, 18 Jan. 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=7694> Accessed on 28.04.2011.
- Noureddine, M. "Turkey's internal and external challenges: course and limitations", *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 1, No. 3 (2008), pp. 465-70.
- Podeh, E. "The Final Fall of the Ottoman Empire: Arab Discourse over Turkey's Accession to the European Union", *Turkish Studies*, Vol.8, No.3 (2007), pp. 317-328.

- Rugman, J. "EU Veto 'Would Benefit Islamists'", *The Guardian* (London), 2 Nov. 1995, p. 14.
- Salama, S. A. "Turkish glamour", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 982, 21-27 Jan. 2010, <http://weekly.ahram.org.eg/2010/982/op4.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Sever, A. "Turkey's Constraining Position on Western Reform Initiatives in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, Vol.18, No.4 (Fall 2007), p. 137.
- Sid-Ahmed, M. "Turkey's new experiment", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 612, 14-20 Nov. 2002, <http://weekly.ahram.org.eg/2002/612/op3.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Surveys of the Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV), July 2009 TESEV
- Syed, A. Z. "We need more Erdogans", *Al-Ahram Weekly*, Issue No. 971, 5-11 Nov. 2009, <http://weekly.ahram.org.eg/2009/971/op6.htm> Accessed on 28.04.2011.
- Taşpınar, Ö. "Egypt and the Turkish Model", *Today's Zaman*, 7 Feb. 2011.
- Taşpınar, Ö. *An Uneven Fit? The Turkish Model and the Arab World*, Analysis Paper No. 5, The Brookings Institution, (Aug. 2003), p. 16.
- "The Valuable Turkish Lesson", *Asharq Al-Awsat*, 1 Sep. 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=10062> Accessed on 28.04.2011.
- Torun, Z. "Change in the Middle East and North Africa: A Turkish Perspective", *ISS Opinion*, European Union Institute for Security Studies, Feb. 2011, available at www.euiss.eu.
- "Turkey and the Arabs... the Equilibrium of a New Middle East", *Asharq Al-Awsat*, 14 Aug. 2006, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=5998> Accessed on 28.04.2011.
- "Turkey: Avoiding a Lame Democracy!", *Asharq Al-Awsat*, 9 May 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=8903> Accessed on 28.04.2011.
- "Turkey: Bringing Together Soap Opera Fans and Religious Figures", *Asharq Alawsat*, 26 July 2010.

“Turkey can be ‘inspiration’ for Arabs: Erdogan”, 24 Feb. 2011, <http://www.france24.com/en/20110224-turkey-can-be-inspiration-arabs-erdogan> Accessed on 11.04.2011.

“Turkish Secularism and the Current Political Stalemate”, *Asharq Al-Awsat*, 15 May 2007, <http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=2&id=8967> Accessed on 28.04.2011.

Yılmaz, Ş. and İ.K. Yosmaoğlu, “Fighting the Spectres of the Past: Dilemmas of Ottoman Legacy in the Balkans and the Middle East”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 5 (2008), pp. 677-693.

Zein, M. “No Thanks to Arabs”, *Daral Hayat*, 18 Dec. 2010, <http://www.daralhayat.com/portalarticlendam/214556> Accessed on 28.04.2011.

Political History of Iran's Energy Policy

Mert BİLGİN¹

Abstract

This article analyzes the evolution of Iran's energy agenda with a particular focus on oil, nuclear and natural gas. It aims to indicate whether Iran's energy policy, which relies on oil revenues and prioritizes nuclear energy over gas, stems from a definable historical track. Energy security parameters prove a certain degree of influence on Iran's energy policy. Yet, the way Iran delayed international gas trade cannot be fully explained from energy security perspective. The interaction between oil, nuclear energy and gas merits a historical analysis that may help in explaining the processes in which political concerns and international issues intersect with energy security priorities. The analysis, within this context, indicates how energy security parameters would support more focus on natural gas from international trade perspective with regard to the State's policy that prioritizes nuclear energy and leads to a delay in international gas projects. Iran's nuclear deal with P5+1 promises to foster natural gas projects, and yet this contingency cannot be detached from the continuities in political history of Iran's energy policy.

Keywords: *Iran, energy policy, oil, gas, nuclear.*

¹ Prof. Dr. Medipol University, Political Science and International Relation Department, mertbilgin@medipol.edu.tr

İran'ın Enerji Politikasının Siyasi Tarihi

Öz

Bu makale İran'ın enerji ajandasının tarihsel gelişimini petrol, nükleer ve doğal gaz odağında ele almaktadır. Çalışmanın esas amacı, petrol gelirlerine dayanarak nükleer enerjiye doğal gaz endüstrisine göre daha ivedi bir rol atfeden İran'ın bu yaklaşımının süreklilik arz eden bir tarihsel arka planının olup olmadığını ortaya koymaktır. Enerji güvenliği parametreleri İran'ın enerji politikasında belirli bir noktaya kadar etkin rol oynamaktadır. Buna mukabil, İran'ın uluslararası doğal gaz ticaretini bugüne kadar ötelemiş olma nedeni sadece enerji güvenliği perspektifinden izah edilememektedir. Petrol, nükleer enerji ve gaz arasındaki etkileşim politik önceliklerin ve uluslararası hususların enerji güvenliği perspektifiyle nasıl kesiştiğini gösteren tarihsel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu çerçevede yapılan analiz, enerji güvenliği parametrelerinin uluslararası ticaret perspektifinden doğal gaza daha çok önem atfedilmesinin gerekliliğini işaret ederken, devlet politikasına referansla nükleer enerjiye verilen önceliğin uluslararası doğal gaz projelerini nasıl ertelediğini ele almaktadır. İran'ın P5+1 ile yapmış olduğu nükleer anlaşma doğal gaz projelerinin yapımını teşvik ederken, bu olasılığın gerçekleşmesi enerji politikalarının siyasi tarihinde ortaya çıkan sürekliliklerden ayrı tezahür etmeyecektir.

Anahtar kelimeler: *İran, enerji politikası, petrol, gaz, nükleer.*

1. Introduction

This article adopts a comparative perspective to elaborate the factors that interacted with Iran's energy policies, and resulted in a contextual rupture between oil, nuclear and gas. Iran's energy policy stems from development of its oil industry and prioritizes nuclear energy while undermining the vast potential of natural gas. Certain scholars underline that Iran's nuclear program played an important role in shaping country's international status.¹ Accordingly, Iran's difficult encounter with the international community resulted in significant consequences such as international sanctions, which, in turn, did not allow international gas projects.² Other consequences included dependence on oil revenues, vulnerability to oil price fluctuations and delays in energy investments. Therefore, Iran's energy security parameters necessitate a further analysis to understand the interaction between oil, nuclear and natural gas.

The paper starts its analysis from the emerging oil economy of Iran in 1960s to point out how it caused some socio-economic features that are assumed to be common in many oil producer countries. It then refers to developments concerning nuclear and natural gas, thereafter up to nowadays, to analyze in what ways they led to contextual change that was not typical in similar oil producers. It elaborates how oil, nuclear energy and natural gas intersected with Iran's political conjuncture and its status in international politics. The first section entitled 'The Impact of Oil' makes a review of Iran's encounter with oil politics. The following section entitled 'Prospects of Nuclear and Natural Gas' analyzes the status of nuclear and gas with a particular focus on historical continuities. The section entitled 'Tracks to Nuclear Energy' focuses on Iran's nuclear program with a particular attention on changing dynamics in domestic and international politics. The last section entitled 'Incentives and Obstacles of Natural Gas' elaborates the rising significance of natural gas that occasionally makes Iran search new types of international cooperation.

2. The Impact of Oil

How did Iran, which developed common features similar to other oil producers in 1960s, deviate from them? To answer this question we need to start our analysis from the common features characterized by the oil

¹ Gawdat Bahgat, "Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran," *Iranian Studies*, Vol. 39, No. 3, 2006, pp. 307-327.

² Robert E. Ebel, *Geopolitics of the Iranian Nuclear Energy Program*, Washington, CSIS, 2010.

impact, and then look into nuclear and natural gas issues to point out the track of deviation. The rise of the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) in 1960s and early 1970's helped Iran benefit from increasing oil revenues from 29 billion rials in 1963 to 182 billion rials in 1972.³ 'However, rough economic structure, which did not permit much of the new wealth to be distributed extensively, rising inflation and an immense rise in urban rents were important problems.⁴ The share of oil revenues in total government revenues increased from 11 percent in 1954, to 45 per cent in 1963, to 56 per cent in 1971 and to 77 per cent in 1977.⁵ 'The declining trend began with the 1976-1977 recession under Shah and reached its highest rates in 1979 and 1980 with the sharp drop in oil revenue, flight of skilled workers, start of conflict over state power and the social question of the revolution, Iraq's invasion of Iran, and the take over of the American Embassy in Tehran by the students of the *Imam's Line*.⁶ The 1979 Revolution overthrew Shah and crowned Ayatollah Khomeini as the top Iranian authority who was committed to use Shia Islam as the most significant unifying factor along with Persian language.⁷ Khomeini expressed a will to freeze relations with the US, Israel and their Western allies to avoid cultural influence of the West, curb economic dependence on the US, avoid the decline of Iranian agriculture and stop oil sales to Israel.⁸

Khomeini forced foreign oil companies to immediately leave Iran in 1979. The oil production started to decline drastically. Khomeini's political rhetoric would, however, confront country's economic need for international cooperation to carry out oil business and fuel domestic need of energy. The production capacity fell in 1980 due to lack of technical measures to manage wells. Iraq's invasion of Iran in September 1980 resulted in total collapse of oil industry.⁹ Iran's oil production fell from 5.5

³ Hossein Bashiriyeh, *The State and Revolution in Iran 1962-1982*, New York, St. Martin's Press, 1984, p. 37.

⁴ M. Ruthven, *Islam in the World*, Oxford, Oxford University Press, 2006, pp. 336-337.

⁵ Bashiriyeh, 1984, p. 36.

⁶ Hooshang Amirahmadi, *Revolution and Economic Transition*, Albany, State University of New York Press, 1990, pp. 136-137.

⁷ Homa Katouzian, *Iranian History and Politics*, New York, Routledge, 2003, pp. 28-29.

⁸ Jahangir Amuzegar, *The Dynamics of the Iranian Revolution*, Albany, State University of New York Press, 1991, p. 5.

⁹ Abbas Alnasrawi, "Economic Consequences of the Iraq-Iran War," *Third World Quarterly*, Vol. 8, No. 3, 1986, pp. 869-895.

million barrels per day to 1.5 million barrels per day in 1980.¹⁰ This picture prevailed throughout Khomeini's rule, and yet Iran managed at developing tentative skills to manage oil industry such as injecting gas in wells to keep up pressure and increase oil production.

Even though National Iranian Oil Company (NIOC) had managed at increasing the production to a certain extent after 1989, the government looked for international support in order to boost production that was not adequate to meet the domestic demand and pay off the foreign debts of post-1989 years.¹¹ Iran's plans to involve in international cooperation remained undeveloped due to US sanctions. In May 1993 the Clinton administration started dual containment against Iran and Iraq, and announced a total embargo on Iran in April 1995 following the announcement of Conoco on a \$1 billion deal to develop Iran's offshore oil. In 1996 the US congress, claiming support of Iran and Libya for terrorism, passed Iran-Libya Sanctions Act, which was proclaimed to be null and void by the European Union (EU), and threatened non-US countries' energy investments in Iran.¹² Despite US sanctions, Iran's oil and gas sectors attracted \$15 billion from foreign firms from 1997 to 2006.¹³ Iran, however, needed more support from foreign companies to increase its production capacity to 5.5 million barrels per day (the level of 1979).

A conservative political line prevailed after Khomeini's death in 1989. Khatami (1997-2008) and Rouhani (2013 onwards) appeared as exceptions since the first launched a liberalization program to ease US sanctions released by Clinton Administration in May 1993, whereas the second adopted a moderate perspective to end Iran's isolation with more international cooperation on nuclear issue with respect to US priorities expressed by Obama Administration in 2014. Actually, oil revenues below expectations, the need for international support to fuel domestic energy need, the need to boost oil and gas exports appear as the main reasons which encourage economic motives over political concerns. It is yet not clear to what extent economic motives can override political concerns.

¹⁰ Peter Tertzakian, *A Thousand Barrels a Second: The Coming Oil Break Point and the Challenges Facing an Energy Dependent World*, New York, McGraw-Hill, 2007, p. 83.

¹¹ Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, New Haven, Yale University Press, 2006, p. 265.

¹² Ibid, pp. 265-266.

¹³ David J. Lynch, "Political, Tech Hurdles Muddle Iran oil industry," *USA Today* (14 September 2006), p. 01b.

3. Prospects of Nuclear and Natural Gas

Iran needs to commercialize gas and start benefitting from nuclear energy to supply its domestic electricity demand for at least three reasons. First, carbon emissions in Iran have risen by 240 per cent from 33.1 million metric tons emitted in 1980 to 80.8 million metric tons emitted in 2000 and continued its increase thereafter.¹⁴ Second, Iran is likely to turn into a weak oil exporter after 2020 because the demand for refined oil products is growing rapidly at about 6.5 per cent per year in contrast to declining oil production in greatest fields.¹⁵ Iran's oil production, most of *which comes from south western province* of Khuzestan, is decreasing each year by about 300,000 barrels a day, because the fields are old and have already lost their productivity.¹⁶ Third, the domestic demand appears as an important challenge. "Just between 1982 and 2004; the size of population is about 1.59 times, the final energy consumption is more than 3.5 times and the electricity production is 5.75 folded to meet the existing demand."¹⁷ In turn Iran accelerated its nuclear energy program and engaged in a rapprochement with Russia who would support Iran's nuclear program and benefit from Iran's disability to commercialize its gas. This strategy did not only isolate Iran and kept gas industry underdeveloped on behalf of nuclear, but also caused a weak energy mix that appeared as a flaw in domestic energy security.

86.5 per cent of total installed capacities of power plants in Iran operate on fossil fuels, using gas, diesel and gas oil. With limited hydro resources, Iran plans to reach an energy mix of Gas Power Plant 70 460MW (29 per cent); Gas Combined Power Plants 154,800MW (65 per cent); and Nuclear Power Plant 15,000MW (6 per cent) by 2033.¹⁸ Accordingly, Iran aims to diversify its energy mix by benefitting from nuclear energy and natural gas to satisfy its domestic power demand and increase its exports. This aim, however, confronts the doubts of international community on Iran's nuclear program, which in turn results in a delay in massive gas projects. This is why there is a further need to focus on nuclear energy and natural gas to locate their roles with regard to political features.

¹⁴ A.R. Karbassi, M.A. Abduli and E.M. Abdollahzadeh, "Sustainability of energy production and use in Iran," *Energy Policy*, Vol. 35, No. 10, 2007, p. 5178.

¹⁵ Ibid, p. 5179.

¹⁶ Lynch, 2006, p. 01b.

¹⁷ Amir Hossien Ghorashi, "Prospects of Nuclear Power Plants for Sustainable Energy Development in Islamic Republic of Iran," *Energy Policy*, Vol. 35, No. 3, 2007, p. 1644.

¹⁸ Ibid, p. 1646.

4. Tracks to Nuclear Energy

Iran started its nuclear research and development program in late 1950s and early 1960s, followed by its bilateral agreements with the US which supplied 5-megawatt nuclear research reactor to Tehran Nuclear Research Center (TNRC), founded in 1967 at Tehran University, and run by Atomic Energy Organization of Iran (AEOI).¹⁹ Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT) led to a turning point in history of nuclear energy policy.²⁰ Iran, considering that Article IV of NPT guaranteed members' "inalienable right to develop research, production and use of nuclear energy for peaceful purposes without discrimination, and acquire equipment, materials, and scientific and technological information", signed the treaty on 1 July 1968 which became effective on 5 March 1970 after its being ratified by the parliament.²¹

In response to the rapid increase in oil prices in early 1970s, the Shah, who ruled the country between 1945 and 1979, launched a program of 20 reactors to finally reach 23,000 MW of nuclear power plants for domestic use and then to export more oil. The US supported the plans of Shah. The US Atomic Energy Commission head Dixie Lee Roy's 1974 agreement with Iran to sell two reactors and enriched uranium would be followed by US Secretary of State Henry Kissinger's \$15 billion trade agreement with Iran which included the Shah's purchase of eight reactors from the US at the cost of \$6.4 billion.²²

But the deal was languished not only because 1957 agreement between the US and Iran excluded nuclear power development²³ but also due to the disagreement on whether Iran might have been allowed to reprocess the plutonium and other elements extracted from the spent fuel.²⁴ The US, along with its European allies, originally had supported Iran's nuclear energy program to the extent that Shah's regime was compatible with global political concerns and economic expectations. However they were also concerned with Iran's interest in reprocessing the plutonium and other

¹⁹ Mohammad Sahimi, "Iran's Nuclear Program. Part I: Its History," *Payvand's Iran News*, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>, accessed on 20 July 2015.

²⁰ IAEA, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, INFCIRC/140, 22 April 1970. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>, accessed on 31 May 2016.

²¹ Ibid.

²² Sasan Fayazmanesh, *The United States and Iran*, New York, Routledge, 2008), p. 124.

²³ Ibid.

²⁴ D. Poneman, *Nuclear Power in the Developing World*, Winchester, Alien & Unwin, 1982, p. 87.

elements extracted from the spent fuel with the fear that they could be used for military purposes by provoking nuclear proliferation in the Middle East. ‘No matter exactly how the Tehran government might succeed in obtaining these key fissile materials, it could then conceivably realize Washington’s greatest fears by withdrawing from the 1968 treaty, giving the ninety-day notice period the agreement requires on the grounds that extraordinary events have jeopardized the supreme interests of its country.’²⁵

The US supported Iran’s nuclear initiative until 1970s but changed its policy drastically after the 1979 revolution and started its refusal of Iranian claims on peaceful motives of the program by dismissing it as a hostile attempt to develop nuclear weapons. 1979 revolution and Iran’s war with Iraq from 1980 to 1988 led to two drastic consequences on its nuclear energy initiative. First of all, the regime change and the devastating consequences of the war stopped investment plans such as that of West German firm Siemens which had acquired a contract from Shah to build a nuclear power plant at Halile near Bushehr. Siemens’ project would be ceased by political consequences of Iran’s 1979 Islamic revolution, and the 1980-1988 Iran-Iraq War, during which the planned nuclear site was bombed by Iraqis. Second, the US totally changed its policy *vis-à-vis* Iran by considering the new regime and its intentions on nuclear issue as a threat to regional stability.²⁶ The US approach would well fit allegations on Iran’s agenda to develop weapons of mass destruction including nuclear bombs. This policy change was justified by the claims of Iranian officials who consolidated their power after the 1979 revolution. Throughout late 1980s and early 1990s most Iranian public opinion leaders identified Israel as the main motivation and justification of Iran’s nuclear weapon agenda as in the cases of Rafsanjani who in 1988 told that Iran needed a full equipment of defensive and offensive chemical, biological and radioactive weapons; as well as of Ayatollah Mohajerani who in November 1991 said that all Moslem countries had to enjoy the right to have nuclear weapons.²⁷ In their view, these statements justified the US and Israeli stance against Iran’s nuclear program and raised doubts about it. In testimony to the US Congress in January 1992, US Director of Central Intelligence Robert

²⁵ Roger Howard, *Iran in Crisis?: Nuclear Ambitions and the American Response*, London, Zed Books, 2004, p. 94.

²⁶ Shireen T. Hunter, “Iran and the Spread of Revolutionary Islam,” *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 2, 1988, pp. 730-749.

²⁷ Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*, Cambridge, MIT Press, 1997, p. 137.

W. Gates supported the Israeli allegation on Iran's secret agenda to develop nuclear weapons, by saying that Iran's military program included weapons of mass destruction.²⁸

US' insistence on not allowing Iran's nuclear program obscured Iran's search for civilian nuclear technology. Countries and companies, some of which had even agreed to transfer technology, build reactors and supply nuclear fuel, halted their cooperation with Iran. Some examples, as summarized by Eisenstadt, included Germany, Argentina, China, India and Russia.²⁹ Germany, which started to construct Bushehr plant in 1970s, due to an agreement with Shah, repeatedly refused Iranian claim of rights starting in 1984. Argentina accepted to supply Iran neither with nuclear fuel fabrication and reprocessing technology nor with a 20-30 MW research reactor in 1987. China declined Iran's demand of a 30 MW research reactor in 1990 and a uranium hexafluoride conversion plant in 1998. India did not accept to supply Iran with a 10 MW research reactor in 1991; and Russia refused to transfer a gas centrifuge-enrichment facility or a 300 MW research reactor in 1995 that it had previously promised to Iran.³⁰

Despite some blurring statements, Iran constantly refused the claims on its nuclear weapon agenda. Iran systematically emphasized that economic reasons and peaceful purposes were the main motivations of the program. Consequently Iran allowed International Atomic Energy Agency (IAEA) inspectors to examine six additional sites of their choosing in 1992 followed by another inspection in 1994 both of which resulted in no public evidence on Iran's claimed nuclear weapons program.³¹ 'In December 1994, the Atomic Energy Authority of Iran signed an \$800 million contract with Moscow to rebuild two 1,000 MW light water, nuclear fuelled generators, as part of a nuclear power plant, to be finished by May 2003, with Iranian participation in the construction.'³² Tehran, despite the pressures from the US, switched to a turnkey arrangement in February 1998 claiming inadequate progress

²⁸ Jalil Roshandel, "Iran", in *Nuclear Weapons After the Comprehensive Test Ban*, ed. by Eric H. Arnett, Oxford, Oxford University Press, 1996, p. 60.

²⁹ Michael Eisenstadt, "Living with a Nuclear Iran," in *Crises in the Contemporary Persian Gulf*, ed. by Barry M. Rubin, Oxon, Frank Cass, 2002, p. 248.

³⁰ Ibid.

³¹ Roshandel, 1996, p. 60.

³² Dilip Hiro, *Neighbors, Not Friends. Iraq and Iran after the Gulf Wars*, London, Routledge, 2001, p. 208.

of this joint venture.³³ Iran, furthermore, managed at sustaining technology transfer from China, Russia and Pakistan and purchased nuclear relevant components in Western Europe which together provided the technical and engineering know how to step forward in its nuclear program comprising construction of a reactor at Arak, a uranium conversion facility at Isfahan and a centrifuge enrichment plant in Natanz.³⁴ Russia supplied Iran with nuclear fuel according to a \$1 billion contract to build the Bushehr plant.³⁵

Iran's nuclear initiatives, though claimed to be for civilian purposes, raised additional threat perceptions of Western group of states led by the US. 'The United States, for its part, accused Iran of developing weapons of mass destruction; attempting to derail the Arab-Israeli peace process; supporting terrorist groups in the Middle East so as to subvert pro-American Arab regimes there; and violating the human rights of its citizens.'³⁶ Iran's nuclear issue had already become intricate when 'President Bush labeled Iran, along with Iraq and North Korea, as the "Axis of Evil" trio in his January 2002 State of the Union address to Congress.'³⁷

In 2003, the IAEA reported that Iran had hidden a uranium enrichment program since 1995 and Western members of the IAEA asked Iran to stop enrichment activities permanently.³⁸ Iran immediately refused this demand by emphasizing its rights on peaceful use of nuclear energy. The conflict on nuclear issue escalated in March 2006 when United Nations (UN) Security Council accepted to take the issue after examining a copy of an IAEA report, dating February 2006, on Iran which said that it could not 'conclude that there are no undeclared nuclear materials or activities in Iran.'³⁹ The Security Council approved resolutions 1696 (2006), 1737 (2006) and 1747 (2007).

³³ Ibid.

³⁴ Efraim Inbar, *Israel's National Security*, Oxon, Routledge, 2008, p. 208.

³⁵ Reuters (Moscow), "Russia to complete Iran nuclear plant in 2009," *Tass, Reuters India* (27 November 2008) <http://in.reuters.com/article/worldNews/idINIndia-36735220081127?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0>, accessed on 20 July 2015.

³⁶ Kamran Taremi, "Iranian Foreign Policy towards Occupied Iraq 2003–05," *Middle East Policy*, Vol. 2, No. 4, 2005, p. 31.

³⁷ William F. Engdahl, "Understanding the True Dynamics: Why the Iran Oil Bourse is not a Casus Belli," *Military Technology*, Vol. 30, No. 4, 2006, p. 22.

³⁸ IAEA, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*, GOV/2003/40, (6 June 2003).

³⁹ BBC, "Iran and the nuclear issue," *BBC News*, (7 October 2008) http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4031603.stm, accessed on 20 July 2015.

Resolution 1696, which demanded Iran to suspend all enrichment-related and reprocessing activities, was adopted due to failure of Iran to comply with its IAEA safeguard obligations and its obligation under Article II of the NPT not to seek or receive assistance in the manufacture of nuclear weapons or other nuclear explosive devices.⁴⁰ Unanimously adopting resolution 1737 (2006) under Article 41 of the Charter's Chapter VII, the Council decided that Iran should, without further delay, suspend the following proliferation of sensitive nuclear activities: all enrichment-related and reprocessing activities, including research and development; and work on all heavy-water related projects, including the construction of a research reactor moderated by heavy water. Resolution 1737 asked all UN member states to prevent the supply, sale or transfer of all items, materials, equipment, goods and technology which could contribute to Iran's enrichment-related, reprocessing or heavy water-related activities or to the development of nuclear weapon delivery systems.⁴¹ Resolution 1747 (2007), affirmed Council's decision that Iran should, without further delay, suspend all enrichment-related and reprocessing activities, including research and development, to be verified by IAEA and widened the scope of its December 2006 sanctions against Iran by banning the country's arms exports and freezing the assets and restricting the travel of additional individuals engaged in the country's proliferation-sensitive nuclear activities.⁴²

In May 2008, IAEA reported that Iran has not suspended its enrichment related activities contrary to the decisions of the Security Council which had demanded Iran to stop all enrichment activities, including the preparation of uranium ore, the installation of the centrifuges in which a gas from the ore is spun to separate the richer parts and the insertion of the gas into the centrifuges.⁴³

⁴⁰ UN Security Council, *Security Council Demands Iran Suspend Uranium Enrichment by 31 August, or Face Possible Economic, Diplomatic Sanctions*, Resolution 1696 (2006) Adopted by Vote of 14 - 1 (Qatar), 31 July 2006, <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm>, accessed on 20 July 2015.

⁴¹ UN Security Council, *Security Council Imposes Sanctions on Iran for Failure to Halt Uranium Enrichment*, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006), SC/8928, 23 December 2006, <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8928.doc.htm>, accessed on 20 July 2015.

⁴² UN Security Council, *Security Council Toughens Sanctions against Iran, Adds Arms Embargo*, With Unanimous Adoption of Resolution 1747 (2007), SC/8980, 24 March 2007, <http://www.un.org/News/Press/docs/2007/sc8980.doc.htm>, accessed on 20 July 2015.

⁴³ IAEA, *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran*, GOV/2008/15, 26 May 2008, http://www.isis-online.org/publications/iran/IAEA_Iran_Report_26May2008.pdf, accessed on 20 July 2015.

The relations between the US and Iran, as well as Israel and Iran, entered an era of higher tension characterized by severe statements and mutual threats highly linked to the nuclear issue. ‘Ayatollah Khamenei, the successor to Ayatollah Khomeini after 1989 was convinced that the problems the US had with Iran were not about the government’s external behavior—be it the nuclear issue, opposition to Israel, or support for Hezbollah—but its very existence as an independent Islamic government on one of the most strategic patches of real estate in the world.’⁴⁴ This is why diverse concerns of actors have led to a vicious circle characterized by perceptions of mutual threats.⁴⁵

Problems, and Iran’s difficult encounter with the international community continued throughout Obama’s presidency, who according to certain observers, was originally expected to start face-to-face talks on long-drawn-out issues.⁴⁶ Other observers claimed the opposite, suggesting that Iran would need to keep nuclear issue highly tensed in order to secure the political heritage of religious clerks and the current government. According to this approach, ‘Iran is more likely to challenge the US with tactics such as irregular warfare and terrorism through Hezbollah and certain Palestinian factions, selective efforts to puncture U.S.’ overall dominance (e.g., concealment and deception against U.S. attack from the air, jamming of GPS), and nuclear weapons aboard long-range missiles.’⁴⁷ The EU, along with other countries with partial exception of Russia and China, took a similar stance in general.⁴⁸ This is why the US and the international community, according to the latter approach, need to take more serious measures to compel Iran. ‘Iran, because of its oil and strategic position as well as the publicly stated US concerns over Iran’s nuclear program and support for groups like Hezbollah could be a target of another US preventive military attack or of attempts to overthrow the government and install one more friendly to the US.’⁴⁹

⁴⁴ Karim Sadjadpour, “The Nuclear Players,” *Journal of International Affairs*, Vol. 60, No. 2, 2007, pp. 126.

⁴⁵ Ibid 133.

⁴⁶ Robert Tait and Ewen MacAskill, “Revealed: The Letter Obama Team Hope will Heal Iran Rift”, *The Guardian*, 29 January 2009, <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/28/barack-obama-letter-to-iran>, accessed on 20 July 2015.

⁴⁷ Ashton B. Carter, “Defense Management Challenges for the Next American President,” *Orbis*, Vol. 53, No. 1 2009, p. 53.

⁴⁸ Tom Sauer, “Coercive Diplomacy by the EU: the Iranian Nuclear Weapons Crisis,” *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 3, 2007, pp. 613-633.

⁴⁹ Keddie, *Modern Iran*, 2006, 322.

The facts, in the meantime, indicate that Iran has secured nuclear cooperation with Russia and completed the first phase of its first nuclear power plant in 2012. ‘Atomstroyexport, the Russian firm building the Bushehr plant, said in September 2008 the plant was nearing completion and that it would start technological work in December 2008 to February 2009 that would put the plant on an irreversible final course.’⁵⁰ This “irreversible final course” expression makes certain experts and observers suggest that the US might bomb nuclear facilities in Iran just like Israel that had previously attacked Iraq’s nuclear facilities and currently claims to do the same thing in Iran.⁵¹ Bombing Bushehr nuclear power plant facilities will definitely harm Atomstroyexport economically and hamper Russia’s interests, which together result in a more complicated situation when compared to past cases. Military intervention would lead to negative consequences for every party, according to another perspective which suggests that: ‘A realistic approach to Iran is neither to change the regime through military action nor to support opposition groups. Rather, it is to offer the Iranians prospects of integration into the international community by supporting its accession to the World Trade Organization, unfreezing Iran’s assets in the USA, lifting sanctions and respecting its sovereignty.’⁵² Within one perspective, trade should concern only economic facts and terms rather than domestic issues such as regime type. Yet for others, political issues and security concerns are above economic expectations in the case of Iran. This realistic approach, indeed, confronts the US security priorities to a certain extent.

The Iranian government does not only own oil, natural gas, other minerals and the major industries but also controls at least 80 percent of the economy as the biggest contractor, buyer and employer.⁵³ Most of the private sector belongs to Shia based foundations which are subject to Supreme Leader.⁵⁴ According to this approach; Iran’s inclusion within the World economy will support Shia ideology and endanger regional stability.⁵⁵ From this perspective, Iran’s insistence on nuclear energy is a

⁵⁰ Reuters, 2008.

⁵¹ Ibid.

⁵² Adam Tarock, “Iran’s Nuclear Programme and the West,” *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4, 2006, p. 663.

⁵³ Siavash Abghari, “Political Economy of Political Power of the Islamic Regime in Iran,” *Journal of Third World Studies*, Vol. 24, No. 1, 2007, p. 255.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

clear sign that supports this statement, for at least, going nuclear keeps doubts on the possibility of nuclear proliferation high.

This is why Shlomo Ben-Ami, Israel's former Foreign Minister, suggested that 'the question at the time was not when Iran would have nuclear power, but how to integrate it into a policy of regional stability before it obtained such power.'⁵⁶ Within this perspective, there emerged a need for further involvement by international community to monitor and regulate Iranian nuclear activities and its access to fissile materials and advanced technology. The US, UK, France, Russia, China, Germany (P5+1), the EU and Iran agreed on a deal, on 14 July 2015, according to which Iran would guarantee peaceful use of nuclear energy, reduce its low-enriched Uranium by 98 percent, show full commitment to inspection and transparency measures for 25 years, and accept the provisional protocol as to lift nuclear based international sanctions.⁵⁷ The signing of the deal, and Iran's commitment to it, would result in gradual lifting of economic sanctions that could increase Iran's foreign trade relations with diverse aspects. This climate change raised the significance of natural gas projects since Iran's vast potential could affect regional and global dynamics of gas geopolitics.

5. Incentives and Obstacles of Natural Gas

Iran has long postponed natural gas projects and preferred to attribute priorities first to oil and then to nuclear. In the meantime, natural gas became a primordial energy source at global scale due to economic (relatively high oil prices) and environmental (it releases very low CO₂ emissions and other pollutants) reasons. Iran, with its 911 tcf of natural gas, holds 13 per cent of world reserves ranking second after Russia and before Qatar. Russia, Iran, and Qatar together contain more than half of the world's total known natural gas reserves, which, together with large potential resources, could last at least 130 years, based on current usage.⁵⁸ Most of Iran's natural gas is found in the offshore section of the Gulf known as South Pars; a natural geological extension of Qatar's North Field prospect.

⁵⁶ Bradley L. Bowman, "The Demand-Side: Avoiding a Nuclear-Armed Iran," *Orbis*, Vol. 52, No. 4, 2008, p. 642.

⁵⁷ Full Text of the Iran Nuclear Deal, Joint Comprehensive Plan of Action, Vienna, 14 July 2015, <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>, accessed on 01 June 2016.

⁵⁸ Robert Kunzig and Prachi Patel-Predo, "Our Invisible Energy," *Discover*, Vol. 29, No. 8, 2008, 54-59.

Natural gas, within this sense, may secure state revenues and support domestic energy security if Iran manages at accomplishing massive investments for infrastructures and field development. In 1970, Iran completed its first 1,100 km. long domestic pipeline named Iranian Gas Trunkline I (IGAT I) between southern gas fields (Agha Jari, Marun and Ahwaz) and Astara (current Iranian-Azeri border) with an initial capacity of 19 Bcm/annum (its current capacity is 10 Bcm/annum).⁵⁹ In addition to IGAT I, IGAT II currently runs from Kangan gas fields of Southern Iran to Astara.⁶⁰ IGAT III transports gas from South Pars field to the north western region of Iran.⁶¹ IGAT IV, transports natural gas from South Pars (phases 1 to 5) and from Asalouyeh to Fars and Isfahan. IGAT V takes place between South Pars (phases 6, 7 and 8) and Khuzestan Province. This web of pipelines is aimed at supplying domestic need and contributing to oil production as Iran injects natural gas in oil wells to increase pressure and force the oil to come to air which indeed is the main purpose of IGAT V. Iran needs additional domestic infrastructure (such as IGAT VI and VII which are under construction and such as IGAT VIII which is under feasibility study) to satisfy increasing domestic need such as that of Tehran. Amongst these pipelines, the planned IGAT IX (between Asalouyeh and north western city of Bazargan to reach Turkish border, also known as Europe gas export line) deserves further attention because it aims to export gas to Europe via Turkey. Besides, Iran aspires to sell natural gas to India via the proposed Iran-Pakistan-India (IPI) pipeline (or by Iran-India submarine gas pipeline); and increase the gas flow to Armenia by a second pipeline to be constructed shortly.

Iran needs \$85 billion in investment and foreign technology to develop natural gas industry and make it possible to become a net exporter in the short term.⁶² This is why Iran looked ways of international cooperation during late 1990s and early 2000s characterized by the rising interest of international firms to penetrate Iran. In 1990s Iran involved in gas deals and agreements to construct new pipelines to increase production and start exports. Iran signed a buyback contract with Conoco. However, as men-

⁵⁹ Dimitros Mavrakis, Fotios Thomaidis and Ioannis Ntroukas, "An Assessment of the Natural Gas Supply Potential of the South Energy Corridor from the Caspian Region to the EU," *Energy Policy*, Vol. 34, No. 13, 2006, p. 1675.

⁶⁰ Bruce W. Jentleson, *Pipeline Politics: The Complex Political Economy of East-West Energy Trade*, Ithaca, Cornell University, 1986, p. 166.

⁶¹ Mavrakis et al, 1676.

⁶² Bruce W. Jentleson, *Sanctions against Iran: Key Issues*, New York, The Century Foundation, 2007, p. 23.

tioned in the previous section, the economic sanctions against Iran implemented by Clinton administration (Iran and Libya Sanctions Act or ILSA) in 1995 and 1996 made Conoco abstain from this agreement.⁶³

To the extent that ILSA allowed the US president to waive sanctions for the sake of national interests, Clinton administration later changed this policy pragmatically. ‘When the French company Total SA and partners took over the Conoco deal and agreed to invest some \$2 billion in phases 2 and 3 of the South Pars gas field, a deal between the Clinton administration and the Chirac government waived the sanctions and a contract, with better conditions and incentives than the Conoco agreement, was signed.’⁶⁴ This policy change led to an increase in the number of Iran’s agreements with foreign partners especially on natural gas. In 2001 the Bush administration renewed the sanctions against Iran. Nevertheless Iran made significant agreements with international counterparts. Iran made oil agreements with Totalfina Elf Aquitaine in 1999 (\$1 billion contract to develop the Doroud oil field); with ElfAquitaine and Canada’s BowValley in 1999 (\$300 million to develop the Balal oil field); with Royal Dutch/Shell in 1999 (\$800 million to develop the Soroush and Nowruz oil fields); with Norway’s Norsk Hydro in 2000 (amount unknown to develop the Anaran oil field); with Sweden’s GVA Consultants in 2001 (\$226 million to explore for oil in Iran’s portion of the Caspian Sea); with ENI in 2001 (estimated to be worth \$550 million to \$1 billion, to develop Iran’s Darkhovin oil field); with Japan in 2001 (\$2.8 billion to develop the large Azadegan field); and with Canada’s Sheer Energy in 2002 (Sheer acquired 49 per cent stake of \$88 million project to develop the Masjid-e-Soleyman onshore oil field).⁶⁵ Iran furthermore made significant natural gas agreements with Total SA of France and its minority partners, Gazprom of Russia and Petronas of Malaysia in 1997 (\$2 billion contract to develop phases 2 and 3 of the 25-phase South Pars gas field); with ENI in 2000 (\$3.8 billion to develop phases 4 and 5 of South Pars); with South Korea’s LG Engineering Group and two Iranian firms in 2002 (\$1.6 billion to develop and exploit phases 9 and 10 of South Pars); and with Norwegian Statoil (to invest \$300 million in phases 6, 7 and 8 of South Pars).⁶⁶

⁶³ Willem J.H. van Groenendaal and Mohammad Mazraati, “A Critical Review of Iran’s Buyback Contracts,” *Energy Policy*, Vol. 34, No. 18, 2006, p. 3711.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Kenneth Katzman, *The Iran-Libya Sanctions Act (ILSA)*, CRS Report for Congress RS20871 (31 July 2003): pp. 4-6.

⁶⁶ Ibid.

In the meantime, Iran agreed with neighbouring Turkey, Turkmenistan and Armenia on three gas pipelines which are currently operational. In August 1996, Iran signed an agreement to construct a 1420 km. gas pipeline from Tabriz (Iran) to Erzurum (Turkey) and supply natural gas to Turkey for 22 years despite US pressures and attempts of Congress members to persuade Turkey not to involve in business with Iran. In December 1996; Turkey, Iran and Turkmenistan signed a memorandum of understanding according to which Turkey would buy Turkmen gas via Iran after completion of Turkey-Iran natural pipeline. 'At the end of July 1997, the US administration announced that it would not oppose the construction of a \$1.6 billion pipeline to carry natural gas from land-locked Turkmenistan to Turkey across a 788 km. stretch of northern Iran because the project did not technically violate the 1996 secondary sanctions law.'⁶⁷ Although the construction of pipeline lasted longer than originally planned, Turkey would start imports in early 2002. 'In January 2002 the first exports of Iranian gas since the 1979 Islamic Revolution, to Turkey boosted confidence that the resource would become a major export earner in the 21st Century.'⁶⁸ This process resulted in three existing pipelines which are still operational. The 200 km. long Korbedje-Kurtkui pipeline, with a capacity of 8-13 Bcm/annum, takes place between Turkmenistan and Iran. The second pipeline between Turkey and Iran is 1,174 km long. The third one is a 141 km. long pipeline which started functioning in 2006 from Tabriz (Iran) to Megrhi (Armenia). Iran recently agreed with Armenia on construction of a second pipeline with an annual capacity of 36 Bcm from Tabriz (Iran) to Erash (Armenia) at the cost of \$240 million. This second pipeline to Armenia might enable Iran to sell gas to Russia to be re-exported by Gazprom.

In addition to IGAT framework and newly developed export pipelines; Iran has two major options to develop natural gas trade with India and Europe. First, Iran might sell gas to India via the proposed 2,775 km long IPI pipeline which starts from South Pars passes through Pakistan and reaches India with the possibility of an extension to China.⁶⁹ The proposal of IPI (to run 1,100 km. in Iran, 760 km in Pakistan's Baluchistan state before reaching Indian border in Rajasthan), was first made in 1989 by R. K. Pachauri, director general of The Energy and Resources Institute

⁶⁷ Alan J. Day, "Economy," in *The Middle East and North Africa 2004*, ed. by Lucy Dean, London, Routledge, 2003, p. 406.

⁶⁸ Ibid, p. 404.

⁶⁹ Shiv Kumar Verma, "Energy Geopolitics and Iran-Pakistan-India Gas Pipeline," *Energy Policy*, Vol. 35, No. 6, 2007, p. 3299.

(TERI, New Delhi) and A. S. Ardekani (later became Iran's deputy foreign minister) with an initial plan to supply 50 million cubic meters of gas to Pakistan and 90 million cubic meters of gas to India.⁷⁰ India, world's sixth largest energy consumer which relies on imports for about 75 percent of its oil and natural gas consumption attributed a top priority to IPI just like Iran who was in search of corridors for gas exports.⁷¹ This project remained suspended until now first down to political problems between Pakistan and India, then due to economic and technical restraints and finally because of the clashes and security problems in Pakistan.⁷² Iran may also supply natural gas to Europe via Turkey through Southern Gas Corridor, which is currently based on TANAP pipeline project that starts from Azerbaijan and reaches Turkey via Georgia.

6. Conclusion

Historical continuities are effective in Iran's energy policies stemming from an early energy trade motives pointing to the significance of natural gas. This historicity makes it possible to cluster Iran's political encounter with energy issues in terms of: 1- the socio-economic impact of oil; 2- the political and diplomatic impact of nuclear energy; and 3- cooperative characteristics of natural gas trade.

Contextual differences emerged between oil, nuclear and natural gas with regard to the type of cooperation and conflict they caused. Regarding oil; it generated diverse forms of cooperation and conflict according to government's point of view about collaborating with other countries and foreign companies. Regarding nuclear program; it allowed sporadic cooperation with the US until 1979 revolution, and then caused a constant disagreement with international community with partial exception of Russia that became Iran's major nuclear partner. Regarding natural gas, and from energy security perspective, one would have expected to see the rise of natural gas industry not only as a way to secure state revenues extracted from hydrocarbons, but also as a tool to consolidate regional relations. This did not happen until recently as natural gas export projects were postponed because of Iran's nuclear agenda that resulted in its isolation.

⁷⁰ Ligia Noronha, "India's Energy Situation: The Need to Secure Energy Resources in an Increasingly Competitive Environment," in *Energy Perspectives on Singapore and the Region*, ed. by Mark Hong, Singapore, Institute of Southeast Asian Studies, 2007, p. 139.

⁷¹ Alidad Mafinezam and Aria Mehrabi, *Iran and Its Place Among Nations*, Westport, Praeger Publications, 2008, p. 78.

⁷² Verma, 3299.

Contextual deviation between oil, nuclear and gas appears as an important factor that interacts with Iran's energy policy. The change in Iran's international status, following the nuclear deal signed on 14 July 2015, is likely to be linked to a cooperative context that is based on international collaboration on nuclear program; rather than a defensive context based on manipulation of oil revenues and the political use of gas and nuclear. Actual cooperative context encourages a myriad of regional and global actors establish long-term trade relations with Iran in which gas promises to be of utmost significance. Whilst, it is too early to conclude that the nuclear deal led to a new era of cooperation. As elaborated in this article, Iran's political history of energy policy brings out a complex web of interaction between oil, gas, nuclear and non-energy issues that have been subject to occasional changes.

BIBLIOGRAPHY

- Abghari, Siavash. "Political Economy of Political Power of the Islamic Regime in Iran", *Journal of Third World Studies*, Vol. 24, No. 1, 2007, pp. 247-266.
- Alnasrawi, Abbas. "Economic consequences of the Iraq-Iran war", *Third World Quarterly*, Vol. 8, No. 3, 1986, pp. 869-895.
- Amirahmadi, Hooshang. *Revolution and Economic Transition*, (Albany: State University of New York Press, 1990), pp. 136-137.
- Amuzegar, Jahangir. *The Dynamics of the Iranian Revolution*, (Albany: State University of New York Press, 1991).
- Bahgat, Gawdat. "Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran," *Iranian Studies*, Vol. 39, No. 3, 2006, pp. 307-327.
- Bashiriyeh, Hossein. *The State and Revolution in Iran 1962-1982*, (New York: St. Martin's Press, 1984).
- BBC. "Iran and the nuclear issue", *BBC News*, 7 October 2008, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4031603.stm, accessed on 20 July 2015.
- Bowman, Bradley. "The Demand-Side: Avoiding a Nuclear-Armed Iran", *Orbis*, Vol. 52, No. 4, 2008, p. 642.
- Carter, Ashton. "Defense Management Challenges for the Next American President", *Orbis*, Vol. 53, No. 1, 2009, p. 53.
- Day, Alan. "Economy", in Lucy Dean (ed.), *The Middle East and North Africa 2004*, (London: Routledge, 2003), pp. 187-223.
- Ebel, Robert E. *Geopolitics of the Iranian Nuclear Energy Program*, (Washington, CSIS, 2010).

- Eisenstadt, Michael. "Living with a Nuclear Iran", in Barry M. Rubin (ed.), *Crises in the Contemporary Persian Gulf*, (Oxon: Frank Cass Publications, 2002), pp. 223-256.
- Engdahl, William. "Understanding the True Dynamics: Why the Iran Oil Bourse is not a Casus Belli", *Military Technology*, Vol. 30, No. 4, 2006, pp. 22-23.
- Fayazmanesh, Sasan. *The United States and Iran*, (New York: Routledge, 2008).
- Feldman, Shai. *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East*, (Cambridge: MIT Press, 1997).
- Full Text of the Iran Nuclear Deal, Joint Comprehensive Plan of Action, Vienna, 14 July 2015, <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>, accessed on 01 June 2016.
- Ghorashi, Amir Hossien. "Prospects of nuclear power plants for sustainable energy development in Islamic Republic of Iran", *Energy Policy*, Vol. 35, No. 3, 2007, pp. 1643-1647.
- Hiro, Dilip. *Neighbors, Not Friends. Iraq and Iran after the Gulf Wars*, (London: Routledge, 2001).
- Howard, Roger. *Iran in Crisis?: Nuclear Ambitions and the American Response*, (London: Zed Books, 2004).
- Hunter, Shireen T. "Iran and the spread of revolutionary Islam", *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 2, 1988, pp. 730-749.
- IAEA. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, INFCIRC/140, 22 April 1970. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>, accessed on 31 May 2016.
- IAEA. *Implementation of the NPT safeguards agreement in the Islamic Republic of Iran*, GOV/2003/40, 6 June 2003, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-40.pdf>, accessed on 20 July 2015.
- IAEA. *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran*, GOV/2008/15, 26 May 2008, http://www.isis-online.org/publications/iran/IAEA_Iran_Report_26May2008.pdf, accessed on 20 July 2015.
- Inbar, Efraim. *Israel's National Security*, (Oxon: Routledge, 2008).
- Jentleson, Bruce. *Pipeline Politics: The Complex Political Economy of East-West Energy Trade*, (Ithaca: Cornell University Press, 1986).

- Jentleson, Bruce. *Sanctions against Iran: Key Issues*, (New York: The Century Foundation, 2007).
- Karbassi, A.R., M.A. Abduli and E.M. Abdollahzadeh. "Sustainability of energy production and use in Iran", *Energy Policy*, Vol. 35, No. 10, 2007, pp. 5171-5180.
- Katouzian, Homa. *Iranian History and Politics*, (New York: Routledge, 2003).
- Katzman, Kenneth. *The Iran-Libya Sanctions Act (ILSA)*, CRS Report for Congress RS20871, 31 July 2003, pp. 4-6.
- Keddie, Nikki. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, (New Haven: Yale University Press, 2006).
- Kunzig, Robert and Prachi Patel-Preddo. "Our Invisible Energy", *Discover*, Vol. 29, No. 8, 2008, pp. 54-59.
- Lynch, David. "Political, tech hurdles muddle Iran oil industry", *USA Today*, 14 September 2006, p. 01b.
- Mafinezam, Alidad and Aria Mehrabi. *Iran and Its Place Among Nations*, (Westport: Praeger Publications, 2008).
- Mavrakis, Dimitros, Fotios Thomaidis and Ntroukas, Ioannis. "An assessment of the natural gas supply potential of the south energy corridor from the Caspian Region to the EU", *Energy Policy*, Vol. 34, No. 13, 2006, pp. 1671-1680.
- Noronha, Ligia. "India's Energy Situation: The Need to Secure Energy Resources in an Increasingly Competitive Environment", in Mark Hong (ed.), *Energy Perspectives on Singapore and the Region*, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2007), pp. 132-141.
- Poneman, D. *Nuclear Power in the Developing World*, (Winchester: Alien & Unwin, 1982).
- Reuters(Moscow). "RussiatocompleteIrrannuclearplantin2009", *Tass, Reuters India*, 27 November 2008, <http://in.reuters.com/article/worldNews/idINIndia-36735220081127?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0>, accessed on 20 July 2015.
- Roshandel, Jalil. "Iran", in Eric H. Arnett (ed.), *Nuclear Weapons After the Comprehensive Test Ban*, (Oxford: Oxford University Press, 1996), pp. 55-61.

- Ruthven, M. *Islam in the World*, (Oxford: Oxford University Press, 2006).
- Sadjadpour, Karim. "The Nuclear Players", *Journal of International Affairs*, Vol. 60, No. 2, 2007, pp. 125-134.
- Sahimi, Mohammad. "Iran's Nuclear Program. Part I: Its History", *Payvand's Iran News*, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>, accessed on 20 July 2015.
- Sauer, Tom. "Coercive diplomacy by the EU: the Iranian nuclear weapons crisis", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 3, 2007, pp. 613-633.
- Tait, Robert and Ewen MacAskill. "Revealed: the letter Obama team hope will heal Iran rift", *The Guardian*, 29 January 2009, <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/28/barack-obama-letter-to-iran>, accessed on 20 July 2015.
- Taremi, Kamran. "Iranian Foreign Policy towards Occupied Iraq 2003–05", *Middle East Policy*, Vol. 2, No. 4, 2005, pp. 28-47.
- Tarock, Adam. "Iran's nuclear programme and the west", *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4, 2006, pp. 645-664.
- Tertzakian, Peter. *A Thousand Barrels a Second: The Coming Oil Break Point and the Challenges Facing an Energy Dependent World*, (New York: McGraw-Hill, 2007).
- UN Security Council. *Security Council Demands Iran Suspend Uranium Enrichment by 31 August, or Face Possible Economic, Diplomatic Sanctions*, Resolution 1696 (2006) Adopted by Vote of 14 - 1 (Qatar), 31 July 2006, <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm>, accessed on 20 July 2015.
- UN Security Council. *Security Council Imposes Sanctions on Iran for Failure to Halt Uranium Enrichment*, Unanimously Adopting Resolution 1737 (2006), SC/8928, 23 December 2006, <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8928.doc.htm>, accessed on 20 July 2015.
- UN Security Council. *Security Council Toughens Sanctions against Iran, Adds Arms Embargo*, With Unanimous Adoption of Resolution 1747 (2007), SC/8980, 24 March 2007, <http://www.un.org/News/Press/docs/2007/sc8980.doc.htm>, accessed on 20 July 2015.
- Van Groenendaal, Willem and Mohammad Mazraati. "A critical review of Iran's buyback contracts", *Energy Policy*, Vol. 34, No. 18, 2006, pp. 3709-3718.
- Verma, Shiv Kumar. "Energy geopolitics and Iran–Pakistan–India gas pipeline", *Energy Policy*, Vol. 35, No. 6, 2007, pp. 3280-3301.

The Problem of International Leadership and Russia's Great Power Elements: An Assessment

Muammer ÖZTÜRK¹

“Control Your Own Destiny or Someone Else Will”²
— Jack Welch

Abstract

Leadership has turned into one of the major global problems as seen on many occasions such as Syrian refugee crisis. Nation-states and international organizations remain incapable of solving the world's problems. The world today needs a new leadership. It involves a capacity which goes beyond those of nation-states and international organizations. The new international leadership cannot be any more attained only through the use of hard power capabilities as often witnessed in global crises. From the vantage point of this article, the ‘new’ international leadership is the leadership with social dimension or ‘social purpose’. Since the dissolution of the Soviet Union, Russia has again achieved a deserved global reputation through its active foreign policy in its near abroad and neighbouring regions like the Middle East. Russia's emergence as a great power again has been a major item on the agenda of world affairs. It has become clear that Russia pursues a policy of active involvement in the shaping of political order in neighbouring regions. In the face of the reality that Russia is now an emerging great power again, it deserves to be a subject of in-depth analysis and assessment. Special emphasis in the analysis of Russia will be placed on figuring out the distinguishing elements of the new international leadership such as social dimension, social purpose and a resilient state tradition in Russian foreign policy actions. Assessing Russia as a potential and emerging great power may contribute to grasp the true nature of Russia's foreign policy actions and that of the problem of the international leadership.

Keywords: *problem of international leadership, Russia, Russia's leadership elements, leadership with social dimension, social purpose.*

¹ Dr., Political Science and International Relations, ozturkmr@yahoo.de.

² Quotation from <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/j/jackwelch379300.html>, (Accessed: May 12, 2016).

Uluslararası Liderlik Meselesi ve Rusya'nın Büyük Güç Unsurları: Bir Değerlendirme

Öz

Suriye mülteci krizi gibi birçok meselede ortaya çıktığı üzere liderlik, artık çok temel bir küresel mesele halini almıştır. Ulus devletler ile uluslararası kuruluşlar, bugünkü sorunlara yönelik olarak gerekli çözümleri geliştirmekte çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Dünya bugün yeni bir liderlik arayışı içerisinde. Dünyanın aradığı yeni liderlik, ulus devletler ile uluslararası kuruluşların yeteneklerinin ötesindeki bir kabiliyeti ifade etmektedir. Yeni uluslararası liderlik, birçok küresel krizde tecrübe edildiği üzere günümüzde artık yalnızca çıplak güç imkânlarının kullanımı ile elde edilmekten uzaktır. Bu makalenin bakış açısından yeni uluslararası liderlik, sosyal boyut ya da 'sosyal amaç' yüklü bir liderliktir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya, yakın çevresi ve Orta Doğu gibi komşu bölgelere yönelik aktif dış politikası ile günümüzde de haklı bir itibar elde etmiştir. Rusya'nın yeniden bir büyük bir güç olarak ortaya çıkması, günümüz dünya meseleleri içerisinde başlıca gündem maddelerinden biri olmuştur. Rusya'nın komşu bölgelerde siyasi düzenin şekillendirilmesinde aktif rol alma amaçlı bir politika izlemesi, dikkatlerden kaçmamaktadır. Rusya'nın yeniden büyük bir güç olarak ortaya çıkışının belirgin işaretleri karşısında bu ülke derinlemesine bir tetkiki ve değerlendirmeyi hak etmektedir. Rusya'nın tetkiki ve değerlendirmesinde asıl vurgu, bu ülkenin dış politika faaliyetlerinde yeni küresel liderliğin ayırıcı unsurlarından olan sosyal boyut, sosyal amaç ve kesintisiz ve dayanıklı bir devlet geleneği gibi unsurları tespit etme ve belirginleştirme üzerine olacaktır. Yeni gelişen potansiyel bir büyük güç olarak Rusya'nın tetkik ve değerlendirilmesi, bir taraftan bu ülkenin, diğer taraftan ise uluslararası liderlik arayışının asıl doğasını anlamaya katkı sağlayabilecektir.

Anahtar kelimeler: *uluslararası liderlik sorunu, Rusya, Rusya'nın liderlik unsurları, sosyal boyutlu ve sosyal amaçlı liderlik.*

1. Introduction

Governments today are faced with the challenging task of delivering public services in shorter time frames of which they generally fail to perform. It is therefore common to see “large groups of citizens taking to the streets”³ and demanding an immediate change to improve public services in many countries of the world. Even Arab Spring was fuelled by bad governance and a lack of leadership. This turns the good governance and leadership into an urgent global problem.⁴ The present structure of the many international or supranational organisations, such as the G-20, NATO, the European Union (EU) and even the United Nations (UN) has failed to find solutions to the world’s problems. This fact is also true for the business world.⁵ The tough problems of today’s world have apparently far exceeded the ability of the present national and international political authorities, international organizations and business enterprises to cope.⁶ This widespread inability is a significant cause of almost all crises.

The challenging nature of the world’s unsolved problems has changed the nature of international leadership. The new international leadership hardly involves the use of hard power capabilities only, but has acquired a new dimension which goes beyond that. In the face of challenging global problems, international leadership now means the ability to develop solutions to the world’s problems and to have a character to be followed as a role model.⁷ This makes the ability to deliver necessary services efficiently to the target public a matter of good governance and leadership. The consent of the target public or the masses or even that of the world public can be gained only through good governance. This consent is one

³ See Richard Dobbs, James Manyika and Jonathan Woetzel, “How do you govern a disrupted world?”, *McKinsey Global Institute*, May 2015, available at: <http://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-do-you-govern-a-disrupted-world>, (Accessed: June 2, 2016).

⁴ For a discussion about the consequences of bad governance, see Prof. Dr. William H. Newman, *Yönetim. İşletmelerde ve Kamu Yönetiminde Sevk ve İdare*, (Çeviren: Dr. Kenan Sürgit), Türkiye Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü Yay., No: 186, 1979, pp. 1-4.

⁵ For an analysis of the lack and rivalry for leadership in business World, see Panos Mourdoukoutas, “The race for global leadership: Europe, the USA and Japan”, *European Business Review*, Volume 96, Number 4, 1996, pp. 7-13.

⁶ On the challenges facing the global governance and the need for a new leadership model, see James M. Boughton and Colin I. Bradford, Jr., “Global Governance: New Players, New Rulers”, *Finance & Development*, 44, December 2007, pp. 10-14.

⁷ Ian Bremmer, “The absence of international leadership will shape a tumultuous 2016”, *Time*, Vol. 186, No. 27-28, 2015, December 28, 2015-January 4, 2016, pp. 13-14.

of the most valuable assets for a governing authority or management.⁸ Leadership therefore has also become a major area for rivalry in today's international relations.

The search for a functioning structure and thus a new international leadership mission can also be observed in the UN's efforts to revise its mission. In addition, the UN is faced with the task and challenge of adapting itself to the new realities and finding itself a new definition of mission and a meaning for the world. In an attempt to achieve the UN objectives, it has developed a programme called *the UN Global Goals for Sustainable Development*.⁹ These goals offer some response and solution to the challenging problems in the world and thus demonstrate that the UN still has a *raison d'être*, a mission for designing and regulating world affairs. The goals have a social purpose, which is to improve the human condition all over the world.

Russia has kept the world's attention by its foreign policy actions and its aspirations to become a great power again. Russia pursues an active foreign policy since the dissolution of the Soviet Union. It is now apparent that Russia seeks to restore its great power status. This makes the Russian foreign policy actions and aspirations a priority research subject. The problem of international leadership also provides a significant and timely rationale to study Russia's great power aspirations. This article is accordingly an attempt to grasp Russia's leadership elements by examining at its foreign policy actions and aspirations. Russia as an emerging great power deserves an assessment and understanding. The significance of understanding today's Russia may well be summarised in the words of Winston Churchill, that "Russia is a riddle wrapped in a mystery inside an enigma".¹⁰

This article begins with a reference to the need for an international leadership. In the face of clear need for an international leadership, it provides an account of the nature of the new international leadership. In line

⁸ On the relationship between good governance and getting the consent of the target audience, even that of the World public, see Munci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 371, Ankara, 1975. s. 28

⁹ For the contents of the UN Global Goals for Sustainable Development, see <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1579SDGs%20Proposal.pdf>, (Accessed: March 5, 2015).

¹⁰ Cited by Dimitri K. Simen and Paul J. Saunders, "The Kremlin Begs to Differ", *The National Interest*, No. 104, November/December, 2009, p. 38.

with the definitions made by John Gerard Ruggie¹¹ and G. John Ikenberry¹² about the nature of the international leadership, this article refers to the concept of power which is the outer form of the international leadership. It then employs the concept of social dimension or social purpose, each of which forms the content of the international leadership. Power plays an important role to execute or realise the social dimension or social purpose. This fact is true in the example and practice of Russia. Russia's foreign policy actions or aspirations are in fact shaped by both power and social dimension. The concepts reveal the leadership dimension of distributing social benefits, mainly in form of economic transactions to the general public, even to world citizens, who are principally the target of any ruling authority. Finally, it will try to examine Russia's foreign policy actions and aspirations within the framework of an international leadership. It will also provide an illustration of Russia's competencies and elements for international leadership. From the vantage point of this article, a frame of reference consisting of two basic concepts will be used for assessing Russia's leadership elements.¹³

2. The Problem of International Leadership

Leadership has always been also one of the central focus areas of the academic discipline of management. Lack of international leadership is a widespread issue which also has negative consequences on business world as well. The leadership is also a prerequisite for running a successful business. Leadership apparently plays a critical role in successfully handling global business issues. It is in one sense a sum of all successfully accomplished tasks and responsibilities.¹⁴ In this framework, the title of international leadership can only be deserved if there is adequate level of experience of successfully accomplished tasks and responsibilities. This reminds Peter F. Drucker's definition of the nature of modern management. Drucker, founder of modern management thought, stated that management

¹¹ See John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, Vol. 36, No. 2, International Regimes (Spring), 1982, pp. 379-415.

¹² See G. John Ikenberry, "The Future of International Leadership", *Political Science Quarterly*, Vol. 111, No. 3, Autumn 1996, pp. 385-402.

¹³ For a detailed account of the world's challenging problems facing national governments, international organisations and even international companies, see Tim Jones - Caroline Dewing, *Future Agenda. 2020 Yılında Dünya*, (Çevirenler: Elif Özsayar - Pınar Şengözer), Vodafone Telekomünikasyon A.Ş., İstanbul, 2010.

¹⁴ See Peter F. Drucker, *Management Challenges for the 21st Century*, Adobe Acrobat E-Book, Reader edition v.1, November 2002.

is not only business management. Management, according to Drucker's definition, comprises a vast area of human practices including even the management of church affairs. From Drucker's viewpoint, it can be concluded that the work of management also means the management of international affairs and international relations.¹⁵ A definition of management in business world interestingly stresses the completion of the tasks successfully which necessitates a leadership skill.

"Management means getting things done effectively through people to achieve the desired results. This requires a combination of leadership, communication and people skills."¹⁶

Every single organization is faced today with the difficult task of becoming a functioning organization. Functioning organization means, in Peter F. Drucker's terms, producing and providing solutions to complex human issues and needs which face every organisation including nation-states and international institutions as well as global companies. The result-producing effect is the main source of providing organizations a power of attraction in the face of other nations. It has turned out to become a major indicator and prerequisite of becoming a global power since there can be no talk of pure national issues and problems any more in a globalised world. In line of this definition, the true nature of international leadership can only be figured out with reference to its performance level in managing international affairs and its capacity to contribute to the global order. But today's worldwide problems go beyond the problem solving and administrative capacities of sovereign nation-states and international organizations. This fact has been apparently evidenced by the influx of refugees fled from the civil war in Syria to the Western European countries. The massive tide of refugees rushing the borders of the countries of the EU caught this organization incapable to manage this issue. The EU has, however, been renowned as having a well-functioning administrative system. Refugee problem revealed the EU's incapacity in handling widespread international crises.¹⁷ The refugee problem cannot be resolved by using hard power. It rather demands a sort of problem solving capacity which can be named as leadership. What is needed today is a transnational and even global problem

¹⁵ For a reading on Drucker's thoughts on this point, Peter F. Drucker, "Management and the World's Work". *Harvard Business Review*, September-October 1988, p. 68.

¹⁶ See Luke C. Ng, "Best Management Practices", *Journal of Management Development*, Vol. 30, No. 1, 2011, p. 93.

¹⁷ Ian Bremmer, "The migrant issue is dividing Europe", *Time*, Vol. 186, No. 21, November 23, 2015, p. 12.

solving ability which can develop comprehensive solutions to major human issues. The comprehensive feature of the problem solving ability of any nation comprises a social dimension and a social purpose. The lack of leadership has thus become for some time a fundamental concern in the study of international relations. Many articles in the field of international relations have dealt with the problem of international leadership. The main concern of the writings on the topic of leadership in international relations has been the need for a suitable leadership model for the world.¹⁸ Ikenberry who had written on the future of international leadership revealed that the leadership the world awaits is not a leadership of hard power based on the possession of a mighty army equipped with advanced weaponry. What the world needs is a sort of social leadership which can develop solutions to the world problems. International leadership accordingly means rather a social dimension, as Ruggie stated.¹⁹ It is a leadership with social dimension or 'social purpose'. The concept of social purpose is, as defined by Ruggie and Ikenberry has a strong impact to exert on the global public than that of the hard power operations. In Ruggie's words, social purpose reveals the content of international order which is mainly shaped by the actions of an international leader. International leadership in this definition does not only mean possessing power. However power is the outer form or threshold for international leadership, it also has a further dimension, namely an ability of offering social purposes, for instance easing the economic transactions among companies and nation states. The new sort of leadership with a social dimension will attract the global public's attention and gain the hearts of the global public. This will supply a competitive advantage to the country possessing this ability.

3. Russia's Leadership Elements

Russia has always maintained a great power mentality even after the demise of the USSR. Russia has apparently a vision of becoming a full-fledged great power and achieving the rightful status it deserves alongside the U.S. and China.²⁰ Russia's intention and self-confidence that it possesses the necessary elements for international leadership can best be depicted in the following words of a Russian philosopher:

¹⁸ For a reading on the topic of international leadership in international relations, see G. John Ikenberry, op.cit., pp. 385-402.

¹⁹ John Gerard Ruggie, op.cit., p. 302.

²⁰ For more on Russia's future prospects, see Dmitri Trenin, "Russia Leaves the West", *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 4 (July – August), 2006, pp. 88-89.

“Greatpowerdness is not determined by the size of the territory or the number of inhabitants but by the ability of people and their government to assume the burden of great international tasks and deal with these tasks creatively. A great power is the one which, while asserting its existence and interest..., introduces a creative and accommodating legal idea to the entire community of nations, the entire ‘concert’ of peoples and states.”²¹

Many authors dealt with the issue of Vladimir Putin’s imperial intension. Putin’s political performance has even led some authors to classify him as a new tsar or emperor.²² Russia’s intentions to become again a new global or imperial power cannot be thought without leadership elements consisting of social dimension and social purpose. Since Russia seeks international recognition as a great power, it needs some stable success stories. Success stories have an impact on mentalities as they can only be realized through a sort of enchanting efforts which others fail to perform. Russia is obviously aware of the fact that a real impact will only be delivered on the world public through managing regional or global crises successfully.²³ As Thomas Gomart points out that Russia has always tries to follow a foreign policy based on great power mentality. Russia’s great power understanding can be summed up in the concept of *derzhavnichestvo* meaning that “Russia is either a great power or it is nothing at all”.²⁴ Similarly Dmitri Trenin pointed out that Russia should undertake a role of producing global public goods for restoring its status as a great power again.²⁵ Russia has a long experience with respect to social purpose beginning from its early history.

In this framework, it cannot be wrong to say that Russia’s foreign policy actions are designed with social dimension. Russia is no more a state of only hard power, but also has an orientation of social dimension and social purpose. In terms of social dimension or social purpose, Russia’s foreign

²¹ Sergei Lavrov, “Russia’s Foreign Policy in a Historical Perspective”, *Russia in Global Affairs*, No. 2, 30 March 2016: Lavrov’s article can also be reached through the following web site: <http://eng.globalaffairs.ru/number/Russias-Foreign-Policy-in-a-Historical-Perspective-18067>, (Accessed: May 10, 2016).

²² Schuster, Simon, “The Imperialist Vladimir Putin”, *Time*, Double Issue, Vol. 184, No. 24-25, December 22-28, 2014, pp. 72-76.

²³ See Philipp Casula, “Russia between Diplomacy and Military Intervention: The Syrian Conflict through Russian Eyes revisited”, *Russian Analytical Digest*, No: 175, October 2015, p. 10. The paper can also be reached through the following link: http://www.laender-analysen.de/russland/rad/pdf/Russian_Analytical_Digest_175.pdf, (Accessed: November 1, 2015).

²⁴ Thomas Gomart, “Russia Alone Forever? The Kremlin’s Strategic Solitude”, *Politique étrangère*, Vol. 73, Special Issue: World Policy Conference 2008 (Autumn) 2008, p. 31.

²⁵ Trenin, Dmitri, “Russia Reborn: Reimagining Moscow’s Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 6 (November/December), 2009, p. 78.

policy actions and aspirations include, in the context of this article, mainly the elements of social dimension and social purpose. Nevertheless, as it is stated above, this article represents the thesis that social dimension or social purpose elements of the international leadership cannot be executed without the necessary state power. Power has a value of forming the content of the social dimension of the leadership. This article accepts Russia's resilient state tradition and army as its primary elements of international leadership. These elements will be briefly explained.

3.1. Hard Power and Army.

Since power predicts the form of international order, it can be concluded that state actions even those of economic transactions can never be performed without the use of hard power. A well-functioning and capable army is also prerequisite for participating in peace-making operations. Russia is an active player in Syrian conflict and no one can predict a peaceful solution to Syrian crisis without the consent of Russia. Putin stresses the lack of competence and ability of the West in handling global crises and its failure and incapacity to stop the insurgencies of ISIS in Syria. Putin uses a technical language when he refers to the need and responsibility for handling the global crises. This technical language is a reflection of the crucial role of a capable power for handling regional or international crises. Russia has a competent military power to reckon on for designing regional affairs and peacekeeping missions in the near abroad and neighbouring regions.²⁶ The annexation of Crimea by Russia in March 2014 has been realised through the utmost trust in the Russian army. Putin has made great investments for modernizing Russian military. Russia's military expenditure has risen to a level of 4.6% of Total GDP Gross domestic product in 2014.²⁷

Exhibit-1: Russia's Military Power 2016.

Defence Budget USD (\$)	Active Frontline Personnel	Total Aircraft	Number of Tanks	Total Naval Strength
4.600.000.000	764, 055	3,547	15, 398	352

Source: Data compiled from http://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=russia, (Accessed: June 11, 2016).

²⁶ Marvin Kalb, "Putin takes on Syria and makes Russia a global again", *Time*, October 12, 2015, pp. 7-8.

²⁷ See World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS/countries/1W-RU?display=graph>, (Accessed: June 20, 2016).

3.2. A Resilient State Tradition

Russia possesses a long experience of state tradition and know-how of governance gained through the hard experiences and encounters of many revolutions, threats of invasions and tides of transformations. The first Russian state, for instance, was destroyed by Mongols in 1240. The Russia had experienced even an attempt of invasion which had been known as Napoleon's March on Moscow in 1812. However the Russians have always managed to overcome almost all threats, turmoil and attempts of invasions targeted at Russian organizational and political existence. Russian experience of overcoming many existential problems has equipped this country with a power of resilience. This power means for Russia a valuable asset to govern their state and organizational entity particularly in hard times as experienced during the economic sanctions imposed on Russia by the European Union due to its annexation of Crimea in March 2014.²⁸ Russia had managed to survive its existence even after the Bolshevik Revolution in 1917 and the dissolution of the Soviet Union in 1991.²⁹ It should be remembered here that Vladimir Putin described the dissolution of the Soviet Union as the greatest geopolitical catastrophe of the 20th century.³⁰ Parallel to uninterrupted Russian survival which went through numerous upside-downs and transformations, it also have developed a sort of further resilient character of living in an ineligible climate conditions which are generally used to be known as Siberian colds. Russia as a resilient state represents a leadership character for the countries in near abroad in particular and in the world in general. From the long and hard experiences of Russia, it can be concluded that it has developed a resilient state tradition, which knows no give-up. The resilient character of Russian state existence is attracting a growing attention in the world as regard to predict the meaning of its actions.³¹ Russia's resilient state tradition might be best illustrated in the picture of Russian soldiers carrying cabbage heads in their hands given them as their monthly salaries. That picture of Russian soldiers was originally published in an Austrian daily newspaper on January 12, 1996, a few years later, after the dissolution of the Soviet Union.

²⁸ For an analysis of the implications of the EU sanctions on Russia and its survival policy, see Peter Rutland Middletown, "The Impact of Sanctions on Russia", *Russian Analytical Digest*, No. 157, 17 December 2014, pp. 2-7.

²⁹ For more on his point, see Michael G. Roskin ve Nicholas O. Berry, *Uluslararası İlişkiler: Ul'nin Yeni Dünyası*, (Çeviren: Özlem Şimşek), Adres Yayınları, Ankara, 2014, pp. 109-129.

³⁰ See "Putin deploras collapse of USSR", 25 April 2005, *BBC News*, available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/4480745.stm>, (Accessed: June 21, 2016).

³¹ For a brief analysis of Russia's foreign policy orientation, see Ivan Krastev, "What Russia Wants", *Foreign Policy*, No. 166 (May – June 2008), pp. 48-51.

Exhibit-2: Cabbage as a Wage for Russian Soldiers.



Source: Egbert Apfelknab, *Weltpolitische Entwicklungen. Eine Bestandsaufnahme über globale und regionale Konfliktszenarien aus wehrpolitischer Sicht*, Eine Information des BMLV Büro für Wehrpolitik, April 1997, Wien, p. 13.

3.3. Know-How of Administrating a Diversity of Nations

Russia is also the name of a federation of diverse nationalities. Russia maintains a legacy and know-how of administrating diverse nations since from its early history. This legacy provides Russia the necessary skills and valuable know-how of good-governance of diverse nations and ethic structure.³² This fact has been once again obvious during the opening of the Moscow Mosque in September, 2015. In his speech at the opening of Moscow Mosque, Putin stressed Russia's multi-cultural structure with following words:

“Right from its creation, Russia has always been a multi-ethnic and multi-confessional country. This mutual enrichment of different cultures, traditions and religions has always been our country's distinguishing feature and strength. (...) Today, traditional Islam is an integral part of Russia's spiritual life”.³³

³² For a detailed account of Russia's governance of transnational issues and affairs, see Muammer Öztürk, “Russia's Capability of Managing Transnational Issues: The Use of the Imperial Legacy”, *Avrasya Etüdleri*, No. 44/2, 2013, pp. 7-26. The article can also be accessed at <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij/avrasya%2044.pdf>, (Accessed: May 4, 2016).

³³ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/50351>, (Accessed: May 20, 2016).

3.4. Design of Regional Affairs and Regional Organizations

Russia has maintained a vision of global mission especially in its direct neighbourhood. Russia is determined to be active in designing a new world order as it has been shown by its involvement in the Syria's civil war. The Middle East has always thought to be a crucial part of Russia's direct neighbourhood as stressed by a high-ranking Russian General with the following words: "[T]he Middle East is "sovsemryadom"—right next door".³⁴

In line of the Russian understanding of global mission in the direct neighbourhood, Russian Orthodox Society has opened 74 schools in Syria in 1905. Russia had also provided military and economic assistance in worth of \$ 294 million to Syria in 1958.³⁵ This fact provides evidence for Russia's imperial vision which has a social dimension and social purpose. Russia sees the Syrian crisis not only about Syria itself, but it has many consequences about Russia's standing in the world and its mission as a global player. Russia's intervention in Syrian crisis has been its first military operation beyond its neighbourhood after the demise of the USSR.³⁶ Russia is apparently very sensitive to the regime change through the famous western tool of democracy promotion in the countries of interest to Russia.³⁷ Russia seeks to set a functioning example for handling conflicts in the Middle East.³⁸ Russia's intention to actively involve in shaping regional affairs means that Russia has a word to say to the world. Russia's whole attempts including the annexation of Crimea are targeted towards establishing an alternative to the Western model of liberal democracy.³⁹ Russia has often involved actively in Ukrainian affairs. The reason for Russian involvement in Ukrainian affairs lies in its geostrategic position. Ukraine as a borderland territory "serves to protect Russia from any potential military intervention by the Western powers".⁴⁰ Ukraine

³⁴ Keir Giles, "Russia and the West: The Longer View", *Russian Analytical Digest*, No. 173, 12 October 2015, p. 6.

³⁵ For a short account of Russian Interest in the Syrian affairs, see Timothy Ubelejit Nte, "Arabian Uprisings As Harbinger Of Cold War", *IOSR Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, Volume 9, Issue 2 (March – April 2013), p. 84-85.

³⁶ Philipp Casula, op. cit., p. 6.

³⁷ Alexander Sergunin, "SWOT Analysis of U.S.-Russian Relations", *Russian Analytical Digest*, No. 178, 11 January 2016, p. 3.

³⁸ Philipp Casula, op. cit., p. 8.

³⁹ For a brief account of Russia's intentions for a global leadership, see Simon Schuster, op. cit., p. 76.

⁴⁰ Andrei Tsygankov, "The Sources of Russia's Ukraine Policy", *Russian Analytical Digest*, No. 158, 18 December 2014, p. 2

has also a crucial economic meaning for Russia since it provides a direct connection to the West. This connection provides Russia to sell its natural resources, particularly the Russian gas to the West through the pipelines over Ukrainian territory.⁴¹

The post-World War II system was established by the United States. The United Nations system and event International Standardization Organization (ISO) was established by the US in 1947. However there is a notable suspicion about the future of the hegemony of the West in general and the US in particular. Some authors have pointed to the eroding power of the US and the future role of the US. The suspicion of the future role of the US in the world affairs has led to subject of many articles written by Western authors.⁴² Russia's intention and orientation towards being a great power again can also be illustrated in its attempts for establishing regional organizations. Russia has undertaken an active role in establishing regional organizations since the dissolution of the Soviet Union. The regional organizations established in the post-Soviet era were designed principally with an aim of contributing to regional peace-keeping.⁴³ Russia has most recently realized the establishment of the Eurasian Economic Union (EEU) which has been thought to have a similar function as that of the EU. Russia has performed well in establishing regional organizations as Commonwealth of Independent states (CIS) and Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Shanghai Cooperation Organization and the EEU.⁴⁴ The appealing power of the regional organizations which were created by Russia's initiative or its direct involvement can be observed in the number of countries which applied for membership. According to an analysis, 40 countries have applied for membership to

⁴¹ Andrei Tsygankov, *ibid.*, p. 2.

⁴² See for example Ian Bremmer, "What Does America Stand For?", *Time*, Vol. 185, No. 20, June 1, 2015, pp. 16-21; G. John Ikenberry, "The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?", *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 1, Jan.-Feb. 2008, pp. 23-37; G. John Ikenberry, "America's Imperial Ambition", *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 5, September – October 2002, pp. 44-60; G. John Ikenberry, "The Future of International Leadership", *op. cit.*, pp. 385-402.

⁴³ For an analysis of the peace-keeping role of the regional organizations established after the dissolution of the USSR with Russia's active participation or by its direct initiative, see Stefan Meister, "Russland als Ordnungsmacht im postsowjetischen Raum. Regionalorganisationen als Instrumente für «Friedenseinsätze»", *Russland-Analysen*, Nr. 216, 2011, pp. 5-7. A digital version of the article can be reached through the link <http://www.laender-analysen.de/russland/pdf/Russlandanalysen216.pdf>, (Accessed: May 10, 2016).

⁴⁴ For a detailed list of the regional organizations established after the dissolution of the USSR with Russia's active participation or by its direct initiative, see "Die wichtigsten Regionalorganisationen im postsowjetischen Raum", *Russland-Analysen*, Nr. 216, 2011, pp. 8-11. A digital version of the article can be reached through the link <http://www.laender-analysen.de/russland/pdf/Russlandanalysen216.pdf>, (Accessed: May 10, 2016).

the EEU.⁴⁵ This is apparently an indicator for the efficiency of the regional organizations established in the post-Soviet era by Russia's initiative or its direct involvement. Diversity of the regional organizations provides necessary evidence for Russia's organizational ability.

Russia's re-emergence on the world political scene can be depicted in its participation in peace-making missions. It is a fact that no peace talk can be foreseen without Russia's participation or in other words, without inviting Russia to participate in the peace talks. This may not be seen as a mere result that Russia is a permanent member of the UN Security Council. Russia after the demise of the Soviet Union has a word to say to the world. Russia has actively participated as a mediator in settling international and regional crises since the demise of the Soviet Union. Russia had been an active member of the P5+1 group which consists of the five permanent members of the United Nations Security Council (UNSC) and Germany in Iran nuclear talks. Russia's global impact and role as a mediator in peace-keeping and crisis management negotiations have also been shown by its success in its role in Iran nuclear negotiations, which ended in Vienna on July 14, 2015.⁴⁶ Russia has apparently managed to change the US attitude towards Iran not to object its participation in the negotiations in Vienna on October 23, 2015, which was organized to find a solution to Syrian conflict. Russia also convinced German Chancellor Angela Merkel that Assad has a critical role to play in the fight against the ISIS, and should not be overthrown since there is not any better alternative for the time being.⁴⁷ Russia has managed to a certain degree to set an alternative model for handling conflicts in the complex region of the Middle East.⁴⁸ Putin has managed to capture the world's attention through his use of the UN mechanism to declare his peace proposal for Syria. He thus also portrayed Russia as a country of skilful diplomacy and intermediary. Russia's active participation in peace talks and negotiations provides the necessary foundation that Russian approach towards world crises and can also develop solutions with social dimension.

⁴⁵ For this reference, see Maria Lagutina, "A Global Eurasian Region in a "Regiopolar" World-Order Test", *Russian Analytical Digest*, No. 170, 7 July 2015, p. 8. The analysis can also be accessed via the https://www.files.ethz.ch/isn/192447/Russian_Analytical_Digest_172.pdf, (Accessed: April 13, 2016).

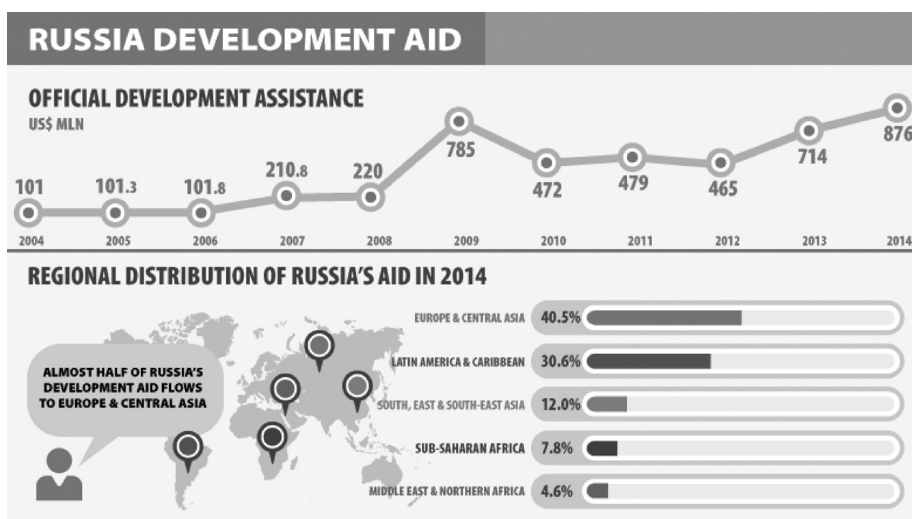
⁴⁶ For more on Russia's role in Iran Nuclear Talks, see Maria Stromova and Alastair Jamieson, "Iran Nuclear Deal: Russia Hails 'Positive Step' for Middle East", *NBC News*, 14 July 2015, The Report available at: <http://www.nbcnews.com/storyline/iran-nuclear-talks/iran-nuclear-deal-russia-hails-positive-step-middle-east-n391686>, (Accessed: June 14, 2016).

⁴⁷ Mark N. Katz, "Russian Intervention in the Syrian Civil War", *Russian Analytical Digest*, No. 175, 16 November 2015, p. 3.

⁴⁸ See Philipp Casula, op. cit., p. 8.

Russia is also a special economic meaning for post-Soviet states. Russia is the country where the citizens of post-Soviet states can find job and earn money. For instance, about 2, 9 million Ukrainian guest works working in Russia made money transfers from this country to their homeland Ukraine in 2013. The transferred amount by the Ukrainian guest workers equals to and forms 10% of Ukrainian national budget.⁴⁹ Russia's development aids also show indicators of social dimension and social purpose of its leadership concept. Russia's great power intention can also be observed in its aid spending which aims at creating influence and improving its reputation in the world. Russia appears to be an emerging donor as well. Russia is also active in terms of delivering financial aid to neighbouring countries.” Russia's Official Development Assistance steadily increased from about \$100 million in 2004 to \$876 million in 2014.”⁵⁰ The following graph exhibits the distribution of the amounts of Russia's development aid.

Exhibit-3: Regional Distribution of Russia's Development Aid over Years.



Source: The World Bank, “Russia and the World Bank: International Development Assistance”, *Brief*, 5 November 2015, <http://www.worldbank.org/en/country/russia/brief/international-development> (Accessed: May 30, 2016).

⁴⁹ Matthias Schepp, “Von heiligen russischen Orten”, *Der Spiegel*, 13, 2014, p. 79.

⁵⁰ The World Bank, “Russia and the World Bank: International Development Assistance”, *Brief*, 5 November 2015, <http://www.worldbank.org/en/country/russia/brief/international-development>, (Accessed: May 30, 2016).

3.5. A Charismatic Leader: Putin

Putin as a state leader possesses more than being a mere president. Vladimir Putin is a famous figure building the Russian leadership. He is a dedicated keen representative of Russian revival who was honoured by the Moscow cardinal⁵¹ Putin's intention and determination to restore the great power status of Russia⁵² has earned him the title of the 'collector of Russian earth', (*Sammler russischer Erde*).⁵³ The character and charisma of the Russian president Vladimir Putin build one of the main elements of Russia's global leadership.⁵⁴ Putin's leadership characteristics have supplied him a relatively high place in the ranking of World Leaders. According to the "world's most admired" poll for 2016⁵⁵ conducted by *YouGov's* ranked the Russian president Putin sixth out of the top 20 most admired men across the world. The *Forbes* Magazine placed Vladimir Putin in the first place in the 2015 ranking of the World's Most Powerful People.⁵⁶

3.6. A Sense of Global Moral Values

Putin is known to be a leader who declared his concerns for moral issues. Putin has concerns about the moral decadence in the West and particularly in Europe, by which he means the EU. Putin's declaration about moral decadence in the west, particularly in Europe, is a distinctive feature priority in his leadership conception. By insisting on ethical or moral values Putin conveys the impression to the global public opinion that his leadership conception has a human aspect, a social dimension.⁵⁷ Russia under Putin has set itself a new mission of restoring the cultural and moral awakening and returning to the Christian-occidental path in

⁵¹ Matthias Schepp, op. cit., p. 79.

⁵² For a reading on Putin's great power aspirations, see Michael Crowley and Simon Schuster, "What Putin Wants", *Time*, Vol. 183, No. 19, May 19, 2014, pp. 20-23; Simon Shuster, "The World According to Putin", *Time*, Vol. 182, No.12, September 12, 2013, pp. 18.-23.

⁵³ Matthias Schepp, op. cit., p. 79.

⁵⁴ For an analysis of the roots of Putin's leadership characteristics, see Michael Crowley and Simon Schuster, op.cit., pp. 20-23.

⁵⁵ For the details of the poll, see <https://yougov.co.uk/news/2016/05/07/wma-2016/>
<http://www.independent.co.uk/news/people/vladimir-putin-more-admired-across-the-world-than-dalai-lama-and-pope-francis-according-to-poll-a7020261.html>, (Accessed: May 11, 2016).

⁵⁶ "The World's Most Powerful People", *Forbes*, 2015, The Ranking is available at: <http://www.forbes.com/powerful-people/list/#tab:overall>, (Accessed: May 11, 2016).

⁵⁷ Sergei Lavrov, op. cit.

Europe.⁵⁸ Russia's orientation towards a more human foreign policy with social dimension can also be traced in Russian Foreign Minister Sergey Lavrov's words. Lavrov has also stressed the importance of moral values for establishing a universal human solidarity.⁵⁹

4. Conclusion

The world's search for a new international leadership has become a major issue on international relations agenda. It stemmed from the unsolved global problems as experienced in the most recent example of Syrian refugee crisis. Russia has caught the world's attention by its active foreign policy since the dissolution of the Soviet Union. It is essentially seeking to restore its great-power status to become a great power status. Russia's foreign policy actions have coincided with the world's search for a new international leadership. That makes this case an interesting and valuable subject of inquiry. To this end, this article was designed to assess Russia's efforts towards becoming a great power again and figure out its leadership elements. By doing so, this article sought, on one hand, to get a proper understanding of Russia's foreign policy aspiration and actions. It aimed, however, figuring out Russia's leadership elements and the profile as an emerging great power. The article was written to initiate a new look on the future of international leadership problem which may trigger further research on the same subject.

It can be concluded that Russia's foreign policy aspirations and actions are targeted towards being a great power again.⁶⁰ Russia maintains an ability of proper reading the world affairs. It is aware that becoming a great power again requires being active in the resolution of regional crises and shaping the international affairs. Russia is well aware that great power status requires taking on some economic, military and security burdens. Russia's existence after the dissolution of the Soviet Union has closely got to do with facing domestic, regional and global tasks and challenges. The meeting of these challenges and completion of the tasks will provide the necessary indicators for its leadership capacity. Leadership will only be performed through the completed domestic, regional and to some extent

⁵⁸ See Jens Siegert, "The Return of Ideology – Russia's New Sense of Mission", *Russian Analytical Digest*, No. 148, 2 May 2014, p. 10.

⁵⁹ See Sergey Lavrov, op. cit., p. 5.

⁶⁰ For a brief analysis of Russia's foreign policy orientation, see Ivan Krastev, op. cit., pp. 48-51.

global tasks. Russia thus pursues an active foreign policy in the post-Soviet republics and in the neighbouring regions. It never abstains from involving in the affairs in neighbouring regions. It can be thus concluded that securing international leadership has the same meaning for Russia with becoming a great power again.

BIBLIOGRAPHY

- Apfelknab, Egbert. *Weltpolitische Entwicklungen. Eine Bestandsaufnahme über globale und regionale Konfliktszenarien aus wehrpolitischer Sicht*, Eine Information des BMLV Büro für Wehrpolitik, April 1997, Wien.
- Boughton, James M. and Colin I. Bradford Jr. "Global Governance: New Players, New Rulers", *Finance & Development*, 44, December 2007, pp. 10-14.
- Bremmer, Ian. "The absence of international leadership will shape a tumultuous 2016", *Time*, Vol. 186, No. 27-28, December 28, 2015 - January 4, 2016, pp. 13-15.
- Bremmer, Ian. "The migrant issue is dividing Europe", *Time*, Vol. 186, No. 21, November 23, 2015, p. 12.
- Bremmer, Ian. "What Does America Stand For?", *Time*, Vol. 185, No. 20, June 1, 2015, pp. 16-21.
- Casula, Philipp. "Russia between Diplomacy and Military Intervention: The Syrian Conflict through Russian Eyes revisited", *Russian Analytical Digest*, No. 175, 16 November, 2015, pp. 6.-10.
- Crowley, Michael and Simon Schuster. "What Putin Wants", *Time*, Vol. 183, No. 19, May 19, 2014, pp. 20-23.
- "Die wichtigsten Regionalorganisationen im postsowjetischen Raum", *Russland-Analysen*, Nr. 216, 2011, pp. 8-11. A digital version of the article can be reached through the link <http://www.laender-analysen.de/russland/pdf/Russlandanalysen216.pdf>, (Accessed: 10 May, 2016).
- Dobbs, Richard/Manyika, James and Jonathan Woetzel. How do you govern a disrupted world?, *McKinsey Global Institute*, May 2015, available at: <http://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-do-you-govern-a-disrupted-world>, (Accessed: June 2, 2016).
- Drucker, Peter F. *Management Challenges for the 21st Century*, Adobe Acrobat E-Book Reader edition v.1, November 2002.

- Drucker, Peter. “Management and the World’s Work”, *Harvard Business Review*, September-October 1988, pp. 65-76.
- Giles, Keir. “Russia and the West: The Longer View”, *Russian Analytical Digest*, No. 173, 12 October 2015, pp. 5-8.
- Gomart, Thomas. “Russia Alone Forever?, The Kremlin’s Strategic Solitude”, *Politique étrangère*, Vol. 73, Special Issue: World Policy Conference 2008 (Autumn 2008), pp. 23-33.
- Ikenberry, G. John. “The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?”, *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 1, Jan.-Feb. 2008, pp. 23-37.
- Ikenberry, G. John. “America’s Imperial Ambition”, *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 5, September – October 2002, pp. 44-60.
- Ikenberry, G. John. “The Future of International Leadership”, *Political Science Quarterly*, Vol. 111, No. 3, Autumn 1996, pp. 385-402.
- Jones, Tim – Dewing. Caroline, *Future Agenda. 2020 Yılında Dünya*, (Çevirenler: Elif Özsayar - Pınar Şengözer), Vodafone Telekomünikasyon A.Ş., İstanbul, 2010.
- Kalb, Marvin. “Putin takes on Syria and makes Russia a global again”, *Time*, October 12, 2015, pp. 7-8.
- Kapani, Munci. *Politika Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 371, Ankara, 1975.
- Katz, Mark N. “Russian Intervention in the Syrian Civil War”, *Russian Analytical Digest*, No. 175, 16 November 2015, pp. 2-5.
- Krastev, Ivan. “What Russia Wants”, *Foreign Policy*, No. 166, (May – June), 2008, pp. 48-51.
- Lagutina, Maria. “A Global Eurasian Region in a “Regiopolar” World-Order Test”, *Russian Analytical Digest*, No. 170, 7 July 2015, pp. 5-8. The analysis can also be accessed via the https://www.files.ethz.ch/isn/192447/Russian_Analytical_Digest_172.pdf, (Accessed: April 13, 2016).
- Lavrov, Sergei. “Russia’s Foreign Policy in a Historical Perspective”, *Russia in Global Affairs*, No. 2, 30 March 2016, The article can also be reached through the following web site: <http://eng.globalaffairs.ru/number/Russias-Foreign-Policy-in-a-Historical-Perspective-18067>, (Accessed: May 10, 2016).
- Luke C. Ng. “Best Management Practices”, *Journal of Management Development*, Vol. 30, No. 1, 2011, pp. 93-105.

- Marton, Péter. "Global Governance vs. State Failure", *Perspectives*, Vol. 16, No. 1, 2008, pp. 85-107.
- Meister, Stefan. "Russland als Ordnungsmacht im postsowjetischen Raum Regionalorganisationen als Instrumente für »Friedenseinsätze«", *Russland-Analysen*, Nr. 216, 2011, pp. 5-7. A digital version of the article can be reached through the link <http://www.laender-analysen.de/russland/pdf/Russlandanalysen216.pdf>, (Accessed: May 10, 2016).
- Middletown, Peter Rutland. "The Impact of Sanctions on Russia", *Russian Analytical Digest*, No. 157, 17 December 2014, pp. 2-7.
- Mourdoukoutas, Panos. "The race for global leadership: Europe, the USA and Japan", *European Business Review*, Vol. 6, Number 4, 1996, pp. 7-13.
- Neef, Christian and Matthias Schepp. "Kalt, skrupellos – erfolgreich?", *Der Spiegel*, Nr. 51, 16.12.2013, pp. 74-81.
- Newman, William H. *Yönetim. İşletmelerde ve Kamu Yönetiminde Sevk ve İdare*, (Çeviren: Dr. Kenan Sürgit), Türkiye Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü Yay., No: 186, 1979.
- Nte, Timothy Ubelejit. "Arabian Uprisings As Harbinger Of Cold War", *IOSR Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, Volume 9, Issue 2 (March – April 2013, pp. 80-86. The article can also be reached through the link of <http://iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol9-issue2/K0928086.pdf?id=6128>, (Accessed: October 20, 2015).
- Öztürk, Muammer. "Russia's Capability of Managing Transnational Issues: The Use of the Imperial Legacy", *Avrasya Etüdlere*, No.44/2, 2013, pp. 7-26. The article can also be accessed at <http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij/avrsy%2044.pdf>, (Accessed: May 4, 2016).
- "Putin deplores collapse of USSR", 25 April 2005, *BBC News*, available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/4480745.stm>, (Accessed: June 21, 2016).
- Roskin, Michael G. ve Nicholas O Berry. *Uluslararası İlişkiler: UI'nin Yeni Dünyası*, (Çeviren: Özlem Şimşek), Adres Yayınları, Ankara, 2014.
- Ruggie, John Gerard. International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order, *International Organization*, Vol. 36, No. 2, International Regimes (Spring, 1982), pp.379-415.
- Schepp, Matthias. "Von heiligen russischen Orten", *Der Spiegel*, 13, 2014, pp. 78-81.

- Schuster, Simon. "The Imperialist Vladimir Putin", *Time*, Double Issue, Vol. 184, No. 24-25, December 22-28, 2014, pp. 72-76.
- Sergunin, Alexander. "SWOT Analysis of U.S.-Russian Relations", *Russian Analytical Digest*, No. 178, 11 January 2016, pp. 2-5.
- Shuster, Simon. "The World According to Putin", *Time*, Vol. 182, No.12, September 12, 2013, pp. 16-23.
- Siebert, Jens. "The Return of Ideology – Russia's New Sense of Mission", *Russian Analytical Digest*, No. 148, 2 May 2014, pp. 9-11.
- Stromova, Maria and Alastair Jamieson. "Iran Nuclear Deal: Russia Hails 'Positive Step' for Middle East", *NBC News*, 14 July 2015, The Report available at: <http://www.nbcnews.com/storyline/iran-nuclear-talks/iran-nuclear-deal-russia-hails-positive-step-middle-east-n391686>, (Accessed: June 14, 2016).
- The World Bank. "Russia and the World Bank: International Development Assistance", *Brief*, 5 November 2015, <http://www.worldbank.org/en/country/russia/brief/international-development>, (Accessed: May 30, 2016).
- Trenin, Dmitri. "Russia Reborn: Reimagining Moscow's Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 6 (November/December), 2009, pp. 64-78.
- Trenin, Dmitri. "Russia Leaves the West", *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 4 (July – August), 2006, pp. 87-96.
- Tsygankov, Andrei. "The Sources of Russia's Ukraine Policy", *Russian Analytical Digest*, No. 158, 18 December 2014, pp. 2-4.
- Uphoff, Norman. "Distinguishing Power, Authority & Legitimacy: Taking Max Weber at His Word by Using Resources-Exchange Analysis", *Polity*, Vol. 22, No. 2, (Winter 1989), pp. 295-322.

Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi

Arzu DURDULAR¹

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılının Eylül ve Ekim aylarında Kazakistan'a ve Endonezya'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde İpek Yolu Ekonomi Kuşacı'nı ve 21. yüzyıl Deniz İpek Yolu'nu ortaklaşa inşa etme projesini gündeme getirmiştir. Kısaca "Kuşak- Yol" olarak anılan "İpek Yolu Ekonomi Kuşacı" ve "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" projesi, hem karadan hem de denizden Doğu Asya, Orta Asya, Batı Asya, Afrika ve Avrupa'nın birbirine bağlanmasını; "Kuşak-Yol" üzerindeki ülkeler arasında ortaklıklar kurmayı ve bu ülkelerde dengeli ve sürdürülebilir kalkınmalar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bölge ülkelerinin endişeleri, "Kuşak-Yol" güzergâhı üzerindeki ülkelerin hem iç sorunları hem de bu ülkelerin kendi aralarındaki sorunlar, ABD ve Rusya gibi büyük devletlerin projeye olumsuz yaklaşımları ve olası yüksek işletim maliyetleri, bu projenin başarıya ulaşmasında karşılaşılabilecek zorluklardır. Asya-Avrupa-Afrika kıtalarının ortasında yer alan Türkiye, coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle Çin'in "Kuşak -Yol" projesinde önemli bir yere sahiptir. Bu proje, Türkiye-Çin ikili ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelişmesinde yeni fırsat oluşturmaktadır. Bu makalede, Çin'in "Kuşak-Yol" projesi, bu projeyi gerçekleştirmede karşılaşılabilecek olası sorunları ve bu projenin Türkiye- Çin ilişkilerine etkisi incelenecektir.

Anahtar kelime: *ipekyolu ekonomikkuşacı, 21. yüzyıl deniz ipek yolu, "Kuşak-Yol" projesi, Türkiye-Çin ilişkileri.*

¹ Wuhan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi, arzudurdular@hotmail.com

China's "One Belt, One Road" Project and Its Influence on Sino-Turkish Relations

Abstract

P.R.C's president Xi Jinping visited Indonesia and Kazakhstan in September and October of 2013. In his visits, President suggested co-building two projects: "The Silk Road Economic Belt" and "the 21st Century Maritime Silk Road". These two projects that are named as "One Belt, One Road", are designed to serve as a connection among East Asia, West Asia, Middle Asia and Europe; both from sea and land, they also aim to realize a balanced and sustainable development of the concerned countries. However, the parties that are involved in the project are deeply concerned by external and internal conflicts of the countries that are on the trajectory of "One Belt, One Road", negative approaches of U.S. and Russia to the project and potentially high running costs. They pose several difficulties for the project to succeed. Turkey, as a country that is placed in the middle of Asia, Africa and Europe, due to its geopolitical uniqueness, has an important place in China's "One Belt, One Road" project. Hence, new economical and trading opportunities can be created between the two countries. This article analyses China's "One Belt, One Road" project, possible issues that the country can face when conducting it, and the effects of the project on the China-Turkey relations.

Keywords: *the silk road economic belt, the 21st century maritime silk road, "One Belt, One Road", Sino-Turkish relations.*

1. Giriş

“İpek Yolu Ekonomi Kuşağı” ile “21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu” Projesi (Kuşak-Yol Projesi), Çin’in küresel stratejisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kasım 2012’de Pekin’de gerçekleşen on sekizinci Çin Komünist Partisi (ÇKP) Ulusal Kongresi (中共十八大)’nde geçen on yıllık süreçte Çin’in çevre ülkelerle olan ilişkileri incelenmiş ve tam ve net bir çevre stratejisine sahip olmadığı ifade edilmiştir. Kongrede çevre ülkelerinin büyük bir kısmının ekonomik olarak Çin’e, güvenlik açısından da ABD’ye dayandığına vurgu yapılarak özellikle ekonomik ve siyasi temelli yeni bir çevre stratejisi oluşturma kararı alınmıştır. Kongreden sonraki bir yıllık süreçte, Çin başbakanı Li Keqiang Mayıs 2013’te Pakistan’a ve Hindistan’a yaptığı resmi ziyarette Çin-Pakistan ekonomi koridoru(中巴经济走廊) ile Bangladeş-in-Hindistan-Myanmar ekonomi koridorunu (孟中印缅经济走廊) oluşturma önerisinde bulunmuştur. Eylül 2013 tarihinde Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping, Kazakistan’ın Nazarbayev Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı”nın ortaklaşa inşa edilmesi ile ilgili stratejik bildiriye resmi olarak ilk defa ortaya koymuştur. Xi Jinping, Ekim 2013’te de Endonezya Parlamentosu’nda yaptığı konuşmada Çin’in ASEAN ülkeleriyle deniz üzerindeki ortaklık ilişkilerini iyice geliştirmek amacıyla “21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu”nu birlikte inşa etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.²

Kısa bir süre sonra, ilk kez düzenlenen “Çin’in Çevre Diplomasisi Forumu” toplantısında da “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu”nun inşa edilerek Çin’in çevre ülkelerle ilişkilerinin güçlendirilmesine vurgu yapılmıştır.³ Yaklaşık bir ay sonra ÇKP Merkez Komitesi Üçüncü Genel Oturumu sonrasında “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu”nun inşasının teşvikine ve bundan sonra her iki projenin kısaca “Kuşak- Yol” Projesi olarak adlandırılmasına karar verildiği bir bildiri ile ilan edilmiştir.⁴Böylece bu bildiri ile “Kuşak-Yol” projesi resmi olarak devlet stratejilerinden biri olarak kabul edilmiştir.

² 赵可金，《“一带一路”的中国方略研究》，新疆师范大学学报，乌鲁木齐，2016年，第37卷第1期，第28页。

³ ““一带一路”与对外开放新模式”，http://finance.ifeng.com/a/20140920/13130977_0.shtml (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016)

⁴ “授权发布：中共中央关于全面深化改革若干重大问题的决定”，http://news.xinhuanet.com/2013-11/15/c_118164235.htm (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016)

“Kuşak-Yol” projesi, resmi devlet stratejisi olarak kabul edildikten sonra proje kapsamında öncelikle içeride Shaanxi, Gansu, Qinghai, Ningxia, Xinjiang, Sichuan, Chongqin, Yunnan ve Guanxi eyaletleri başta olmak üzere toplam on dört eyaleti altyapı ve ekonomik olarak kalkındırma kararı alınarak çalışmalara başlanmıştır.⁵ Dışarıda ise Güney Kore, Moğolistan, Hindistan, Latin Amerika, Avrupa ve Rusya’ya yapılan üst düzey ziyaretlerde “Kuşak-Yol” projesi, ilgili devletlere anlatılarak ilgili devletlerin projeyi desteklemesi talep edilmiştir. Mayıs 2014’te Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı’nda Xi Jinping, “Kuşak-Yol” projesinin inşasında mali destek sağlanması amacıyla Asya Altyapı Bankası’nın kurulmasını teklif etmiştir ve Çin’in bankaya gelecekte yaklaşık kırk milyar dolarlık destekte bulunmayı vaat etmiştir. Yaklaşık iki yıllık bir süreç sonunda Mart 2015’te yayınlanan “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler” bildirgesi⁶ ile “Kuşak-Yol” projesinin hedefleri, ilkeleri, vizyonu ve faaliyetleri detaylı olarak dış dünyaya ilan edilmiştir.

2. “Kuşak-Yol” Projesi’nin İlkeleri, Hedefleri ve İşbirliği Mekanizmaları

2.1. “Kuşak-Yol” Projesi’nin İlkeleri

ÇHC Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, Dışişleri Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı’nın Devlet Konseyi yetkisi ile 28 Mart 2015 tarihinde ortaklaşa yayınladıkları “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler”⁷ bildirdesine göre projenin ilkeleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- a) “Kuşak-yol” projesi, öncelikle “barış içinde yaşamının beş ilkesi”ni⁸ desteklemektedir.
- b) “Kuşak- yol” projesi, öncelikle tarihi İpek Yolu bölgesini kapsamaktadır. Ancak, daha fazla bölgenin faydalanabilmesi için tüm ülkelerin ve uluslararası / bölgesel örgütlerin katılımına ağıttır.

⁵ “一带一路”与对外开放新模式”, http://finance.ifeng.com/a/20140920/13130977_0.shtml (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016)

⁶ 《推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动》, <http://www.mofcom.gov.cn/article/h/zongzhi/201504/20150400929559.shtml>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2016)

⁷ 《推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动》, <http://www.mofcom.gov.cn/article/h/zongzhi/201504/20150400929559.shtml>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2016)

⁸ Egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, birbirine saldırmama, birbirinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşama.

- c) “Kuşak-yol” projesi, uyumlu ve kapsayıcıdır. Proje, uygarlıkların birbirine karşı hoşgörülü olmasını savunmaktadır, ülkelerin seçtiği farklı kalkınma yollarına/usullerine saygı göstermekte ve farklı uygarlıklar arasındaki diyalogu desteklemektedir.
- d) “Kuşak- Yol” projesi, pazar operasyonlarına uyumludur. Piyasa kurallarına ve uluslararası normlara uyacak, kaynak tahsisinde pazardaki belirleyici role ve işletmelerin temel rollerine engel olmayacak ve hükümetlerin kendilerinden beklenen görevlerini yerine getirmelerine imkân sağlanacaktır.
- e) “Kuşak-Yol” projesi, karşılıklı fayda için çabalayacaktır: Projeye dâhil olacak tüm tarafların ilgilerine ve menfaatlerine uyumludur ve menfaatler ile “en büyük ortak payda”nın birleştirilmesi için çaba göstererek tüm tarafların ilmini, yaratıcılığını, güçlü yönlerini ve potansiyellerini kullanmaları için tam destek verecektir.

Projenin çerçevesi⁹ ise yayınlanan bildirmede şu şekilde sıralanmıştır:

- a) Çin hükümeti barışı ve işbirliğini, açıklığı ve kapsayıcılığı, karşılıklı öğrenmeyi ve karşılıklı faydayı savunmaktadır. Proje karşılıklı siyasi güveni, ekonomide bütünlüğü ve kültürel kapsayıcılığı ön plana çıkararak her alanda uygulamalı işbirliğini teşvik edecek ve menfaatlerin, sorumluluğun ve kaderin paylaşıldığı bir topluluk oluşturmak için çalışacaktır. Bu nedenle “Kuşak-Yol” projesi, karşılıklı anlayış ve güveni artırma ve her türden paylaşımı güçlendirme ile ortak kalkınmayla barışa ve dostluğa uzanan bir yolu destekleyen herkesin kazançlı çıkacağı bir işbirliği yöntemidir.
- b) İpek Yolu Ekonomi Kuşağı Çin, Orta Asya, Rusya ve Avrupa’yı (Baltık Denizi) bir araya getirmeye; Çin’in Orta Asya ve Batı Asya boyunca Basra Körfezi ve Akdeniz’e bağlamaya ve Çin’i Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu ile bağlamaya odaklanmıştır. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’nun bir güzergâhı Güney Çin Denizi ile Hint Okyanusu yoluyla Çin kıyısından Avrupa’ya; diğer güzergâhı ise Güney Çin Denizi yolu ile Çin

⁹ 《推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动》 ,
<http://www.mofcom.gov.cn/article/h/zongzhi/201504/20150400929559.shtml> ,
 (Erişim tarihi: 13 Ocak 2016)

kıyısından Güney Pasifik şeklindedir. “Kuşak-Yol” projesi, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları boyunca uzanmakta, bir uçta canlı Doğu Asya ekonomisi çevresini diğer uçtaki gelişmiş Avrupa ekonomisine bağlamaktadır.

- c) Proje, kara üzerinde(陆上), uluslararası ulaşım güzergâhlarından faydalanarak -“Kuşak-Yol” üzerindeki merkezi şehirlere dayanarak ve ekonomide kilit öneme sahip endüstriyel parkları işbirliği platformları şeklinde kullanarak- yeni bir “Avrasya Kara Köprüsü(亚欧大陆桥)” inşa etmeye ve Çin-Moğolistan-Rusya(中蒙俄), Çin-Orta Asya-Batı Asya(中国-中亚-西亚) ve Çin-Hint Çin yarımadası(中国-中南半岛) ekonomi koridorlarını geliştirmeye odaklanmıştır. Denizde ise(海上) “Kuşak-Yol” üzerindeki en büyük limanları bağlayarak güvenli, sorunsuz ve verimli ulaşım güzergâhlarını ortaklaşa inşa etmeye odaklanmıştır. Bu bağlamda, Çin-Pakistan (中巴) ve Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (孟中印缅) ekonomi koridorlarının “Kuşak-Yol”projesi ile yakın ilgisi bulunmaktadır ve bu durum daha yakın bir işbirliğini gerektirmektedir.
- d) “Kuşak-Yol” üzerindeki ülkelerin altyapısını geliştirmeleri ve kara-deniz-hava geçitlerinden güvenli ve etkin bir ağ oluşturarak ülkeler arasında bağlanabilirliği daha üst düzeye taşımaları, ticaret ve yatırım kolaylığını daha da arttırmaları, yüksek standartları karşılayacak şekilde serbest ticaret bölgeleri oluşturmaları, ekonomik bağları daha yakın bir şekilde sürdürmeleri ve siyasi güveni derinleştirmeleri, kültürel paylaşımı arttırmaları, halklar arasında karşılıklı anlayışı, barışı ve dostluğu teşvik etmeleri gerekmektedir.¹⁰ “Kuşak-Yol” projesi, proje kapsamındaki ülkeler arasında işbirliğine dayalı bir ekonomi vizyonudur. Bu nedenle, ülkeler birbirleriyle uyum içerisinde çalışmalı, karşılıklı fayda ve ortak güvenlik hedefleri doğrultusunda hareket etmelidir.

2.2. “Kuşak-Yol” Projesinin Hedefleri

Proje kapsamındaki ülkelerin ekonomileri karşılıklı olarak birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğundan işbirliği açısından proje, büyük bir potansiyele ve alana sahiptir. Ortak bildirgeye göre, proje kapsamındaki

¹⁰ Ibid.

lkeler, beş ana hedefi desteklemeli ve bu alanlarda işbirliğini güçlendirmelidir. Bu hedefler, politika koordinasyonu, olanakların birbirine bağlanabilirliği, engelsiz ticaret, finansal bütünlük ve halklar arasında birebir bağların kurulmasıdır.

2.2.1 Politika Koordinasyonu

Projeye taraf ülkeler arasında ekonomik kalkınma stratejilerini ve politikalarını koordineli hale getirmek, bölgesel işbirliği için planlar oluşturmak, işbirliği ile ilgili sorunları çözmek için müzakerelerde bulunmak, büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesi için ortaklaşa politika desteğinde bulunmak ve taraflar arasında karşılıklı siyasi güveni tazelemek bu hedefin belli başlı ana hatları olarak sıralanabilir.¹¹Bildirgeye göre politika koordinasyonunu arttırmak, projenin hayata geçirilmesinin önemli bir garantisidir.

2.2.2. Olanakların Birbirine Bağlanabilirliği

Olanakların birbirine bağlanabilirliği, projenin hayata geçirilmesinde önemli bir yere sahip olduğundan “Kuşak- Yol” üzerindeki ülkeleri, altyapı oluşturma planlarının ve teknik standartlar sistemlerinin birbirine bağlanabilirliğini arttırmak ve uluslararası gövde yolu geçitlerinin inşasını ilerletmek yoluyla Asya’daki tüm alt bölgeler ile Asya’yı, Avrupa’yı ve Afrika’yı birbirine bağlayacak bir altyapı ağı oluşturmalıdır.

Ulaşım altyapısının inşası için kilit öneme sahip geçitlere, projelere ve bağlantı noktalarına odaklanılacak, ulaşımdaki engeller kaldırılarak yolların bağlı olmayan bölümleri bağlı hale getirilecektir. Ayrıca liman altyapısı inşası ilerletilerek, kara-deniz yolundan ulaşım kanalları oluşturularak limanların işbirliği arttırılacaktır.

Proje kapsamında, projeye taraf ülkeler arasında sınır ötesi optik kabloların ve diğer iletişim ana hattı ağlarının yapımı geliştirilecek ve bu amaçla taraf ülkeler arasında bir “Bilgi İpek Yolu(信息丝绸之路)” kurulacaktır.¹²

2.2.3. Engelsiz Ticaret

“Kuşak-Yol” projesinin inşasında, taraf devletler arasında ticaret ve yatırım konusundaki işbirliği önem arz ettiğinden bölge dâhilinde tüm ilgili ülkeler arasında ticaret ve yatırım kolaylığını geliştirmek, sağlam

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

ve güvenilir bir iş ortamı sağlamak amacıyla ticaretin ve yatırımın önündeki engelleri kaldırmak için çaba gösterilmelidir. Projeye taraf ülkeler arasında bilgi alışverişi, hukuki yaptırımlar konusunda yardımlaşma, mevzuatların karşılıklı olarak tanınması gibi konularda işbirliği arttırılmalı, sınır limanlarının gümrük olanakları iyileştirilerek sınır limanlarında “tek pencere(单一窗口)” oluşturulmalıdır. Sınır ötesi denetim prosedürlerinin koordinasyonu sağlanarak “yetkilendirilmiş ekonomi operatörleri(经认证的经营者)”nin karşılıklı olarak tanınması sağlanmalıdır. Karşılıklı fayda ilkeleri doğrultusunda proje kapsamındaki ülkelerle yeni nesil bilgi teknolojisi, biyo-teknoloji, yeni enerji teknolojisi gibi konularda derinlemesine işbirliği içinde olmak bu hedefin amaçları arasında yer almaktadır.

Bu hedef doğrultusunda Çin, Çinli işletmelerin altyapı inşasında proje kapsamındaki ülkelere katılmasını ve bu ülkelerde endüstriyel yatırımlarda bulunmasını teşvik edecektir. Ayrıca Çin, ortak bildirmede, yerel ekonomiyi canlandırma, yerel istihdamı artırma amacıyla Çinli şirketlerin yerelleştirilmiş operasyon ve idarede bulunmasını ve eko-çevreyi koruma konusunda sosyal sorumluluklar almasını destekleyeceğini vurgulamıştır.¹³

2.2.4. Finansal Bütünlük

Ortak bildirmeye göre, finansal bütünlük, projenin hayata geçirilmesinde önemli bir destekleyici unsur olduğundan mali işbirliğinin derinleştirilerek para birimi için istikrarı sağlamada kullanılacak bir finansal sistem ve kredi bilgi sistemi kurularak Asya’da finansal işbirliği artırılmalıdır. “Kuşak-Yol” projesi kapsamındaki ülkeler arasında döviz takasının ölçeği ve kapsamı genişletilerek Asya’da bir tahvil piyasası oluşturulmalı, Asya Altyapı Yatırım Bankası, BRICS Yeni Kalkınma Bankası gibi kurumların kurulması için ilgili taraflar arasında görüşmeler yapılması, İpek Yolu Fonu(丝路基金)’nun en kısa sürede kurulması ve kullanılmaya hazır hale getirilmesi bu hedefin amaçları arasında yer almaktadır.

2.2.5. Halklar Arasında Birebir Bağların Kurulması

“Kuşak-Yol” projesinin hayata geçirilmesi için halkın desteği önemli bir rol oynamaktadır. Kültürel ve akademik bilgi paylaşımının, personel işbirliğinin, medya işbirliğinin sağlanması; gönüllü hizmetlerin desteklenerek halklar arasında birebir bağların kurulması

¹³ Ibid.

hedeflenmektedir. Turizm alanında işbirliğinin kapsamını genişleterek “Kuşak-Yol” üzerindeki ülkeler arasında turist vizesine başvuru yapmayı daha elverişli hale getirmek, ortaklaşa idare edilen okullarda işbirliği desteklenerek öğrenci değişim programları oluşturmak; siyasi partiler ve parlamenterleri arasında iletişim sağlanarak yasama organları, önde gelen siyasi partileri ve siyasi örgütleri arasında dostâne paylaşımları teşvik etmek amaçlanmaktadır.

2.3. “Kuşak-Yol” Projesinin İşbirliği Mekanizmaları

“Kuşak-Yol” projesi kapsamında Çin, projenin inşasını ilerletmek ve bölgesel işbirliğinin gelişmesini teşvik etmek için çift yönlü ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarından yararlanmayı planlamaktadır. Proje kapsamındaki ilgili ülkeler arasında iletişimi güçlendirmek ve “Kuşak-Yol” projesine daha fazla ülkenin/bölgenin katılımını sağlamak için çok taraflı işbirliği mekanizmalarının görevleri arttırılacaktır. Shanghai İşbirliği Örgütü, ASEAN+Çin (10+1), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Asya-Avrupa Toplantısı, Asya İşbirliği Diyalogu, Asya’da Karşılıklı İlişki ve Güven Oluşturma Tedbirleri Konferansı, Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu, Çin-Körfez İşbirliği Kurulu Stratejik Diyalogu, Büyük Mekong Altbölgesi¹⁴ Ekonomik İşbirliği ve Orta Asya Ekonomik İşbirliği gibi mevcut çok taraflı mekanizmalardan faydalanılacaktır.¹⁵

“Kuşak-Yol” üzerindeki ülkelerin ev sahipliğini yaptığı bölgesel/ altbölgesel düzeydeki uluslararası fuarlara ve forumlara; Asya için Boao Forumu, Çin-ASEAN Fuarı, Çin-Avrasya Fuarı, Avrupa-Asya Ekonomi Forumu, Çin Uluslararası Yatırım ve Ticaret Fuarı, Çin-Arap Devletleri Fuarı ve Batı Çin Uluslararası Fuarı gibi platformların yapıcı rolleri desteklenerek “Kuşak-Yol” projesinin etkinliği arttırılarak işbirliği mekanizmalarının aktif bir şekilde kullanılması planlanmaktadır.

Deng Xiaoping(邓小平)’in Aralık 1978’de başlattığı Çin’in dışı açılımı(改革开放) politikasından günümüze kadar geçen süreçte Çin, dünyanın en büyük ticaret ülkesi ve en büyük ikinci ekonomisi olmayı başarmıştır. Dışa açılım politikasının hedeflerinden biri olan 2020 yılına kadar “üst gelirli toplum(小康社会)”a ulaşabilmesi için Çin’in iç ve dış pazardaki kaynaklarını en iyi şekilde kullanması gerekmektedir. Bu

¹⁴ Büyük Mekong Altbölgesi, Kamboçya, Laos, Myanmar, Tayland, Vietnam ve Çin’in Yunnan eyaletinden oluşmaktadır.

¹⁵ 《推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动》, <http://www.mofcom.gov.cn/article/h/zongzhi/201504/20150400929559.shtml>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2016)

nedenle “Kuşak-Yol” projesi, bu hedefe ulaşılmasında önemli bir role sahiptir. Ancak, projenin gerçekleşmesi için uzun bir zamana ihtiyaç duyulduğu gibi aşması gereken birtakım sorunlar da mevcuttur.

3. “Kuşak–Yol” Projesinde Karşılaşılan Sorunlar

Kuşak-yol projesi kapsamındaki birçok ülkenin altyapı sorunu mevcuttur. Çin’in hem altyapı inşası konusunda deneyimli olması hem de yaklaşık 3,4 trilyonluk döviz rezervine¹⁶ sahip olması, Çin’in gerekli altyapı çalışmalarını gerçekleştirebilecek yatırımları yapabilecek güce sahip olduğu söylenebilir. Gerekli altyapı projelerini gerçekleştirmek için İpek Yolu Fonu, Asya Altyapı Yatırım Bankası¹⁷ ve Yeni Kalkınma Bankası koordineli işbirliği içerisinde çalışmalarını yürütecektir.

Proje kapsamındaki birçok ülke, Çin’den ayrılma eğiliminde olan emek-yoğun imalat sektörüne yapılan yatırımları kendine çekme potansiyeline sahiptir. Emek yoğun teknoloji yoğununa geçmesi beklenen Çin’in, ülkeden ayrılacak olası yatırımları proje kapsamındaki bu ülkelere geçişini desteklemesi söz konusudur. Böylece hem düşük gelirli ülkeler yatırım çekerek gelirlerini arttıracak hem de Çin düşük değerli imalat yapan sektörlerini ülkeden çıkararak iç ve dış kaynaklarını ve pazarlarını daha verimli kullanmaya başlayacaktır. Ancak, projenin başarıya ulaşması uzun zaman alacağı gibi aşması gereken bazı zorluklarla karşı karşıyadır:

3.1. Bölge Ülkelerin Endişeleri

Bölge ülkelerinin iç pazarlarında ucuz Çin mallarının hâkim olacağından endişe duymaları, yine bazı bölge ülkelerinin projenin gerçekleşmesi durumunda kazançlarının adil olmayacağı endişesi, projenin önündeki aşılması zor engellerden birisini oluşturmaktadır. Orta Asya ülkeleri bir taraftan bu proje ile Çin’in etki alanını genişletme ihtimalinden endişe duyarken diğer taraftan da bu projeye katılmaları durumunda ABD ve Rusya ile ilişkilerinin olumsuz etkilenmesinden endişe duymaktadırlar. Ayrıca projeye aktif olarak katılmaları durumunda ülkelere gelecek olan Çinli işçilerin yerel işletmelerin kazançlarını olumsuz etkilemesi olasılığından endişe duymaktadırlar.

¹⁶ “Çin’in döviz rezervleri 512 milyar dolar azaldı”, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/cinin-doviz-rezervleri-512-milyar/ekonomi/detay/2175326/default.htm> (Erişim tarihi: 8 Ocak 2016)

¹⁷ İpek Yolu Fonu (丝绸之路基金): 29 Aralık 2014’te Pekin’de kurulmuştur. Çin, Fon için 40 milyar dolarlık katkıda bulunacağını bildirmiştir. Detaylı bilgi için bkz: 《中国将出资400亿美元成立丝路基金》, http://news.xinhuanet.com/world/2014-11/08/c_1113170681.htm (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2016)

3.2. Proje Kapsamındaki Ülkelerin Kendi Aralarındaki Anlaşmazlıkları ve İç Sorunları:

Bazı bölge ülkelerinin tarihten gelen sorunları, sınır anlaşmazlıkları, dini farklılıkları, siyasi istikrarsızlıkları, bu ülkelerin birbiriyle işbirliği içinde olmalarını zorlaştırmaktadır.

3.3. ABD ve Rusya Gibi Büyük Ülkelerin Projeye Olumsuz Yaklaşımları:

Rusya, “Kuşak-Yol” projesi ile Çin’in Orta Asya’daki etkisini arttırmasından, Hindistan da Hint Okyanusundaki etkisine gelebilecek olası tehditten endişe duymaktadır.¹⁸ ABD ise proje kapsamındaki bölge ülkeleri üzerindeki ticari gücünün azalmasından endişe duymaktadır ve Çin’in bu proje ile amacının Doğuyu ve Batıyı birleştirmek olmadığını iddia etmektedir. Bu nedenle bu projeye finansman sağlayacak kuruluşlardan birisi olan Asya Yatırım Bankasının kuruluşuna katılmadığı gibi Avrupa ülkelerinin de bu kuruluşu katılmamalarını istemiştir.

3.4. Çinli Şirketlerin Proje Kapsamında Karşılaşabileceği Zorluklar

“Kuşak-Yol” projesi, daha çok ekonomik ağırlıklı bir proje olduğundan projenin başarıya ulaşmasında Çinli şirketler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Çinli şirketlerin uluslararası yönetim standartları hakkında eksik bilgiye sahip olmaları, uluslararası ticaret kuralları hakkında derin bilgi sahibi olmamaları ve uluslararası ticaret değerlerini tam olarak kavrayamamış olmaları, Çinli şirketlerin projeye katılımında karşılaştıkları en önemli sorunların başında gelmektedir. Ayrıca, yurtdışında faaliyet gösteren Çinli şirketlerin büyük bir kısmının faaliyet gösterdikleri ülkelerin yerel halkı yerine kendi Çinli işçilerini çalıştırmak istemeleri, buldukları ülkelerin geleneklerini, kültürlerini, dinlerini ve alışkanlıklarını yeterince bilmemeleri bu şirketlerin yerel halk ile devlet yöneticileri arasında sorunlara neden olmaktadır.¹⁹

Yurtdışında faaliyet gösteren Çinli şirketlerin işletme prensipleri, şirket kültürü gibi konularda diğer yabancı şirketlerle tam olarak entegre olamamaları, Çinli şirketlerin bazı alanlarda diğer yabancı şirketlerle

¹⁸ Asya Alt Yapı Bankası (亚洲基础设施投资银行) 25 Aralık 2015 tarihinde Pekin’de kurulmuştur. 57 üye ülkesi mevcuttur. Türkiye, Banka’nın kurucu üyeleri arasında yer almaktadır.

¹⁹ Ibid, 第39-40页.

rekabet gücünü zayıflattığından buldukları ülkelerde kimi zaman kaygılara neden olmaktadır.

Yurtdışında faaliyet gösterecek Çinli şirketlerin -proje kapsamında- yurtdışında fabrika kurmak, yeni marka oluşturmak, satış sonrası hizmet ağları kurmak gibi konularında faaliyet göstermekten ziyade mal ihracatı ve doğal kaynak ithalatı konularında yoğunlaşmak istemeleri Proje'nin karşılaştacağı ve çözüme kavuşturmada zorlanacağı bir sorundur.

3.5. Potansiyel Yüksek İşletme Maliyetleri

Çin, “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı” ve “21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu” projeleri –kısaca “Kuşak-Yol” projesi- ile geniş ve çok iddialı bir girişimde bulunmuştur. Projede Çin, 65 ülkeyi kapsayan 81.000 kilometrelik(yaklaşık 50.000 mil) hızlı tren hattının altyapısını inşa etmeyi taahhüt etmektedir.²⁰ Çin hızlı tren yolu projesi dâhil tüm projenin toplam maliyetini yaklaşık olarak 1,4 trilyon olarak hesaplamaktadır. Ancak, proje kapsamında bazı güzergâhların (örneğin; Kaşgar-Gwadar ekonomik koridoru) sorunlu bölgelerden geçecek olması, hem hızlı tren hattı hem de proje kapsamındaki limanları yeniden inşası için gerekli fizibilite çalışmalarının detaylı yapılmamış olması ve Ortadoğu'daki istikrarsızlık, projenin planlanan altyapı yatırımlarının inşa ve işletim maliyetlerinin artmasına yol açma ihtimali yüksektir.

3.6. Bilişsel Farklılık

“Kuşak-Yol” projesi, projenin içeriği, hedefleri, uygulama yöntemi gibi gerekli altyapısı hazırlandıktan sonra uygulamaya konulan bir proje olmadığından hem içeride hem de dışarıda projenin algılanmasında bilişsel farklılığa neden olmaktadır. İçeride proje ile ilgili bilgi sirkülasyonunun dışarıya kıyasla daha fazla olmasına karşın içeride de mevcut bilgilerin kimi zaman yanlış ya da yetersiz olması, örneğin Çin'in proje ile ilgili devletlerin mevcut durumları ve taşıdıkları riskleri hesaplayarak projeyi güçlendirmesi gerekirken projeden sorumlu yetkililerin yurtdışında kapsamlı araştırma yapma fırsatlarının az olması ve projenin başlangıcında mevcut düşünce kuruluşlarının konu ile ilgili yeterli bilgi sirkülasyonu sağlayamaması, hem içeride hem de dışarıda asimetrik bilgiye neden olmaktadır.²¹

²⁰ Zhu Zhiqun, “China's AIB and OBOR: Ambitions and Challenges”, <http://thediplomat.com/2015/10/chinas-aib-and-obor-ambitions-and-challenges/>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016).

²¹ 翟崑，《“一带一路”建设的战略思考》，国际观察，上海外国语大学，上海，2015年，第4

Hem Çin içerisinde hem de dış dünyada projeye dair görüş farklılığı mevcuttur. Çinli akademisyenler genel olarak “Kuşak-Yol” projesinin argümanlarının ve maliyet-risk analizlerinin yanı sıra projenin yeni bir “Büyük Atılım (大跃进)” olmasından şüphe duymaktadırlar. Yabancı akademisyenler ise projenin hedefinin ekonomik mi yoksa stratejik mi; kamu malları sağlamak mı yoksa eski bir projeyi revize etmek mi olduğundan şüphelenmektedir.²² Ayrıca, projenin ilk dile getirilmesinden projenin resmi olarak tanıtılmasına kadar geçen sürenin²³ uzun olması, daha sonraki dönemde de proje ile ilgili yeterli bilgi akışının olmaması da projeye dair yanlış anlaşılmalara ve bilgi dezenformasyonuna neden olmaktadır.

3.7. İçerideki ve Dışarıdaki Faaliyetlerdeki Farklılık

“Kuşak-Yol” projesi Çin’in 2015 yılından itibaren uzun dönem odaklı öncelikli planları arasında yer alırken dışarıda aynı öncelik söz konusu değildir. Örneğin, ASEAN stratejik önceliğini BKEO(Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık)’nın geliştirilmesine tanırken Çin’in sunduğu Çin-ASEAN serbest ticaretinin attırılması ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu Projesi’ne gerekli önceliği tanımamaktadır. Çin, bir taraftan proje ile ilgili kendi sisteminde gerekli değişikliği yaparken diğer taraftan da proje kapsamındaki ülkelerin de aynı değişiklikleri yapmasını istemektedir. Ancak, farklı sistemlere sahip ülkelerin mevcut sistemlerinde köklü değişikliklere neden olacak bu isteği kabul etmesi oldukça zor görünmektedir.²⁴

Çin hükümeti projenin gerçekleştirilmesinde gerekli finansı, insan gücünü ve siyasi desteği sağlama konusunda garanti verirken diğer ilgili devletler bu konuda gerekli desteği verememektedir. Örneğin, Tayland ve Sri Lanka’daki hükümet değişiklikleri, Çin ile yapılan anlaşmalarda ihlallere neden olmaktadır ve Çin’in talep ettiği garantiyi sağlayamamaktadır.

Çin, “Kuşak-Yol” projesi ile altmış beş ülkeyi kapsayan, toplam maliyeti yaklaşık 1,4 trilyon dolar olarak hesaplanan, seksen bir

期，第55页。

²² Ibid

²³ “Kuşak-Yol” projesi ilk olarak Ekim 2013 yılında resmi olarak dile getirilmiş ve Mart 2015’te de proje resmi olarak dış dünyaya tanıtılmıştır.

²⁴ 翟崑，《“一带一路”建设的战略思考》，国际观察，上海外国语大学，上海，2015年，第4期，第55-56页。

bin kilometrelik hızlı tren altyapısı inşa etmeyi hedeflemektedir. Ancak yukarıda sayılan sorunlar, Çin'in altyapı inşası ve işletimi için hedeflediği maliyeti arttırma potansiyeline sahip olduğundan Çin'in projeyi gerçekleştirmesi kolay olmayacaktır ve uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle Çin'in öncelikle iç bölgesel dengesizliklerini azaltması, dış politika gücünü arttırması, şirketlerini uluslararasılaştırması, ekonomisini stabilize etmesi, projeye dahil ülkelerin endişelerini giderici girişimlerde bulunması, katılımcı ülkelerin iç sorunlarını ve birbirleri ile olan sorunlardan kaynaklı olası riskleri iyi hesaplayarak risk oranını en aza indirecek gerekli tedbirleri alması ve bu arada projeye dahil ülkeler arasında karşılıklı tam ve net bilgi akışını sağlaması gerekmektedir.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından geçen, toplam altmış beş ülkeyi ve yaklaşık yirmi bir trilyon dolarlık ekonomiyi kapsayan "Kuşak-Yol" Projesi, güzergâh üzerindeki ülkelerin hem Çin ile ilişkilerini hem de çevre ülkelerle olan ilişkilerini uzun vadede etkileme olasılığı yüksektir. Proje kapsamında kilit ülkelere olan Türkiye'nin Çin ile olan ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerini de gelecekte olumlu yönde etkilemesi söz konusudur.

4. "Kuşak-Yol Projesi'nin Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi

Türkiye yetmiş beş milyonu aşan nüfusuyla, gelişen ekonomisiyle, Orta Asya-Ortadoğu-Afrika-Avrupa ülkeleri ile olan tarihi ve siyasi bağlarıyla, AİGK, AGİT ve NATO üyeliğiyle ve jeopolitik konumu ile son dönemde uluslararası arenada önemi gittikçe artmaktadır. "Kuşak-Yol" projesi kapsamında bu özellikleri nedeniyle Türkiye, Çin için özel bir öneme sahiptir.

Türkiye-Çin ilişkileri, tarihi açıdan uzun bir geçmişe sahiptir. Tarihi İpek yolu aracılığı ile canlılığını koruyan ikili ilişkiler, 1900'li yılların ilk çeyreğinden 1970'li yılların başına kadar kesintiye uğramıştır. 1971 yılında Türkiye'nin ÇHC'ni resmen tanıması ve 1978'de Deng Xiaoping'in başlattığı dışa açılım politikası ile kesintiye uğrayan ilişkiler tekrar başlamıştır. 1980'li yılların ortasına kadar gerçekleşen karşılıklı üst düzey ziyaretlerden sonra 2000'li yılların başına kadar karşılıklı ilişkiler tekrar durağan bir seyir izlemiştir. 2003 yılından itibaren canlanan ilişkiler, 2010 yılında her iki ülkenin "stratejik ortaklık" anlaşması imzalaması ile yeni bir döneme girmiştir. Türkiye için Çin, siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında karşılıklı ilişkilerin

güçlendirilmesi gereken bir ortak iken; Çin için Türkiye, Avrupa'ya ve Balkanlara bir çıkış kapısı, Orta Asya ve Ortadoğu'da da iktisadi alanda işbirliği yapabileceği bir ortaktır. Çin'den başlayıp Özbekistan, Kazakistan, Rusya, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Roma'ya ulaşan “Kuşak-Yol” projesinin üçü denizden ikisi karadan olmak üzere beş güzergâhı bulunmaktadır. Güzergâhlardan birinin Türkiye'den geçecek olması, Türkiye'nin Asya-Avrupa-Asya bağlamında stratejik geçiş güzergâhlarının tamamını kontrol ediyor olması Türkiye'yi “Kuşak-Yol” projesi için kilit ülkelerden biri haline getirmektedir. Proje kapsamında Türkiye ve Çin, ekonomik, kültürel, güvenlik ve jeopolitik alanlarda birbirini tamamlayan iki ülke konumuna gelmektedir. Projenin gelecekte her iki ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda birbirine olumlu etkisi olmasına karşın günümüzde proje birtakım sorunlarla karşı karşıyadır.

4.1. “Kuşak-Yol” Projesi Kapsamında İkili İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar

4.1.1. Her İki Ülkenin Projeyi Algılama Farklılığı

Tarihte İpek yolu sadece ticaret yolu olmamıştır, aynı zamanda kültürel alışverişin yapıldığı, kimi zaman da savaş yolu olarak kullanıldığı bir rota olmuştur.²⁵ Çin “Kuşak-Yol” projesini dünya kamuoyuna sunduğunda güzergâh üzerindeki ülkelerin bir kısmının proje ile ilgili olumlu görüşleri olmamıştır: Ülkelerin büyük bir kısmı projeyi Çin'in genişleme politikasının bir parçası olarak görmüş, bir kısmı da kendi içişlerine müdahale olarak algılamıştır.²⁶ 2008 yılında ileri sürdüğü “İpek Yolu Girişimi ve Kervansaray Projesi”nin Çin'in 2013 yılında sunduğu “Kuşak-Yol” projesi ile benzerlik göstermesi nedeniyle Türkiye bu projeye olumlu bakmaktadır. Ancak, Türkiye'de Çince bilen, Çin'de de Türkçe bilen uzman ve elaman azlığı, her iki ülke arasında proje ile ilgili bilgi akışının yetersiz olmasına yol açmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik öncelikleri nedeniyle bölgesel olaylarda doğrudan taraf olması, Çin'in Türkiye'ye mesafeli davranmasına neden olmaktadır. Türkiye'ye göre “Kuşak-Yol” projesi, bir taraftan tarihi İpek Yolunu canlandırarak güzergâh üzerindeki ticareti canlandıracak diğer taraftan da Türkiye'yi Orta Asya ülkelerine ve Çin'e daha da

²⁵ 郑海麟, 《建构“海上丝绸之路”的历史经验与战略思考》, 太平洋学报, 北京, 2014年, 第22卷, 第1期, 第2-3页.

²⁶ 盛睿, 《“一带一路”战略下中国土耳其关系》, 唯实, 江苏, 2015年第11期, 第91页.

yakınlaştıracaktır. Çin'e göre ise proje, hem Çin'in ticaret yoluyla Batı'ya açılan kapısı hem de güzergâh üzerindeki ülkelerle ilişkilerini jeopolitik öncelikleri kapsamında güçlendirecektir. Kısacası, her iki tarafın proje ile ilgili bilgi farklılığı ve her iki ülkenin jeopolitik stratejilerindeki düşünce ve öncelik farklılığı, projenin karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardan biridir.

4.1.2. Jeopolitik Risk

Çin'e göre, Türkiye göreceli olarak siyasi istikrara sahip bir ülke olmasına karşın yanı başındaki Ortadoğu'daki büyük kargaşanın dışında kalması çok zordur. Mevcut Suriye krizi, Iraktaki huzursuzluk ve İŞİD'in bölgedeki durumu, ciddi anlamda hem bölgenin hem de Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmektedir. “Kuşak-Yol” projesinin güzergâhlarından birinin Ortadoğu'daki sorunlu ülkelere ve Türkiye'den geçecek olması Çin'i jeostratejik risk altına sokmaktadır.²⁷

Aynı zamanda NATO'nun stratejik müttefiki olan Türkiye'nin Çin ile stratejik işbirliği ilişkisi içerisine girmesi, ABD başta olmak üzere Batıyı endişelendirmektedir. Artan endişeler nedeniyle zaman zaman Batı, Türkiye-Çin işbirliğine karşı çıkmaktadırlar. Örneğin ABD, Türkiye'nin Çin yapımı HQ-9 uçaksavar füze sistemi almasına karşı çıkmaktadır.²⁸ Kısacası, Ortadoğu bölgesinde proje kapsamında bir NATO üyesi ile işbirliği içine girecek olması Çin'i kendi jeostratejik öncelikleri açısından endişelendirmektedir.

4.1.3. “Uygur” Meselesi

Çin, Uygur sorununun dış destekçisi olarak Türkiye'yi görmekte ve sık sık bu konudaki rahatsızlığını dile getirerek Türkiye'yi Çin'in içişlerine müdahale etmekle itham etmektedir. Örneğin, 2009'daki 5 Temmuz olayları sırasında Türkiye'nin izlediği politika nedeniyle Çin, Türkiye'yi eleştirmiş ve iki ülke ilişkileri gerileme noktasına gelmiştir. Ancak, her iki ülkenin liderlerinin karşılıklı girişimleri sonucunda kısa sürede ikili ilişkiler normale dönmüştür. Çin'e göre, 2011 yılında Suriye krizinin patlak vermesinden itibaren Türk yetkililer, çok sayıda Uygurluya sahte pasaport vererek Suriye'ye geçmesine yardımcı

²⁷ 李晓、薛力，《21世纪海上丝绸之路：安全风险及其应对》，太平洋学报，北京，2015年，第23卷，第7期，第55-56页。

²⁸ 唐志超，《中国与土耳其对接“一带一路”需注意五大风险》，<http://www.mesi.shisu.edu.cn/0d/a4/c3711a69028/page.htm> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016)

olmuştur.²⁹ Bu sorunun halen çözülememiş olması, hem Çin hükümetinin ve halkının Türkiye'ye güven duymasını engellemekte hem de stratejik işbirliği ilişkisinin sarsılmasına neden olmaktadır.

4.1.4. İki Ülke Ticaretinin Gittikçe Türkiye Aleyhine Açık Vermesi

Türkiye, sekiz yüz milyar dolar civarındaki milli geliri ve yüz altmış milyar doları aşan ihracatıyla dünyanın en büyük on yedinci ekonomisine sahip istikrarlı büyümesini sürdüren bir ülkedir.³⁰ Çin ise yıllık iki trilyon doları aşan ihracatıyla ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde Çin'in payının ağırlıklı olmasına karşın Çin'in dış ekonomik ilişkilerinde Türkiye'nin payının az olması normaldir. İki ülke arasındaki ticarî dengesizlik doğal olarak iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemektedir.

2010 yılında iki ülke arasında ilişkilerin “stratejik ortaklık” seviyesine yükseltilmesi ile iki ülke arasında uzun vadeli ve yapıcı bir vizyon oluşturulmuştur. Aynı yıl içerisinde enerji, ulaşım ve altyapı alanlarında anlaşmalar imzalanmış,³¹ iki ülke arasındaki ticarî işlemlerin Türk Lirası ve Yuan üzerinden yapılmasına yönelik mutabakata varılmıştır.³² Yine aynı dönemde Türk ve Çin hükümetleri, ikili ticaret hacimlerini 2015 yılında elli milyar dolara; 2020 yılında da yüz milyar dolara çıkarmaya yönelik ortak bir hedef belirlemişlerdir. Ancak, 2015 yılının aralık ayı itibarıyla belirlenen hedefe ulaşamamıştır.³³ Türkiye sadece 1993 ve 1994 yıllarında Çin karşısında ticaret fazlasına ulaşmış, geriye kalan yılların tamamında artan oranda Türkiye aleyhine bir ticaret açığı söz konusu olmuştur. Günümüzde Çin'in Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki payı hızla artmasına karşın Türkiye'nin ihracatındaki payı aynı oranda artmamaktadır ve Türkiye'nin Çin'e karşı ticaret açığı hızla büyümektedir. Örneğin; 2020 yılında belirlenen yüz milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılması halinde Türkiye yaklaşık

²⁹ Ibid.

³⁰ 邹志强, 《丝绸之路经济带与中土经济关系》, 回族研究, 宁夏社会科学院, 宁夏, 2014年, 第2期, 第128-134页.

³¹ 苏春雨, 《土耳其中亚战略与“丝绸之路经济带”建设》, 亚非纵横, 2015年, 第1期, 第78页.

³² 邹志强, agm., 第133页.

³³ 唐志超, 《中国与土耳其对接“一带一路”需注意五大风险》, <http://www.mesi.shisu.edu.cn/0d/a4/c3711a69028/page.htm> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016); 舒景林、盛睿, 《中土战略合作伙伴关系研究》, 社会科学论坛, 石家庄, 2014年, 第5期, 第235-240页.

yetmiş beş milyar dolarlık bir açıkları karşı karşıya kalacaktır.³⁴ Bu nedenle Türkiye'nin açığı azaltmaya yönelik çalışmalar yapması gerekmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin ihracattaki ürün yelpazesini genişletmesi, yeni alanlar keşfetmesi, Çin pazarını iyi etüt etmesi ve buna uygun stratejiler geliştirmesi ve Çin'den dış yatırım çekme stratejileri oluşturması gerekmektedir.

5. Sonuç

Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in Eylül 2013'te Kazakistan'da "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı", aynı yılın ekim ayında da Endonezya'da "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" vizyonlarını açıklaması ile başlayan ve iki yılı aşkın bir sürede şekillenen "Kuşak-Yol" projesi bir yandan Çin'in orta batı bölgesini altyapısal ve iktisadi olarak kalkındırırken diğer taraftan da tarihte ilk defa Çin'i Rusya'ya, Orta Asya'ya, Güneydoğu Asya'ya, Güney Asya'ya, Batı Asya'ya, Körfez ülkelerine, Orta ve Doğu Avrupa'ya ve Afrika'ya bağlayacaktır. Projenin güzergâhı üzerinde bulunan ülkelerin büyük bir kısmı gelişmekte olan ülkeler ya da yeni kalkınmakta olan ekonomik topluluklardır. "Kuşak-Yol" projesi ile oluşturulacak dev pazar, karşılıklı yararlı işbirliği ile ilgili ülkelerin ekonomilerine katkı sağlayacağı aşikârdır. Katılımcı devletlerin büyük bir kısmının gelişmekte olan ülkeler olması, Çin'i projenin ana finansmanı konumuna getirmektedir. Ancak, katılımcı ülkelerin iç sorunları, çevre ülkelerle olan sorunları, altyapı bakımından yetersiz olmaları, Çinli şirketlerin yeteri kadar uluslararasılaşmamış olması, Çin'in kendi içindeki bölgesel farklılıkları, proje ile ilgili ülkelerin Çin'in proje ile ulaşmak istediği hedeflerden şüphe duyması ve taraflar arasında yeterli ve açık bir bilgi akışının olmaması, "Kuşak-Yol" projesinin gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta ve olası altyapı maliyetlerini arttırmaktadır.

Çin'in öncelikle iç bölgesel dengesizliklerini azaltarak, dış politika gücünü arttırarak, şirketlerini uluslararasılaştırarak, projeye dâhil ülkelerin endişelerini giderici girişimlerde bulunarak, katılımcı ülkelerin iç sorunlarını ve birbirleri ile olan sorunlardan kaynaklı olası riskleri iyi hesaplayarak risk oranını en aza indirecek gerekli tedbirleri alarak ve katılımcı ülkeler arasında karşılıklı tam ve net bilgi akışını sağlayarak mevcut sorunları asgari düzeye indirmesi mümkündür. "Kuşak-Yol"

³⁴ Altay Atlı, Sadık Ünay, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, Ankara, SETA, Haziran 2014, S. 96, s. 21-22.

projesi, projeye dâhil ülkeler arasında siyasi ve ekonomik alanda değil, aynı zamanda kültürel ve askeri alanlarda da dostâne ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu süreçte Çin'i, devlet, düşünce kuruluşları, halk ve şirketler bazında yoğun bir çalışma beklemektedir. Çin'in tüm bunları başarması zor görünse de uzun vadede projeyi gerçekleştirmesi imkânsız değildir.

“Kuşak-Yol” projesi kapsamında Çin, Türkiye'nin bölgesel olaylara mümkün olduğunca tarafsız kalmasını istemektedir. Çin'e göre, Türkiye'nin İran, Irak, İsrail ve Suriye gibi Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak bu ülkelerde Çin sermayesi kullanılarak yapılabilecek ortak yatırımların önünü açabilecekken Türkiye'nin bölgesel olaylarda doğrudan taraf olması, ikili ilişkilerde iktisadi fırsatların önünü tıkarken projenin de sorunsuz ilerlemesini engellemektedir. Türkiye'nin ulusal çıkarlarına öncelik vererek Çin ile mevcut sorunlarını asgari düzeye indirmesi ve projeye gereken önemi vermesi, gelecekte Türkiye'nin Çin ile askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ilişkilerinin gelişmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 丁晓星，《丝绸之路经济带的战略性与可行性分析——兼谈推动中国与中亚的全面合作》，人民论坛-学术前沿，2014年，第4期，第71-78页。
- 何茂春、张冀兵、张雅芃、田斌。《“一带一路”战略面临的障碍与对策》，新疆师范大学学报，乌鲁木齐，2015年5月，第36卷第3期，第36-45页。
- 金应忠，《“一带一路”是欧亚非的共同发展战略》，国际展望，上海，2015年，第2期，第85-96页。
- 李晓、李俊久，《“一带一路”与中国地缘政治经济战略的重构》，世界经济与政治，北京，2015年，第10期，第30-59页。
- 李骁、薛力，《21世纪海上丝绸之路：安全风险及其应对》，太平洋学报，北京，2015年，第23卷，第7期，第50-63页。
- 刘昌明、孙云飞，《中国“一带一路”战略的国际反响与应对策略》，山东社会科学，济南，2015年，第8期，第30-39页。
- 盛睿，《“一带一路”战略下中国土耳其关系》，唯实，江苏，2015年第11期，第89-91页。

- 舒景林、盛睿，《中土战略合作伙伴关系研究》，社会科学论坛，石家庄，2014年，第5期，第235-240页。
- 苏春雨，《土耳其中亚战略与“丝绸之路经济带”建设》，亚非纵横，2015年，第1期，第72-80页。
- 王陆新、赵先良、岳来群，《“一带一路”视角下的土耳其天然气战略地位》，国际石油经济，北京，2015年，第23卷第12期，第66-72页。
- 王义桅、郑栋，《“一带一路”战略的道德风险与应对措施》，东北亚论坛，长春，2015年，第4期，第39-47页。
- 魏敏，《丝绸之路经济带：中土旅游合作的战略思考》，亚飞纵横，2015年第1期，第81-92页。
- 吴毅宏，《“一带一路”中走廊建设-风险把控及相关路径》，宁夏社会科学，宁夏，2016年，第6期，第108-115页。
- 余密林，《对建设21世纪海上丝绸之路的若干思考》，发展研究，2015年，第2期，第16-18页。
- 翟崑，《“一带一路”建设的战略思考》，国际观察，上海外国语大学，上海，2015年，第4期，第49-60页。
- 赵可金，《“一带一路”的中国方略研究》，新疆师范大学学报，乌鲁木齐，2016年，第37卷第1期，第22-33页。
- 郑海麟，《建构“海上丝绸之路”的历史经验与战略思考》，太平洋学报，北京，2014年，第22卷，第1期，第1-6页。
- 邹志强，《丝绸之路经济带与中土经济关系》，回族研究，宁夏社会科学院，宁夏，2014年，第2期，第128-134页。
- 《授权发布：中共中央关于全面深化改革若干重大问题的决定》，http://news.xinhuanet.com/2013-11/15/c_118164235.htm. (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016)
- 唐志超，《中国与土耳其对接“一带一路”需注意五大风险》，<http://www.mesi.shisu.edu.cn/0d/a4/c3711a69028/page.htm>. (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016)
- 《推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动》，<http://www.mofcom.gov.cn/article/h/zongzhi/201504/20150400929559.shtml>. (Erişim tarihi: 13 Ocak 2016)
- 《“一带一路”与对外开放新模式》，http://finance.ifeng.com/a/20140920/13130977_0.shtml. (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2016)

《中国将出资400亿美元成立丝路基金》 , http://news.xinhuanet.com/world/2014-11/08/c_1113170681.htm. (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2016)

“Çin’in döviz rezervleri 512 milyar dolar azaldı”, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/cinin-doviz-rezervleri-512-milyar/ekonomi/detay/2175326/default.htm>. (Erişim tarihi: 8 Ocak 2016)

Atlı, Altay ve, Sadık Ünay. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri*, Ankara, SETA, Haziran 2014, S. 96.

Zhu Zhiqun, “China’s AIIB and OBOR: Ambitions and Challenges”, <http://thediplomat.com/2015/10/chinas-aiib-and-obor-ambitions-and-challenges/> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016)

Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü

Zehra ALTUNDAĞ¹

Öz

Uluslararası sistemin güvenli ve istikrarlı olup olmadığı analiz edilirken tarihî dönemler göz önünde bulundurularak şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: İki Dünya Savaşı öncesi dönem kısmî güç dengesi ile göreceli olarak güvenli bir dönemdi. Buna karşın, Soğuk Savaş dönemi nükleer silahlar nedeniyle güvensiz ama nispeten istikrarlı bir dönemdi. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yapılan 11 Eylül saldırıları ile uluslararası sistemdeki güvenlik-istikrar algısı kökten değişirken dünya hem istikrarsız, hem de güvensiz bir hale gelmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından bir bir bağımsızlıklarını ilan eden yeni devletlerin güvenlik kaygıları nedeniyle istikrarsızlıklara açık bir görünüm arz eden Orta Asya'da tam anlamıyla bir uluslararası örgüt enflasyonu yaşanmıştır. Bütün bu örgütler aslında SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından bölgede oluşan siyasî boşluğun doldurulması ve coğrafyanın içinde barındırdığı yeraltı kaynakları ile ticaret potansiyelinden faydalanmak amacıyla kurulmuşlardır. Bu örgütler arasında Şanghay İşbirliği Örgütü, amaçları ve etkinliği bağlamında diğerlerinden farklılık arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Rusya, Orta Asya, Çin, Şanghay, Şanghay Beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü.*

¹ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, z.altundag@tika.gov.tr

From Past To Present the Shanghai Cooperation Organization

Abstract

When analyzing whether the international system is stable and secure, based on a periodization of history, it is possible to make the following assessment: the period before the two World Wars was relatively safe with a partial balance of power. Meanwhile, although the period of Cold War was insecure due to nuclear weapons, it was a relatively stable period. In the post-Cold War period, the perception of security-stability has fundamentally changed and the world has become unstable and also unsafe place after the September 11 attacks in the United States (US). After the disintegration of the USSR, due to the security concerns of new countries which declared their independences, the number of international organizations increased in Central Asia in which countries was easily became instable. Actually, all of these organizations were established to fill the political vacuum after the withdrawal of SSCB from the political scene and to benefit from the potentials of underground sources and trade. Shanghai Cooperation Organization is different from others due to its objectives and activities.

Keywords: *Russia, Central Asia, China, Shanghai, Shanghai Five, The Shanghai Cooperation Organization.*

1. Giriş

Günümüzde Orta Asya’da yaşanan gelişmeleri değerlendirebilmek için bir yandan SSCB’nin dağılmasıyla 90’lı yıllarda bu coğrafyada ortaya çıkan yeni bağımsız devletler ve bölgeye kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekil vermeye çalışan uluslararası aktörler arasındaki ilişkileri, diğer yandan da bölgenin hâlihazırdaki en güçlü örgütü konumundaki Şanghay İşbirliği Örgütü’nün kuruluşundan günümüze kadar geçirmiş olduğu süreçleri doğru okumak gerekmektedir.

Bağımsızlıklarının ardından mevcudiyetlerini koruma ve uluslararası sisteme entegre olma çabası içerisine giren Orta Asya Cumhuriyetleri, SSCB’nin ardılı olarak bölgeyi arka bahçesi olarak gören Rusya’ya karşı Batılı ülkelerden umduğu desteği bulamayarak bölgede yükselen diğer bir büyük güç Çin ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmişlerdir.

Çeşitli saiklerle Orta Asya’daki menfaatlerinin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmekten geçtiğini gören Rusya ve Çin ise bölgede oluşumuna önderlik ettikleri Şanghay İşbirliği Örgütü ile bölge dışı güçlerin Orta Asya’da etkin olmalarının önüne geçmeyi hedeflemişlerdir.

Böyle bir konjonktür içerisinde, hem Rusya ve Çin gibi iki büyük devlet için, hem de Orta Asya’nın yeni Cumhuriyetleri için hedeflerine ulaşmanın ve çıkarlarını korumanın en rasyonel adresi Şanghay İşbirliği Örgütü olmuştur.

SSCB’nin Ardından Orta Asya’ya Genel Bir Bakış ile başlayan makale, *Bölge Ülkelerini Şanghay İşbirliği Örgütü’nü Kurmaya Sevk Eden Süreç* izahı ile devam etmekte olup, akabinde Şanghay İşbirliği Örgütü, Zirveleri, Kurumsal Yapısı ve Örgüte Üye Ülkeler İçin ŞİÖ’nün Anlamı analiz edilmeye çalışılmaktadır. Makale, tüm bu anlatılanlar ışığında örgütün günümüz uluslararası ilişkiler sistemindeki durumuna ilişkin bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

2. SSCB’nin Ardından Orta Asya’ya Genel Bir Bakış

En belirgin özelliği dünyanın “sosyalist” ve “kapitalist” şeklinde ikiye ayrılması olarak beliren iki kutuplu dünya sistemi, 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ve 1991’de SSCB’nin dağılması ile birlikte sona ermiş, böylece uluslararası sistemde tek süper güç olarak ABD boy göstermeye başlamıştır. SSCB’nin dağılmasının ardından Orta Asya’da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan etmişler, ancak uzun süre SSCB gibi bir süper gücün etkisi altında kalan

bu devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri ve uluslararası sistemde etkin birer aktör olarak hareket edebilmeleri kolay olmamıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri için öncelikli meseleler; kazandıkları bağımsızlık ve güvenliklerini korumak, ekonomik reformlar gerçekleştirmek ve kalkınma için uygun bölgesel çevre koşullarının oluşturulmasını sağlamak olarak belirlemiştir.²

Bölgenin dünya toplam petrol ve doğalgaz rezervlerindeki önemli konumu,³ pek çok önemli yeraltı zenginlik kaynağının bu coğrafyada bulunuyor olması, Rusya'nın bölgede SSCB'den miras kalan rolünü ve *arka bahçe* söylemlerini devam ettirmekteki kararlılığı,⁴ ABD, Avrupa Birliği (AB) ve yakın dönemde de Çin'in bölgedeki petrol başta olmak üzere enerji kaynaklarına olan ihtiyacı dikkate alındığında Orta Asya'nın önümüzdeki yıllarda da önemini kaybetmeyecek bir rekabet alanı olacağını söylemek kehanet olmayacaktır.

Bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları andan itibaren, pek çok şeyi eşzamanlı olarak başarmak zorunda kalmışlardır. İlk olarak, ekonomik alanda eski rejimden miras kalan merkezî ekonomiden ve RF'ye bağımlılık ilişkisinden kurtularak piyasa ekonomisine geçmenin yarattığı sıkıntılar bu ülkeleri zor durumda bırakmıştır.⁵ Orta Asya ülkeleri bir yandan SSCB tarafından hiçbir kabile, boy ya da etnik yapı dikkate alınmadan çizilen sınırlarında bir ulus oluşturma mücadelesi verirlerken,

² Hakkı Büyükbaş, “Şanghay İşbirliği Örgütü”, (Şaban Çalıış, Birol Akgün, Önder Kutlu eds.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 558.

³ Dünya petrol rezervleri 2015 yılı tahminlerine göre 1.700 milyar varil civarındadır. Bu toplam rezerv içerisinde ŞİÖ üyelerinin (RF, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan) yeri 135 milyar varil kadardır. ŞİÖ gözlemci ülkeleri (Afganistan, İran, Moğolistan, Hindistan, Pakistan) de dâhil edildiğinde bu rakam yaklaşık 300 milyar varil olmaktadır. Yine 2015 yılı tahminlerine göre dünya doğal gaz rezervleri ise yaklaşık 200 milyar metreküp olup, ŞİÖ üyeleri yaklaşık 53 milyar metreküplük bir rezerve sahiptir. ŞİÖ gözlemci üyeleri de dâhil edildiğinde rezerv miktarı 90 milyar metreküp civarında olmaktadır ki bu rakam dünya toplam doğal gaz rezervinin %45'ine tekabül etmektedir.

2015 yılı güncel petrol rezervleri tahminleri için bkz; <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2244rank.html>>.

2015 yılı güncel doğalgaz rezervleri tahminleri için bkz; <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2253rank.html>>.

⁴ SSCB'nin dağılması sonrasında kurulan RF, dış politika sahasını Batı yerine kendi yakın çevresi olarak belirlemiş ve yürütülen bu politikaya “yakın çevre” (Blijniye Zarubejje/Near Abroad) politikası denmiştir. Yakın çevre olarak bahsedilen coğrafya Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya olup RF öncelikle bu bölgelerde hâkim güç olma amacı gütmüştür. Bu amaçla RF, bölge ülkeleri ve bu bölgelere yakın ülkelerle (Çin, Türkiye, İran, Hindistan) yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Detaylı bilgi için bkz; SDE, “Yeni Rusya Raporu”, 2010; Rywkin, 2003; Akarlan, 1994.

⁵ İrfan Kaya Ülger, “SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı”, <<http://www.jeopolsar.com/4.htm>>, (Erişim tarihi: 24.05.2006).

bir yandan da yıllarca kendisine eklenerek yaşadıkları RF karşısında bağımsızlıklarını ve kendi ayakları üzerinde durabildiklerini ispat etme çabası içinde olmuşlardır.

Değişen dünya konjonktüründe, Orta Asya'ya Batı'nın ve özellikle Amerika'nın ilgisinin artmasıyla, bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak ilan eden ve bunu her fırsatta yineleyen Rusya'nın ve bölgede yeni bir ekonomik güç olarak beliren Çin'in ilgisi de Orta Asya'da yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede, yıllardır ilişkileri problemlili olan ve aynı bölgede liderliğe oynayan iki büyük güç Rusya ve Çin, 1990'ların ikinci yarısından itibaren aralarındaki sorunları çözebilecekleri ve bölgeye yönelik emellerini gerçekleştirebilecekleri bir işbirliği platformu arama çabası içerisine girmişlerdir.

Özellikle RF, kendisini SSCB'nin halefi olarak görmüş ve bu nedenle SSCB'nin etki sahasında tekrar en etkili ülke olma uğraşında olmuştur. RF'nin 1993 yılında kabul ettiği *yakın çevre doktrini*, eski Sovyet cumhuriyetlerini RF etrafında birleştirerek küresel bir güç oluşturmaları esasına dayanmaktadır.⁶ Dolayısıyla bu doktrine göre RF, eski SSCB topraklarını kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Amerikan hegemonyasının bölgede kendisini hissettirmeye başladığı bir ortamda⁷ Rusya ve Çin, bölgede pek çok nedene bağlı olarak meydana gelen istikrarsızlıkların faturasını yine kendilerinin ödediklerinin farkına varmışlardır.

11 Eylül saldırıları, ABD ve bütün dünya için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Başta ABD olmak üzere dünya genelinde terör algısı değişmiş, terörle dünyanın her yerinde mücadele etme yöntemi genel kabul gören bir aksiyoma dönüşmüştür.

ABD'nin bu tarihten itibaren bölge ülkeleriyle askerî, ekonomik ve siyasî ilişkiler geliştirmesi ve bu bağlamda Kafkaslar ve Orta Asya ile ilgilenmesi, RF'nin yeni yeni oluşturmaya çalıştığı yakın çevre politikasını olumsuz etkilemiştir.⁸

⁶ Pavel K. Baev, "The Russian Army in a Time of Troubles", London: Sage, 1996, p. 35.

⁷ Wishnick, Elizabeth, "Growing US Security Interests in Central Asia", Strategic Studies Institute of the US Army War College, No. 101, 2002, pp. 3-6.

⁸ Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, 2006, C. 1, No: 1, s. 36.

3. Bölge Ülkelerini Şanghay İşbirliği Örgütü'nü Kurmaya Sevk Eden Süreç

SSCB'nin dağılması ile Varşova Paktı'nın geçerliliğini yitirmesi sonrasında, büyük ekonomiler başta olmak üzere pek çok ülkenin gözü Orta Asya'ya çevrilmiştir. İşbirliği, dayanışma ve stratejik ortaklık gibi kavramlar etrafında şekillenen söylemler, bölgeyle ilgilenen ülkelerin amaçlarını gizleyememiş; geçmişte olduğu gibi bölge ile ilgilenilmesinin gerçek nedeni, büyük güçler arasındaki ekonomik çıkarlar olarak belirmiştir.

SSCB'nin ardılı olarak ortaya çıkan RF öncelikle kendini toparlama, ekonomisindeki açıkları kapama ve Rus halkının huzur ve refahını yeniden sağlama hedeflerine kısa sürede ulaşmayı başarmıştır. Ancak RF'nin Çin ile gerek Soğuk Savaş döneminin “komünizm” merkezli ideolojik tartışmaları, gerekse iki ülke arasındaki sınır güvenliğinden kaynaklanan anlaşmazlıkları bölgede istikrarsızlık ve gerginliklere neden olmuştur. Bu nedenle RF, dağılan SSCB'nin izlemeye başladığı Çin ile yakınlaşma stratejisini devam ettirerek 1990'lardan sonra bu çabalarının sonuçlarını almaya başlamıştır.

RF ve Çin yakınlaşmasının arka plânını oluşturan sınır anlaşmazlıkları, ekonomik çıkarlar ve bölgedeki ABD varlığına karşıtlık gibi nedenlere ilaveten RF, NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişlemesini tehdit olarak algılamış, Çin de ABD'nin insan hakları konusundaki baskısından ve Tayvan'la olan ticaretinden rahatsızlık duymuştur.⁹ RF cephesinde Çin ile işbirliğinin güçlendirilmesi, mevcut Rus siyasetinin başlıca itici gücü olarak görülmüştür.¹⁰

ABD'nin artan askerî müdahaleciliği ile dünya egemenliğini tek elden yürütme çabasını dikkatle izleyen Çin,¹¹ RF'nin de bölgedeki ABD varlığından rahatsızlığı ile gelen yakınlaşma sinyallerine olumlu yanıt vermiştir. Zikredilen tüm bu nedenler, daha önceleri birbirlerini tehdit olarak gören Moskova ve Pekin'in giderek gelişen bir işbirliğine doğru ilerlemelerinin önünü açmıştır. Netice itibarıyla, RF ile Çin arasında gerçekleşen bu çok yönlü yakınlaşma Eylül 1994'te “Yapıcı Ortaklığa”

⁹ Selçuk Çolakoğlu, “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin”, Uluslararası İlişkiler, Bahar 2004, C.1, Sayı:1, s.175.

¹⁰ V Alexey oskressenski, “Rusya'nın Dış Siyaset Seçkinlerinin Çin'i Algılaması”, Issues and Studies, 1997, No: 3, p. 18.

¹¹ Büyükbaş, age, s. 557.

(constructive partnership), Nisan 1996'da da "Stratejik Ortaklığa" (strategic partnership) dönüşmüştür.¹²

RF ve Çin arasında cereyan eden bu yakınlaşmayı diğer Orta Asya ülkeleri de yakından takip etmiştir. Bölgenin henüz bağımsız ama zayıf ülkeleri, kendi açılarından bir durum değerlendirmesi yaparak Orta Asya'da kurulması düşünülen böyle bir oluşumun kendileri açısından bir avantaj oluşturacağına inanmışlardır.¹³ Batı'nın üstünlüğüne karşı çıkan ve kendilerinin merkezde yer alacağı yeni bir dünya düzeni oluşturmak isteyen Çin ve RF'nin Orta Asya ile sınırdaş ve komşu konumları, Orta Asya Cumhuriyetleri açısından önemli bir güvenlik sorunu doğurmuştur. Bu cumhuriyetler de güvenliklerini hem RF ve Çin ile ilişkilerini geliştirerek, hem de ülkelerinde ABD'nin askerî faaliyetlerine izin vererek sağlama eğiliminde olmuşlardır.¹⁴

Sınırdaş bölge ülkelerinin güvenlik kaygılarının zirvede olduğu bir dönemde RF'nin Çeçenistan, Çin'in Doğu Türkistan ve Orta Asya devletlerinin ise radikal İslamcı örgütlere ilişkin sıkıntıları ülkeler arasındaki güvenlik işbirliği çalışmalarının önemli dinamikleri olarak göze çarpmaktadır.¹⁵ Bölgenin güçlü ve zayıf devletlerini bir araya getiren bölgesel işbirliği çabalarının ikincil önemdeki nedeni ise ekonomiktir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, RF ve Çin ekonomik çıkarları için birbirleriyle daha da yakınlaşıırken diğer Orta Asya ülkeleri de sahip oldukları yeraltı kaynaklarını korumak, geliştirmek ve bunların üretimini yaparak dünya pazarlarına güvenli bir biçimde ulaştırılmasını sağlamak amacıyla olmuşlardır.

Bu koşullar altında, Orta Asya ülkelerinin sınırlarını korumak, ekonomilerini geliştirmek ve diğer ülkelerle problemlerini çözümlenmek şeklinde beliren ihtiyaçlarına cevap olarak bölgesel bir örgüt olan Şanghay Beşlisi Nisan 1996'da Çin'in Şanghay kentinde Çin, RF, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan anlaşma ile kurulmuştur.¹⁶

¹² Çolakoğlu, age, s. 175.

¹³ Pan Guang, "Shanghai Cooperation Organization: Challenges, Opportunities and Prospects", (Elizabeth Van Wie Davis, Rouben Azizien eds.), *Islam, Oil and Geopolitics: Central Asia After September 11*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2007, pp. 234-235.

¹⁴ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *SIPRI Yearbook 2007: Armaments, Disarmament and International Security*, New York: Oxford University Press, 2007, p. 190.

¹⁵ Gürol Kırac, "Çin'in Orta Asya Stratejisi", <<http://www.jeopolsar.com/14.htm>>, (Erişim tarihi: 16.06.2006).

¹⁶ Çolakoğlu, age, s. 178.

Başlangıçta, sınır bölgelerinde güvenliği artırmak ve kuvvet indirimi hususlarını düzenlemek amacıyla gerçekleştirilen görüşmeler, zamanla çok yönlü politika, güvenlik, diplomasi, ticarî-ekonomik, kültürel ve diğer başka alanlarda da karşılıklı işbirliğine genişletilmiştir.

Şanghay Beşlisi ülkelerinin ortaklaşa çabaları sonucunda somut sonuçlar elde edilerek Çin'in dört komşu ülke ile sınır sorunlarının çözümüne ilişkin süreç başlatılmıştır. Bu anlamda örgüt terörizm, bölücülük ve aşırılıkla mücadelede, bölgenin güvenlik ve istikrarının korunmasında, üye devletlerarasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde ve sonuç itibarıyla tüm dünya ölçeğinde kalkınma ve barışın sürdürülmesine hizmet etmede önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir.

4. Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne

Rusya, Çin ve bağımsız üç Orta Asya ülkesi gerek ortak hedeflere ulaşmak, gerek aralarındaki problemleri çözüme kavuşturmak ve gerekse de özel amaçlarına ulaşabilmek için 1996 yılında kurdukları Şanghay Beşlisi'nin her yıl devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen zirve toplantıları ve bu zirvelerde alınan kararlar, örgütün genel çerçevesini anlamak ve temel hedeflerini iyi okuyabilmek açısından oldukça önemli metinlerdir. Zirveler, Şanghay Beşlisi'nin kurumsal yapısını ve kuruluş amacını oluşturmuş, bu zirvelerde bir nevi örgütün anayasası oluşturulmuştur. Her zirve çok çeşitli ve bir öncekinden daha kapsamlı konuları ihtiva etmiş ve kendisinden sonraki zirvenin altyapısını oluşturmuştur.

26 Nisan 1996 tarihli Şanghay Zirvesi'ni rotasyon usulüne göre 1997 Moskova, 1998 Almatı, 1999 Bişkek ve 2000 Duşanbe Zirveleri takip etmiştir. Beş yıl içerisinde beş üye devletin başkentlerinde düzenlenen zirvelerle Şanghay Beşlisi'nin kurumsal yapısı büyük oranda tamamlanmıştır. Bunlardan 1999 tarihli Bişkek Zirvesi örgüt bünyesinde bir *Anti-Terör Merkezi* kurulmasının kararlaştırıldığı ve zirve sonunda ilan edilen *Bişkek Deklarasyonu*¹⁷'nda terörizme karşı mücadeleye özel önem atfedildiği zirve olmuştur.

Rotasyonda sıra tekrar Çin'e geldiğinde 15 Haziran 2001 tarihinde düzenlenen Şanghay Zirvesi, Şanghay Beşlisi'ne Özbekistan'ın katılımının

¹⁷ Bişkek Deklarasyonu, imzacı devletler tarafından 3 Eylül 1999'da BM Genel Sekreterliği'ne bir mektupla iletilmiştir. Bişkek Deklarasyonu için bkz. (United Nations, 1999). Ayrıca bkz. <<http://dlib.eastview.com/browse/doc/137643>>.

onaylandığı ve bu katılımı birliktelikte örgütün isminin Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirildiği zirve olmuştur.

Örgütün 2001'den sonra düzenlediği zirvelere Şanghay İşbirliği Örgütü Liderleri Zirvesi adı verilmiştir. Özbekistan'ın katılımıyla birlikte örgütün bir işbirliği örgütü olarak nitelendirilmesi bu oluşumun yeni üye alımlarına açık olduğu göstermiştir. Bu bağlamda, 2004 yılındaki Taşkent Zirvesi'nde Moğolistan'a, 2005 yılındaki Astana Zirvesi'nde ise İran, Hindistan ve Pakistan'a, son olarak 2011 yılındaki Astana Zirvesi'nde ise Afganistan'a gözlemci üye statüsü verilmiştir.

5. Şanghay İşbirliği Örgütü

Şanghay Beşlisi zirve toplantılarının altıncısı, 2001 yılında Çin'in Şanghay kentinde düzenlenmiştir. Geline son noktada Şanghay İşbirliği Örgütü; Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan altı üyeli bir bölgesel işbirliği teşkilatıdır.

Zirvede imzalanan ŞİÖ Kuruluş Deklarasyonu'na göre örgütün temel hedefleri; üye ülkeler arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri ile karşılıklı güveni sağlamaktır, bölgesel barış, güvenlik ve istikrarı sağlamak ve korunması için çoklu işbirliğini geliştirmek, yeni tehditlere karşı ortak hareket etmek ve üye ülkelerin ekonomik büyümeleri ve sosyal-kültürel gelişmelerini desteklemektir.¹⁸ Bu hedefler doğrultusunda ŞİÖ, üyeleri arasındaki işbirliğini pek çok alanı kapsayacak şekilde genişletmiştir.

Örgütün kurulmasından kısa süre sonra gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, hegemonyasını tüm dünyaya kabul ettirmek isteyen ABD'nin bu söylemini hayata geçirmesi için büyük bir fırsat olmuştur. Bu tarihten itibaren ABD uluslararası hukuku ya da dünya kamuoyunun tepkisini umursamayarak terörist saldırılardan sorumlu tuttuğu Afganistan'ı işgale başlamıştır.

Afganistan'daki İslami eğilimlerin dünyanın süper gücüne saldırıda bulunduğu iddiası ile yola çıkan ABD, bunu fırsat bilerek bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bu çerçevede, bölge ülkeleri ile asker bulundurmak ve askerî üs açmak için bir dizi anlaşmalar imzalamıştır.¹⁹ 2001 yılında Özbekistan'da Hanabad, Kırgızistan'da ise Manas-Gansi askerî üsleri açılmıştır. RF ve Çin'in Özbekistan'a yönelik telkinleri neticesinde

¹⁸ Logvinov, Gregory, "The Shangay Cooperation Organization: A New Qualitative Step Forward on the Results of the SCO Summit in St. Petersburg", Far Eastern Affairs, 2002, Vol. 3, No: 3, p. 21.

¹⁹ Büyükbaş, age, s. 561.

Hanabad üssü 2005'te kapatılmıştır.²⁰ Bu kapatma kararının alınmasında 12-13 Mayıs 2005 tarihlerinde Özbekistan'ın Andican kentinde yaşanan protesto gösterilerine sert bir şekilde müdahale ederek yüzlerce kişinin ölümüne yol açan Özbekistan yönetimine yönelik ABD eleştirilerinin rolü de büyük olmuştur. Özbekistan'ın ardından Kırgızistan'daki Manas üssünün de 2009'da kapatılması kararlaştırılmıştır.²¹

Ancak, küresel sistemde bir milat olarak kabul edilen 11 Eylül saldırıları ve sonrasında ABD'nin Orta Asya'da askerî üsler edinmek suretiyle yerleşmesi, Moskova ve Pekin'in beklemedikleri bir gelişme olarak karşlarına çıkmıştır.²² Bu beklenmedik gelişme karşısında Rusya ve Çin bir müddet durum değerlendirmesi yaparak beklemede kalsalar da sonrasında kendi içlerindeki siyasî muhalefete ve ayrılıkçı hareketlere gözdağı vermek üzere ABD'nin bölgedeki faaliyetlerini haklı buldukları yönünde demeçler vermişlerdir.

Fakat ABD'nin Afganistan'a müdahalesinden kısa bir süre sonra gelen Irak işgaline (2003) RF ve Çin başta olmak üzere bölge ülkelerinden de ABD'ye itirazlar yükselmiştir. Bu itirazlar, RF ve Çin'in ŞİÖ'yü kuvvetlendirmek yönünde adımlar atmasına neden olmuştur. Bu uluslararası ortamda, ŞİÖ'nün ele aldığı başlıca konular ise “terörizm ve dış tehdit nedeniyle bölge istikrarının bozulma olasılığı ve küreselleşme süreci yaşayan dünyanın ekonomik sorunları” olmuştur.²³

6. Şanghay İşbirliği Örgütü Zirveleri

Şangay İşbirliği Örgütü Liderler Zirveleri 14 Haziran 2001-Şanghay, 07 Haziran 2002-St. Petersburg, 29 Mayıs 2003-Moskova, 17 Haziran 2004-Taşkent, 05 Temmuz 2005-Astana, 15 Haziran 2006-Şanghay, 16 Ağustos 2007-Bişkek, 28 Ağustos 2008-Duşanbe, 16 Haziran 2009-Yekaterinburg, 11 Haziran 2010-Taşkent Zirvesi, 15 Haziran 2011-Astana, 07 Haziran 2012-Pekin, 13 Eylül 2013-Bişkek, 12 Eylül

²⁰ Manavoğulları, Esra, “Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan”, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=686:uluslararası-likiler-cercevesinde-abd-d-politikasnda-orta-asya-vekrgezistan&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149>, (Erişim tarihi: 20.05.2010).

²¹ Demirtepe, Turgut, “Moskova'dan ABD'ye Orta Asya Çalımı”, <<http://www.usakgundem.com/yazar/1132/moskova%E2%80%99danabd%E2%80%99ye-orta-asya-%C3%A7alimi.html>>, (Erişim tarihi: 17.02.2009).

²² Kıracı, Gürol, “Doğu'nun NATO'su”, <<http://www.tusam.n/makaleler.asp?id=188&sayfa=19>>, (Erişim tarihi: 17.08.2009)

²³ Hasret Çomak, “Küresel Kutuplaşma Çerçevesinde Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği ve Bu Durumun Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri”, <<http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=159>>, (Erişim tarihi: 01.06.2006).

2014-Duşanbe ve son olarak 10 Temmuz 2015-Ufa Zirvesi olarak her sene düzenli olarak gerçekleştirilmiştir.

Tüm bu zirvelerin sonunda imzalanan anlaşma metinlerinde ısrarla altı çizilen ve sıklıkla üye ülkeler arasında dayanışmanın gerekliliğine atıfta bulunulan konular, örgütün üç şer olarak tanımladığı terör, aşırılık ve ayrılıkçılık ile mücadele olmaktadır. Bu metinlerdeki terör ve aşırılık kavramları ile Orta Asya ülkeleri için tehdit oluşturan İslami akımların, ayrılıkçılık kavramı ile ise Çin'den ayrılmak isteyen Doğu Türkistan ve Rusya içinde bağımsızlık mücadelesi veren Çeçenistan'ın kastedildiği açıktır.

Bu doğrultuda, ŞİÖ üyesi ülkeler için örgütün kurumsallaşması yönünde atılan ilk adım 2004 tarihli Taşkent Zirvesi'yle Taşkent'te bir *Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi (RATS)* kurulması olmuştur. Avrasya'da *renkli devrimlerin*²⁴ yaşandığı bir dönemde gerçekleştirilen 2005 tarihli Astana Zirvesi'nin en önemli özelliği, ŞİÖ'nün Orta Asya'nın güvenliğini ve istikrarını sağlayıcı temel aktör olarak tanımlanması olmuş ve zirvede RATS'ın etkin bir biçimde kullanılmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²⁵

Bu mekanizma 2012 yılındaki zirveyle daha da genişletilerek üç şerrin yanı sıra yasadışı uyuşturucu, göç ve insan ticareti, 'hacker'lık, finans spekülörleri ve renkli devrim trolleri gibi yeni nesil suçlara karşı bir *Evrinsel Merkez* kurulması konusunda üye ülkeler arasında uzlaşa sağlanmıştır.²⁶

ŞİÖ üyesi ülkeler, zirvelerde güvenlik alanının yanı sıra ekonomi alanındaki işbirliğini de artırma yönünde beyanlarda bulunmuşlardır. Yeryüzündeki petrolün %25'ini, doğalgazın %50'sini, kömürün %35'ini ve uranyumun %50'sini bünyesinde barındıran ŞİÖ, sahip olduğu ekonomik potansiyelin oldukça gerisinde olmasına rağmen üye ülkeler arasındaki

²⁴ Renkli devrimler, 22 Kasım 2003'te Gürcistan'da gerçekleşen "Gül Devrimi/Kadife Devrim" ile başlayıp SSCB hinterlandında yaşanan bir takım halk hareketlerini temsilen kullanılan bir ifadedir. Gürcistan'daki Gül devriminden sonra Ukrayna'da Turuncu Devrim, Kırgızistan'da Lale Devrimi yaşanmış; Özbekistan'da yapılmak istenen Menekşe Devrimi ise başarısız olmuştur. Bu devrimler, Batı ülkelerince demokratikleşme hareketleri olarak tanımlanırken Rusya başta olmak üzere Asya ve Latin Amerika ülkelerinde ise yeni bir müdahale aracı olarak Batılı ülkelerce kısırtılan ve finanse edilen "işyanlar" olarak adlandırılmıştır. Renkli devrimlere ilişkin kapsamlı bir editöryel kitap için bkz. (Oğan, 2006).

²⁵ Pan Guang, "Shanghai Cooperation Organization: Challenges, Opportunities and Prospects", (Elizabeth Van Wie Davis, Rouben Azizien eds.), *Islam, Oil and Geopolitics: Central Asia After September 11*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2007, pp. 234-235.

²⁶ Ferit Temur, "Yükselen Asya'da Şanghay İşbirliği Örgütü: Dünü, Bugünü, Yarını", SDE Yayınları, Ankara, 2015, s. 31.

ticaret hacminin gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Bu işbirliğinin daha da artırılabilmesi amacıyla 2006 yılında İş Dünyası Konseyi kurulmuş, 2013 yılında da ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulması amacıyla bir mutabakat belgesi imzalanmıştır.

Zirvelerde ayrıca, genişleme sinyalleri verilirken 2004'te Moğolistan, 2005'te İran, Hindistan ve Pakistan, 2011'de ise Afganistan ŞİÖ'ye *gözlemci üye* olarak kabul edilmiştir. 2012'de Pekin'de düzenlenen zirvede Türkiye'ye diyalog ortağı statüsü verilmesi onaylanmıştır.²⁷

Şangay İşbirliği Örgütü Liderler Zirveleri'nin sonuncusu olan 2015 tarihli Ufa Zirvesi'nde ise Hindistan ve Pakistan'ın örgüte tam üyeliğe kabul edilmeleri kararlaştırılmış olup, 2016'da düzenlenecek olan bir sonraki zirvede bu iki ülkenin üyeliklerinin onaylanması beklenmektedir.²⁸ ŞİÖ'nün gelecekte nasıl bir örgüte dönüşeceğine ve bölgesel/küresel dengeleri nasıl etkileyeceğine dair tüm senaryolar günümüzde bu iki ülkenin örgüte üye olup olmayacakları noktasında kilitlemiş durumdadır.

Tablo: Şanghay İşbirliği Örgütü'nde Ülkelerin Statüleri

Tam Üye Ülkeler	Gözlemci Üye Ülkeler	Diyalog Ortağı Ülkeler
Rusya	Afganistan	Belarus
Çin	Moğolistan	Sri Lanka
Kazakistan	İran	Türkiye
Kırgızistan	Hindistan	
Tacikistan	Pakistan	
Özbekistan		

7. ŞİÖ'nün Kurumsal Yapısı

Temel organları 2003'te Moskova Zirvesi'nde belirlenen ŞİÖ'nün kurumları 2004'te çalışmalarına başlamıştır. Buna göre, ŞİÖ'nün beş temel organı olarak Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Bakanlar Konferansı, Ulusal Koordinatörler Konseyi'nin yanı sıra Sekreteryası ve Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi bulunmaktadır.

²⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>>, (Erişim tarihi: 30.12.2015).

²⁸ Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Shanghai_Cooperation_Organisation>, (Erişim tarihi: 27.12.2015).

7.1. Devlet Başkanları Konseyi

ŞİÖ'nün en yüksek organıdır. ŞİÖ'nün temel aktivitelerini belirleme ve yönlendirme, hedeflerini tanımlama gibi amaçları vardır. Devlet Başkanları Konseyi, ŞİÖ'nün diğer ülkelerle ve uluslararası örgütlerle hangi alanlarda işbirliğine gideceğine, uluslararası sorunlar karşısında ŞİÖ'nün nasıl tavır takınacağına karar verir. Devlet Başkanları Konseyi her yıl düzenli bir şekilde genellikle Haziran ayında Rus alfabetik sırasına göre sıralı biçimde üye ülkelerde toplanmaktadır. Dolayısıyla her sene Konseyin toplandığı ülke bir seneliğine ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi'nin Başkanı olmaktadır.

7.2. Hükümet Başkanları Konseyi

Hükümet Başkanları Konseyi'nin en önemli görevi ŞİÖ bütçesini kabul etmektir. Ayrıca ŞİÖ'nün faaliyet alanları dâhilinde özel alan olarak adlandırılabilir ortak faaliyetleri (özellikle ekonomi alanında) belirlemek de Hükümet Başkanları Konseyi'nin görevlerindedir. Hükümet Başkanları Konseyi'nin Başkanı da Devlet Başkanları Konseyi'nin Başkanı gibi bir yıllığına rotasyon usulüne göre seçilmektedir. Ancak Hükümet Başkanları Konseyi ile Devlet Başkanları Konseyi farklı rotasyonlarda uygulanmakta, böylece her iki konseyin başkanının aynı ülkeden olması önlenmiş olmaktadır.

7.3. Dışişleri Bakanları Konseyi

Dışişleri Bakanları Konseyi uluslararası sistemde yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri oluşturmak, ŞİÖ'nün *ortakproblem* olarak algıladığı sorunlara çözüm bulmak ve Devlet Başkanları Konseyi'nin toplanması öncesinde gerekli hazırlıkları yerine getirmekle görevlidir. Dışişleri Bakanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi'nin toplanmasından bir ay önce toplanır ve Devlet Başkanları Konseyi'nde görüşülecek konuları belirler.

7.4. Bakanlar Konferansı

Bakanlar Konferansı, belirgin konuların üye devletlerin ilgili bakanlıklarınca ele alındığı, hazırlanan raporların tartışıldığı, yukarıda bahsedilen üç Konsey'e de gerektiğinde uzman görüşleri ileten bir mekanizmadır. Gelecek zamanlarda Bakanlar Konferansı'nın kendine ait bir örgütlenme yapısına kavuşması ve Savunma, Ekonomi, Taşımıcılık ve Kültür Bakanlıkları Daireleri kurulması plânlanmaktadır.

7.5. Ulusal Koordinatörler Konseyi

ŞİÖ'nün koordinatörü ve rutin faaliyetlerin yönetici organıdır. Yılda en az üç kere toplanır. Ulusal Koordinatörler Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi'nin Başkanının tâbi olduğu ülke tarafından atanan Ulusal Koordinatör tarafından yönetilmektedir.

7.6. Sekreteryaya

Sekreteryaya, ŞİÖ'nün organizasyon-teknik ve bilgi servisi faaliyetlerini yürüten ve sürekli çalışan yürütme organıdır. ŞİÖ Sekreteryası Ocak 2004'ten itibaren Pekin'dedir. Sekreteryaya'nın temel görevleri ŞİÖ faaliyetlerinin örgütsel ve teknik altyapısını, ŞİÖ dokümanlarının kodifikasyonunu ve ŞİÖ'nün yıllık bütçesini hazırlamaktır. ŞİÖ Sekreteri, Devlet Başkanları Konseyi tarafından üç yıllığına atanmaktadır. Genel Sekreter Kiril alfabesine göre sıralanan ülkelerden rotasyon usulünc ve bir daha tayin edilmemek kaydıyla atanmaktadır. ŞİÖ'nün hâlihazırdaki Genel Sekreteri, Rusya Federasyonu'ndan Dmitriy Fedorovich Mezentsev'dir.²⁹

7.7. Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi (RATS)

Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi, ŞİÖ'nün en önemli organlarındadır. Başlangıçta Merkezin Bişkek'te olması öngörülmüşse de Mayıs 2003'te düzenlenen Moskova Zirvesi'nde ŞİÖ Sekreteryası'nın Pekin'de, Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi'nin ise Taşkent'te olması kararlaştırılmıştır.³⁰

Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi Ocak 2004'te faaliyete geçmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere RATS'ın temel görevi, ŞİÖ üyesi devletlerarasında terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık faaliyetlerine karşı ortak hareketi koordine etmek ve yürütmektir.

RATS, bir Konsey ve Yürütme Komitesi'nden oluşmaktadır. Konsey RATS'ın karar alma merkezi ve ana organı konumundadır. Yürütme Komitesi ise RATS'ın rutin faaliyetlerini yerine getirmekte ve RATS'ı temsil etmektedir. Günümüz RATS Temsilcisi olarak Ocak 2016'da görevi Zhang XINFENG'den teslim alan Yevgeniy Sergeyevich SYSOYEV,³¹ 2018 yılına kadar bu görevi yürütecektir.

²⁹ SECTSCO, <<http://www.sectSCO.org/EN123/secretary.asp>>, (Erişim tarihi: 30.12.2015).

³⁰ Mehmet Hasgüler ve Mehmet Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 240.

³¹ RATS, <<http://www.ecrats.org/en/about/management/5189>>, (Erişim tarihi: 10.03.2016).

RATS, ŞİÖ üyesi ülkelerin terörle mücadele konusundaki güç, imkân, tecrübe ve yöntemlerini bir araya getirmesiyle bölgedeki mevcut problemlerin çözümüne katkıda bulunacağına dair umut vaad etmektedir. Ayrıca RATS ile ŞİÖ üyesi devletler Orta Asya başta olmak üzere Asya'daki terör eylemlerine karşı ortak müdahale kabiliyeti kazanırken diğer taraftan da bölgeye “terörle mücadele” adı altında müdahale etmek isteyen bölgedışı (özellikle ABD) güçlerin etkisini azaltma imkânına da kavuşabilecektir.

8. Örgüte Üye Ülkeler İçin ŞİÖ'nün Anlamı

8.1. Rusya Federasyonu ve ŞİÖ

Arka bahçesindeki etkisini ve hayatî çıkarlarını devam ettirmek ve bölgedeki jeopolitik varlığını kuvvetlendirmek amacıyla olan RF'nin bölgeye yönelik önceliklerini stratejik enerji kaynaklarına ulaşımın sağlanması, bölge pazarının kontrolü, bölgedeki Rus diasporasının haklarının korunması, Asya ve dolayısıyla RF'deki istikrarı bozabilecek unsurların (narkotik ve kaçak silah ticareti vb.) çökertilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Bu çerçevede, Rusya bağımsız birer devlet olarak uluslararası sahnede boy göstermeye başlayan bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzunu koruma çerçevesinde ŞİÖ'ye büyük anlamlar yüklemektedir. RF'nin, Soğuk Savaş sonrasında bölgede istikrarı yeniden sağlama eylemlerini aksatabilecek muhalif fikirleri ve istikrarsızlaştırıcı unsurları engelleyebilmesi, ABD ve diğer bölgedışı devletlerin bölgeye yerleşmesine engel olabilmesi açısından ŞİÖ oldukça önemlidir.³² Bölge ülkelerinin sahip olduğu yeraltı zenginlikleri ve enerji kaynakları üzerinde kontrolü sağlamak isteyen ve bu coğrafyada kendisine alternatif bir güç istemeyen Rusya için ŞİÖ, bu anlamda bir araç pozisyonundadır. Sadece jeostratejik açıdan değil ekonomik açıdan da bölge ülkelerine ihtiyacı olan RF, bölge ülkeleri ile ilişkilerini ŞİÖ aracılığıyla oldukça rahat biçimde sürdürmektedir.

Ayrıca, ŞİÖ bünyesinde ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörist faaliyetlere karşı geliştirilen söylem ve alınan ortak kararlar, uzun süredir kendi içerisinde bağımsızlık için mücadele veren Özerk Çeçenistan halkının bu amaca yönelik girişimlerine karşı RF'nin istediği zemini oluşturmasına

³² Sergei Blagov, “Shanghai Cooperation Organization Prepares for New Role”, Eurasia Insight, <<http://www.eurasianerişim tarihi.org/departments/insight/articles/eav042902.shtml>>, (Erişim tarihi: 29.04.2002).

yardım etmektedir. Zira 11 Eylül saldırıları sonrasında başta ABD olmak üzere tüm dünya kamuoyunda oluşan anti-terörizm söylem ve eylemler, Çeçenleri de terörist faaliyetlerde bulunmak ve ayrılıkçılıkla suçlayan RF'nin amaçlarına hizmet etmekte ve ŞİÖ bünyesindeki Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi de bu anlamda Çeçenlerin bağımsızlığını kabul etmek istemeyen RF'nin elini kuvvetlendirmektedir.

Son olarak belirtilmesi gereken diğer bir husus da RF'nin ŞİÖ aracılığıyla Çin ile ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuş olmasıdır. Çin'in uluslararası sistemde sözü dinlenir ülke standardına kavuşması ile RF, SSCB sonrası dönemde bölgedeki etkinliğini artırma amacıyla Çin'le rekabet etmek yerine Çin'le birlikte hareket etmeyi amaçlamıştır.³³ Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında gün yüzüne çıkan ABD-Japonya-Tayvan dayanışması ve ortak hareket ittifakına karşı RF-Çin dayanışması pekâlâ RF lehine olacaktır.³⁴

8.2. Çin Halk Cumhuriyeti ve ŞİÖ

Bugün Çin için en önemli sorunlardan biri, özerk haldeki Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygurların bağımsızlık istemidir. Bunu “ayrılıkçılık” olarak değerlendiren Çin Hükümeti, Doğu Türkistan Uygurlarının diğer Müslüman ülke halklarıyla birleşme çabalarının olabileceği iddiasıyla bölgeye büyük baskı uygulamakta ve bu çalışmalarını da dünya kamuoyuna ayrılıkçı hareketlere karşı yürütülen faaliyetler olarak sunmaktadır. Çin için terör faaliyetleri denildiğinde akla doğrudan Uygurlar gelmektedir.³⁵

Ayrıca diğer Müslüman ülkelerin de zaman içinde bu bölgeye müdahalede bulunabilecekleri endişesi taşıyan Çin, herhangi bir bağımsızlık hareketine girişilmesi olasılığına karşı ŞİÖ'nün desteğine ihtiyaç duymaktadır.³⁶

ŞİÖ çatısı altında dillendirilen öncelikli meseleler arasında yer alan ve hemen her deklarasyonda muhakkak yerini bulan ayrılıkçı ve terörist faaliyetlere karşı olma durumu, RF'nin Çeçenlere yönelik hareketlerinin

³³ Yom, Sean L., “Power Politics in Central Asia”, <<http://www.asiaquarterly.com/content/view/129/>>, (Erişim tarihi: 22.04.2007).

³⁴ Narayanan, Raviprasad, “China, Terrorism, and the SCO”, Institute for Peace and Conflict Studies Release, <http://www.ipcs.org/China_east_asia_articles2.jsp?action=showView&kValue=316&keyArticle=1009&issue=1009&status=article&mod=a>, (Erişim tarihi: 17.04.2006).

³⁵ Ekrem, Erkin, “Türkiye-Çin İlişkisi: Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Çin Ziyareti”, <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=20&yazi=145>>, (Erişim tarihi: 18.05.2007).

³⁶ International Crisis Group (ICG), “Central Asia: Islamist Mobilization and Regional Security”, Asia Report, No: 14, <<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1434&l=1>>, (Erişim tarihi: 22.04.2007).

yanı sıra Çin'in de Doğu Türkistan Uygurlarına yönelik faaliyetlerinde temel argüman olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla ŞİÖ, Çin'in Doğu Türkistan Uygurları ile yaşadığı sorunların çözümünde rol alabilecek diğer ülkelerle geniş çaplı işbirliği imkânı sunduğu için örgüte Çin de büyük önem atfetmektedir.

Kuruluşundan itibaren Çin için ŞİÖ'nün ihtiva ettiği bir diğer anlam ise RF ve sınırdaş olduğu diğer Orta Asya ülkeleri ile arasında tarihten ileri gelen sınır anlaşmazlıkları nedeniyle sınıra asker yığınağı yapma maliyetine katlanma zorunluluğuna çözüm getirmesidir. Çin, ŞİÖ sayesinde diğer sınırdaş bölge ülkeleriyle mevcut sorunlarını çözüme kavuşturmayı başarmıştır.

Diğer yandan, bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini de geliştirme çabasında olan Çin, bu amacına ŞİÖ içerisinde büyük oranda ulaşabilmektedir. ŞİÖ sayesinde güvenliğin ve işbirliğinin sağlandığı bir coğrafyada Çin, ekonomi alanında yakaladığı büyüme trendini kontrol edebilme ve sürekliliğini sağlama yolunda oldukça optimum bir ortama sahiptir.³⁷

Hem ihracatının artmasıyla ekonomisinin gelişmesi hem de bölge ülkelerinin ekonomik gelişmelerinin istikrara katkı sağlayacağı düşüncesi, Çin'in ŞİÖ içerisindeki ekonomik faaliyetlerini her geçen gün biraz daha artırmasının temel nedenidir. Ayrıca, ŞİÖ ekonomik olarak Çin'in hammadde, pazar sorunları ve enerji ihtiyacı ile RF'nin silah pazarı ve teknoloji ihracı sorunu birbirini tamamlayarak geçmişte yapılamayan dostluğa çok sağlam bir ekonomik temel kazandırmıştır.³⁸ Özetle ŞİÖ, RF ve Çin'in jeostratejik çıkarları için bir araya geldikleri, ABD hegemonyasına meydan okuma ve kendilerinin de küresel sistemde önemli birer aktör olarak yer aldıklarını kabul ettirme amacıyla oldukları bir platform olarak belirmektedir.³⁹

Siyasî açıdan halen oldukça etkili olsa da ekonomik anlamda SSCB'nin ihtişamından uzak olan RF'nin askerî-siyasî imkânları ile ekonomik anlamda dünya devleri arasında yer almaya aday Çin'i bir araya getirme fırsatı sunan ŞİÖ'nün uzun vadede her iki ülkenin çok kutuplu dünyanın gerekliliğini öngören politikasına hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

³⁷ Swanström, Niklas, "China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?", *Journal of Contemporary China*, 2005, Vol. 14, No: 45, p. 571.

³⁸ Hasgüler, age, s. 240.

³⁹ Dmitry Litvinovich, "Why is Karimov on Friendly Terms with the USA?", *Pravda*, 26 Ekim 2001, <<http://newsfromrussia.com/cis/2001/10/27/19339.html>>, (Erişim tarihi: 03.05.2007).

8.3. Orta Asya Cumhuriyetleri ve ŞİÖ

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ŞİÖ'den beklentilerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Dış yatırımlarını arttırmak, Orta Asya'da güvenlik ve istikrarı tesis ederek bütünleşmeye gitmek, bölgesel iktisadî işbirliğini derinleştirmek; terörizm, silah kaçakçılığı, dini aşırılıklar ve narkotik ticaretle mücadele konularında işbirliği; ŞİÖ üyesi devletlerin (özellikle BM Güvenlik Konseyi üyesi olan Çin ve RF'nin) stratejik olanakları çerçevesinde Afganistan'ı problem yumağından istikrarlı bir komşu devlet çizgisine getirmek.⁴⁰

Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Orta Asya Cumhuriyetleri'nin hepsinin de ortak problemi diğer ülkelerce bağımsızlıklarının tanınması olmuştur. Böyle bir ortamda, Türkiye Cumhuriyeti birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan eden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. Henüz yeni bağımsız olmaları ve öncelikle tanınma, ardından da ekonomilerini ayakta tutma uğraşı çerçevesinde Türkiye'den gelen tanıma, bu devletler için büyük bir rahatlama sağlamıştır.

Başlangıçta, oldukça duygusal bir atmosferde gelişen Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri ilişkileri zamanla Türkiye'nin bu ülkelerin ihtiyaç duydukları ekonomik-ticarî alışveriş kapasitesini karşılama imkânı bulunmadığının anlaşılmasıyla yerini daha reel politik/realist ilişkilere bırakmıştır. Türkiye'nin dolduramadığı bu alanı kısa zamanda ekonomisini toparlayan RF, ekonomisi canlanan Çin ve bölgeyle ilgilenen ABD, AB, Japonya gibi güçlerin doldurma gayretinde oldukları anlaşılmıştır.

Bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu devletler, RF ve Çin arasındaki yakınlaşmayı büyük bir dikkatle izlemişlerdir. RF ve Çin gibi tarihlerinde sürekli çatışmalar yaşamış bu iki büyük devletin yakınlaşması, kendilerinin de komşularıyla çeşitli anlaşmazlıkları bulunan bu devletler için sorunlarını aşabileceklerine dair bir umut ve esin kaynağı olmuştur.

1996'ya gelindiğinde, RF ve Çin arasındaki yakınlaşmaya Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da dâhil olmasıyla ortak problemlere çözüm arayışı için ŞİÖ'nün kurulmasına giden yola girilmiştir.

⁴⁰ Askhat Kessikbayev, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup'a Doğru?”, <http://tasam.org/tr-TR/Icerik/145/sanghay_beslisinden_sanghay_isbirligi_orgut>, (Erişim tarihi: 10.03.2016).

Bu işbirliğine sıcak bakan ilk devlet, diğer cumhuriyetlere nazaran çok daha geniş topraklara sahip olması, RF ve Çin arasındaki konumu ve oldukça uzun sınırları dolayısıyla komşularıyla sınır problemleri daha fazla olan Kazakistan olmuştur. Kazakistan açısından ŞİÖ'nün en önemli getirisi sınır güvenliğine ilişkindir.

ŞİÖ ile Kazakistan, üye ülkeler arasında sınır güvenliğinin sağlanması sayesinde güvenlik bunalımını gidermeyi amaçlamıştır.⁴¹ Ayrıca Kazakistan, Afganistan ve Tacikistan'daki iç savaşları, terör, uyuşturucu ve silah kaçakçılığını, dinî ve milliyetçi akımları kendi toprak bütünlüğü ve güvenliği açısından tehlikeli bulmaktadır.

Kırgızistan'ın da ŞİÖ'ye yaklaşımı Kazakistan gibi güvenlik ağırlıklıdır. Kırgızistan, ekonomik durumu bölge ülkeleri arasında Tacikistan'dan sonra en kötü olan ülkedir. Bu nedenle Kırgızistan, güvenlik için istenilen düzeyde kaynak ayıramamaktadır. Özellikle Tacikistan ve Özbekistan'la yaşanan Fergana Vadisi sorununda Kırgızistan, ilk etapta sorunun çözülmesinden ziyade sorunun daha da büyümesini engellemeye, savaşıçıl yöntemlere bulaşmamaya özen göstermiştir.

Zaten, Kırgızistan bölgede ikili antlaşmalar yapmak suretiyle kendisini bir nevi güvenlik çemberine almak istemiştir. 1996'da Çin ile imzalanan "Kırgız-Çin Devlet Sınırları Hakkında Antlaşma" ile güvenlik kuşağı oluşturmada önemli bir adım atan Kırgızistan⁴² ŞİÖ ile güvenlik arayışını bir adım ileriye taşımıştır.

Ancak ŞİÖ, Kırgızistan'ın beklentilerine tam anlamıyla cevap verememiştir. Özellikle renkli devrimler yaşanan bir dönemde Kırgızistan'da yaşanan *Lale Devrimi* karşısında RF ve Çin sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Her ne kadar ABD ve AGİT'in Kırgızistan'ın güvenliğine ilişkin etkisi tartışılır olsa da ŞİÖ, Kırgızistan'da yaşanan halk ayaklanmasında ABD ve AGİT kadar etkili olamamıştır. Buna rağmen Kırgızistan, hâlihazırda güvenliğini ŞİÖ ile temin etme amacından vazgeçmemiştir.

Türk Cumhuriyetlerindeki nüfusun yarısına yakını içinde barındıran ve endüstriyel altyapıya sahip bir ülke olan Özbekistan, ŞİÖ'ye üye

⁴¹ Michel Chossudovsky, "Russia and Central Asian Allies Conduct War Games in Response to US Threats", <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=CHO200_60824&articleId=3056>, (Erişim tarihi: 12.06.2006).

⁴² Güler Nermin, "Çin'le Özbekistan Arasında Kırgızistan: Sınır Sorunları", *Stratejik Analiz*, 2001, C. 2, S. 15, s. 57-58.

olarak bölgedeki terör eylemlerinden ve güvensizlikten olabildiğince korunmayı amaçlamıştır.⁴³ Özbekistan'ın üyeliğinin örgüt için farklı bir anlamı vardır. RF ve Çin gibi bölgenin iki büyük gücünü bir araya getiren ŞİÖ'ye bu ülkelerle sınırı olmayan ve doğal olarak sınır problemleri bulunmayan Özbekistan'ın üyeliği örgütün farklı amaçlara da hizmet ettiğini/edeceğini göstermesi bakımından önemli görülmüştür. Böylece, örgüt sadece aralarında sınır problemleri olan ülkelerin buluşma noktası olma görüntüsünden sıyrılarak bölgede istikrar ve refahı tesis etme amaçlı daha büyük çalışmalara önderlik edecek bir yapı arz etmeye başlamıştır. Özbekistan'ın Afganistan'la olan sınırı nedeniyle gerek bölgedeki uyuşturucu ticaretine yakın olması ve gerekse de İslamcı muhaliflerin aktif olduğu bir bölgede bulunması⁴⁴ ŞİÖ'nün yapısal değişiklere gitmesindeki en önemli etken olmuştur.

Son olarak Tacikistan'ın bağımsızlığının hemen akabinde karşı karşıya kaldığı en önemli dış politika sorunu Çin ile olan sınırının belirgin olmamasıdır. Bu durum Tacikistan'ın aleyhine işlemekteydi. ŞİÖ sayesinde Çin, Tacikistan sınırına saygı göstermiş ve 17 Mayıs 2002'de Çin ile Tacikistan arasındaki sınırın netleştirilmesine dair bir antlaşma imzalanmıştır. Bugün Tacikistan, ŞİÖ üyeliği sayesinde egemenliğini korumasının önündeki en büyük sorunu halletmiş görünmektedir. Dolayısıyla Tacikistan'ın ŞİÖ'den memnuniyeti en yüksek ülke olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

9. Sonuç

Bugün ŞİÖ'nün geleceğine ilişkin tartışmalar, üyeleri olan RF ve Çin'in varlığıyla örgütün bölgesel ve küresel bir güç olarak etkili olabileceğine yönelik olumlu inanç ile kurumsal yapısını henüz tamamlayamamış olması ve üyeleri arasındaki çıkar çatışmalarına yönelik olumsuz bakış etrafında şekillenmektedir. ŞİÖ'nün geleceğine ilişkin projeksiyonların çıkış noktası, üye devletlerin örgütten beklentileri ve ulusal çıkar algılamalarındaki farklılıklardır.

RF'nin ŞİÖ'den beklentisi, eski SSCB hinterlandına yeniden hegemon güç olabilmektir. Orta Asya'nın zengin kaynaklarından istifade edip *de facto* denetimini ele geçirme isteği, RF nazarında ŞİÖ'yü oldukça önemli

⁴³ Yom, agm, (Erişim tarihi: 22.04.2007).

⁴⁴ Jean Daly, "Shangay Five Expands to Combat Islamic Radicals", <<http://www.janes.com/security/international>>, (Erişim tarihi: 11.02.2007).

kılmaktadır. Özellikle Orta Asya ile RF'nin müşterek tarihi, Orta Asya egemenliği için RF'ye avantaj ve haklılık sağlamaktadır.⁴⁵

Çin, ŞİÖ'ye RF'ninkine benzeyen ancak daha farklı bir açıdan bakmaktadır. Ekonomisinde yaşadığı muazzam büyüme oranlarına paralel olarak enerji kaynaklarına olan ihtiyacının gün geçtikçe artması ve Orta Asya'nın tam anlamıyla bir enerji merkezi olması Çin'in bu coğrafyada hegemon güç olma amacını pekiştirmektedir.

RF'nin ekonomide liberal değerleri uyguluyor olmasına benzer şekilde, özellikle bölgedeki ülkelerin Çin ile benzer bir politik değişim süreci içerisinde olmaları ve liberal değerlerle tanışıyor olmaları, bölge ülkeleri ile Çin arasında önemli bir ortak payda oluşturmaktadır.⁴⁶

Orta Asya Cumhuriyetleri ise ŞİÖ'yü öncelikle sınır güvenliklerini teminat altına almayı sağlayan bir kalkan olarak görmekle beraber siyasî istikrarın, iç asayişin ve ekonomik refahın sağlanması için ŞİÖ'deki işbirliğinden faydalanmayı arzulamaktadırlar.

Üye devletlerin ŞİÖ'ye bakışlarındaki çatışmalar ve farklılıklar göz önünde bulundurularak ŞİÖ'nün geleceğine ilişkin iki farklı tahmin yürütülebilir: Bunlardan ilki, ŞİÖ'nün indirgemeci bir analizle RF'nin prestiji ve altyapısı, Çin'in sermayesi ve emek gücü ile Orta Asya Cumhuriyetleri'nin enerji hacmini etkin bir işbirliği çerçevesinde kullanabildiği ölçüde bölgesel düzeyden küresel bir aktör düzeyine geçişi sağlayabileceği yönündedir

ŞİÖ'nün geleceğine yönelik ikinci tahmin ise olumsuzdur. Üye devletlerden özellikle RF ve Çin'in Orta Asya'daki çıkarlarının çatışması, bu iki devlet arasında zamanla sürtüşmelerin yaşanabileceğine ilişkin endişeler doğurmaktadır. Dolayısıyla, ŞİÖ'nün geleceğinde özellikle Çin ile Rusya'nın ilişkilerinin belirleyici olacağı aşikârdır.

ŞİÖ'nün kuruluşunun ve örgütsel yapısının henüz yeni olması, örgütün geleceğine ilişkin en büyük dezavantajdır.⁴⁷ Bu nedenle, ŞİÖ'nün yakın gelecekte Orta Asya başta olmak üzere uluslararası sistemde baskın rol üstlenmesi beklenilmemelidir. Çin ve RF'nin uluslararası sorunlar

⁴⁵ Johnson, Lena, "Russia and Central Asia: A New Web of Relations". *Europe-Asia Studies*, 1999, Vol. 51, No: 5, pp. 910-911.

⁴⁶ Öztuna, Murat, "Orta Asya-Çin İlişkileri ve Muhtemel Asya Birliği", *Küresel Güçler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 279.

⁴⁷ Zhuangzhi, Sun, "New and Old Regionalism: The iangay Cooperation Organization and Sino-Central Asian Relations", *The Review of International Affairs*, 2004, Vol. 3, No: 4, p. 605.

karşısındaki tavırlarının hâlâ bireysel olduğu unutulmamalıdır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin SSCB deneyimi ile RF'ye, Doğu Türkistan deneyimi ile de Çin'e tam anlamıyla güvenememesi ihtimali söz konusu olabilir. Ayrıca Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında da birtakım sorunların var olması (Fergana Vadisi ve etnik farklılıkların ısrarla vurgulanması gibi), ŞİÖ'nün yakın gelecekte istikrarı yakalamasını olumsuz etkilemektedir.⁴⁸

Yakın gelecekte etkin bir aktör olmasının zorluğuna karşın ŞİÖ, bünyesinde önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Bu süre zarfında iç hesaplaşmalarını, sorunlarını ve korkularını yenebilen ya da en azından öteleyebilen üye devletlerin işbirliğine gitme kararlarının gerçekliği ile ŞİÖ, gelecekte önemli bir örgüt olma yolunda ilerlemektedir.

Bu bağlamda, aralarında tarihsel problemler bulunan iki ülkeden örgüte üyeliği Rusya tarafından desteklenen Hindistan ile bu ikiliyi dengeleme siyaseti izleyen Çin tarafından desteklenen Pakistan'ın 2016 yılındaki muhtemel ŞİÖ üyelikleri, Orta Asya coğrafyasında ABD başta olmak üzere Batılı güçlerin istenmediğini ve örgütün bölgesel/küresel ölçekte önemli etkiler uyandırabilecek bir aktör haline gelmesi yönünde atılacak adımların dahi ŞİÖ içinde *de facto* ayrıcalıklı bir konuma sahip olan RF-Çin rekabeti çerçevesinde şekillendiğini gözler önüne sermektedir.

ŞİÖ'nün geleceğine dair öngörülerde bulunurken, örgüte üye ülkeler kadar gözlemci üye ve diyalog ortağı olarak kabul edilen ülkelerin de sahip oldukları jeopolitik, ekonomik, askerî ve siyasî potansiyelleri ile bu ülkelerin örgüt içinde sahip olacakları yeri ve bölgesel/küresel dengeler çerçevesinde oynayacakları rolü dikkatli okumak gerekmektedir.

ŞİÖ Afganistan, Keşmir, Kore yarımadası gibi uluslararası kriz bölgelerinin çevrelediği, Fergana Vadisi ve Doğu Türkistan gibi iç sorunların yaşandığı, ayrıca İran, Pakistan ve Hindistan gibi sorunlu alanlarla çevrili bir coğrafyada faaliyet göstermektedir. Afganistan, İran, Pakistan ve Hindistan'ın ŞİÖ'nün beş gözlemci devletinden dördü olduğu düşünüldüğünde, ŞİÖ sayesinde elde edilecek bir barış ortamının, Asya'nın büyük bölümünü kapsar nitelikte olacağı ortadadır.

Günümüzde ŞİÖ, gözlemci üyeleri olan Afganistan, İran, Moğolistan, Hindistan ve Pakistan ile birlikte dünya nüfusunun yarısını, 38 milyon km² yüzölçümü ile de Avrasya'nın yüzde yetmiş beşini kapsamaktadır. Mevcut haliyle BM Güvenlik Konseyi'nde iki daimi üyesi (RF ve Çin)

⁴⁸Alexander Lukin, "Shangay Cooperation Organization: Problems and Prospects", *Diplomacy & International Relations (International Affairs A Russian Journal of World Politics)*, 2004, Vol. 50, No: 3, pp. 34-36.

bulunan ŞİÖ, dünyada nükleer silaha sahip ülkelerin de neredeyse yarısını (RF, Çin, Hindistan, Pakistan) bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca üyeler ve gözlemci üyeler göz önünde bulundurulduğunda dünyanın en büyük ordusu da yine ŞİÖ bünyesinde yer almakta ve örgüt zengin yer altı/üstü kaynakları, belirli düzeyde teknoloji ve nitelikli insan gücü gibi unsurlarıyla üye ve gözlemci üyelerin birbirlerini tamamladığı bir yapı arz etmektedir.

Sonuç olarak, ŞİÖ bünyesinde aralarındaki güvenlik bunalımını aşan devletler birbirlerine karşı olan güven problemini de çözmeyi başardıkları takdirde Şanghay İşbirliği Örgütü, bölgenin istikrarı ve refahı ile beraber dünya barışına da katkı sağlayacak potansiyele sahip bir örgüt olmaya adaydır.

KAYNAKÇA

RATS. <http://ecrats.org/en/>; erişim tarihi: 10.03.2016.

Wikipedi Özgür Ansiklopedi, https://en.wikipedia.org/wiki/Shanghai_Cooperation_Organisation, ET:27.12.2015.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>; erişim tarihi: 30.12.2015.

SCO. <http://www.sectsco.org/EN123/secretary.asp>; erişim tarihi: 30.12.2015.

Akarşlan, Mediha. *Değişen Dünya Dengeleri: Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.

Baev, Pavel K. *The Russian Army in a Time of Troubles*, London: Sage, 1996.

Blagov, Sergei. “Shanghai Cooperation Organization Prepares for New Role”, *EurasiaInsight*, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav042902.shtml>; erişim tarihi: 29.04.2002.

Büyükbaş, Hakkı. “Şanghay İşbirliği Örgütü”, (Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu eds.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, 2006.

Chossudovsky, Michel. “Russia and Central Asian Allies Conduct War Games in Response to US Threats”, http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=CHO200_60824&articleId=3056; erişim tarihi: 12.06.2006.

- Çolakoğlu, Selçuk. “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler*, C.1, Sayı:1, Bahar 2004.
- Çomak, Hasret. “Küresel Kutuplaşma Çerçevesinde Şanghay İşbirliği Teşkilatı’nın Geleceği ve Bu Durumun Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, <http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=159>; erişim tarihi: 01.06.2006.
- Daly, Jean. “Shangay Five Expands to Combat Islamic Radicals”, <http://www.janes.com/security/international>; erişim tarihi: 11.02.2007.
- Demirtepe, Turgut. “Moskova’dan ABD’ye Orta Asya Çalımı”, <http://www.usakgundem.com/yazar/1132/moskova%E2%80%99dana-bd%E2%80%99ye-orta-asya-%C3%A7alimi.html>; erişim tarihi: 17.02.2009.
- Ekrem, Erkin. “Türkiye-Çin İlişkisi: Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Çin Ziyareti”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=20&yazi=145>; erişim tarihi: 18.05.2007.
- Guang, Pan. “Shanghai Cooperation Organizaton: Challenges, Opportunities and Prospects”, (Elizabeth Van Wie Davis, Rouben Azizien eds.), *Islam, Oil and Geopolitics: Central Asia After September II*, Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Hasgüler, Mehmet ve Mehmet Uludağ. *Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslararası Örgütler*, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- International Crisis Group (ICG). “Central Asia: Islamist Mobilization and Regional Security”, *Asia Report*, No: 14, <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1434&l=1>; erişim tarihi: 22.04.2007.
- Johnson, Lena. “Russia and Central Asia: A New Web of Relations”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No: 5, 1999.
- Kasım, Kamer. “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 1, No: 1, 2006.
- Kessikbayev, Askhat. “Şanghay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup’a Doğru?”, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/145/sanghay_beslisinden_sanghay_isbirligi_organizasyonu; erişim tarihi: 10.03.2016.
- Kıraç, Gürol. “Çin’in Orta Asya Stratejisi”, <http://www.jeopolsar.com/14.htm>; erişim tarihi: 16.06.2006.
- Kıraç, Gürol. “Doğu’nun NATO’su”, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=188&sayfa=19>; erişim tarihi: 17.08.2009.
- Litvinovich, Dmitry. “Why is Karimov on Friendly Terms with the USA?”, *Pravda*, 26 Ekim 2001, <http://newsfromrussia.com/cis/2001/10/27/19339.html>; erişim tarihi: 03.05.2007.

- Logvinov, Gregory. "The Shangay Cooperation Organization: A New Qualitative Step Forward on the Results of the SCO Summit in St. Petersburg", *Far Eastern Affairs*, Vol. 3, No: 3, 2002.
- Lukin, Alexander. "Shangay Cooperation Organization: Problems and Prospects", *Diplomacy & International Relations (International Affairs A Russian Journal of World Politics)*, Vol. 50, No: 3, 2004.
- Manavoğulları, Esra. "Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde ABD Dış Politikasında Orta Asya ve Kırgızistan", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=686:uluslararası-likiler-ercevesinde-abd-d-politikasında-orta-asya-vekrğızistan&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149; erişim tarihi: 20.05.2010.
- Narayanan, Raviprasad. "China, Terrorism, and the SCO", Institute for Peace and Conflict Studies Release, http://www.ipcs.org/China_east_asia_articles2.jsp?action=showView&kValue=316&keyArticle=1009&issue=1009&status=article&mod=a; erişim tarihi: 17.04.2006.
- Nermin, Güler. "Çin"le Özbekistan Arasında Kırgızistan: Sınır Sorunları", *Stratejik Analiz*, C. 2, Sayı: 15, 2001.
- Oğan, Sinan (ed.). *Turuncu Devrimler*, Birharf Yayınları, 2006.
- Öztuna, Murat. "Orta Asya-Çin İlişkileri ve Muhtemel Asya Birliği", *Komisyon, Küresel Güçler*, Küre Yayınları, 2005.
- Rywkin, Michael. "Russia and the Near Abroad Under Putin", *American Foreign Policy Interests*, Vol. 25, 2003.
- Stokholm International Peace Research Institute (SIPRI), SIPRI Yearbook 2007: Armaments, Disarmament and International Security, *Oxford University Press*, 2007.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. "Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya", *SDE Yayınları*, 2010.
- Swanström, Niklas. "China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?", *Journal of Contemporary China*, Vol. 14, No: 45, 2005.
- Temur, Ferit. "Yükselen Asya'da Şanghay İşbirliği Örgütü: Dünü, Bugünü, Yarını", *SDE Yayınları*, 2015.
- United Nations. A/54/314, S/1999/942, 3 September 1999, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/255/65/PDF/N9925565.pdf?O penElement>.
- Ülger, İrfan Kaya. "SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı", <http://www.jeopolsar.com/4.htm>; erişim tarihi: 24.05.2006.

Voskressenski, Alexey. "Rusya'nın Dış Siyaset Seçkinlerinin Çin'i Algılaması", *Issues and Studies*, No: 3, 1997.

Wishnick, Elizabeth. "Growing US Security Interests in Central Asia", Strategic Studies Institute of the US Army War College, No: 101, 2002.

Yom, Sean L. "Power Politics in Central Asia", <http://www.asiaquarterly.com/content/view/129/>; erişim tarihi: 22.04.2007.

Zhuangzhi, Sun. "New and Old Regionalism: The Shangay Cooperation Organization and Sino-Central Asian Relations", *The Review of International Affairs*, Vol. 3, No: 4, 2004.

Rusya'nın Avrasya Birliği Politikası

Elnur İSMAYIL¹

Öz

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Rus dış politikasında Avrasyacılık ideolojisine dayanan politik bir çizgi izlendiği görölmektedir. Dönemin Rusya Başbakanı Vladimir Putin'in Ekim 2011'de önerdiği Avrasya Birliği projesi, izlenen çizginin geldiği en son noktadır. Avrasya Birliği'ni kurabilme hedeflerini adım adım gerçekleştiren Rusya uluslararası sistemde tekrar önemli bir güç merkezi olarak kabul görmeyi başarmıştır. Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerini Avrasya Birliği gibi entegrasyon projesinde bir araya getirmekle, Sovyetler Birliği'nin tarihe karışmasından sonra kaybettiği ve diğer süper veya bölgesel güçlerle paylaşmak zorunda kaldığı coğrafyada yeniden hegemon güç olmayı amaçlamaktadır. Rusya'nın Avrasya Birliği projesini gerçekleştirmek için tüm eski müttefiklerine uyguladığı baskı politikalarını ve bu politikaların sonuçlarını dikkate alırsak, bugüne gelindiğinde Rusya, bazı eski Sovyet cumhuriyetlerini politik ve ekonomik açıdan kendine bağlamayı büyük ölçüde başarmıştır. Rusya ayrıca Batı ile entegrasyonu tercih eden diğer devletlere yönelik uyguladığı baskıcı politikaları artırmıştır. Makale, Avrasya Birliği'nin ekonomik amaçla kurulmasından ziyade, Rusya'nın çıkarlarına dayalı politik bir proje olduğu tezini ortaya koymaktadır. Bu projenin gerçekleşmesi için Ukrayna'da yaşanan son gelişmeler sonrasında Kremlin'in baskıcı tavrının Batı devletlerinin eski Sovyet coğrafyasındaki etkisini zayıflatacağı iddia edilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Rusya dış politikası, Avrasya Birliği, Avrasyacılık, gümrük birliği, Avrasya Ekonomik Topluluğu.*

¹ Araştırma Görevlisi, Münster Westphalian Wilhelms Üniversitesi, Siyasi Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politika Bölümü, elnur@gmx.de

Russia's Eurasian Union Policy

Abstract

Russia has followed a foreign policy approach, which based on the Eurasian ideology since the second half of 1990s. The Eurasian Union project, which was proposed by the vice-president of the Russian Federation Vladimir Putin in October 2011, is the ultimate conclusion of this foreign policy strategy. Setting a target of establishing the Eurasian Union, Russia strived to become a recognized superpower in the international system. By integrating the former Soviet countries in the Eurasian Union, Russia's main goal is to establish its own hegemony in the post-Soviet space, where the Kremlin has lost its power and was forced to share the region with other super and regional powers after the collapse of the Soviet Union. Taking into account the repressive policies of Russia towards its all ex-Soviet allies, the Kremlin's policies could be characterized as successful in keeping some of the former Soviet countries politically and economically dependent on Russia while it is strengthening its oppressive policies to the countries that prefer the Western integration. This article argues that the Eurasian Union is a political project, which serves Russia's national interests rather than an economic based union. Author also argues that the Kremlin's repressive policies, following the Ukrainian crisis, will lead to the weakening of the Western political influence in the post-Soviet geography.

Keywords: *Russian foreign policy, Eurasian Union, Eurasianism, Customs union, Eurasian Economic Community (EurAsEc).*

1. Giriş

Avrasya Birliği kurulması tezi, dönemin Rusya Başbakanı Vladimir Putin tarafından Ekim 2011 tarihli bir makalede önerilmiştir.² Son dönemlerde, Rusya'nın uluslararası toplumda yeniden bir güç olarak algılanmak üzere gerçekleştirdiği dış politika hamleleri, diğer süper ve bölgesel güçleri bu oluşuma karşı konumlarını belirleme yolunda daha aktif olmaya zorlamaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını 20. yüzyılın *en büyük jeopolitik felaketi* olarak nitelendiren Putin,³ Avrasya Birliği'nin yeni bir Sovyetler Birliği kurmak gibi algılanmasının kesinlikle doğru olmadığını beyan etmiştir.⁴ Putin'e göre yeni Birlik, Avrupa Birliği'ni örnek alacak ve eski Sovyet cumhuriyetlerini kendinde birleştirecek bir iktisadi bütünleşme projesi olacaktır.

Bu makalenin amacı, Putin tarafından ortaya atılmış ve Ocak 2015 yılında kurulan Avrasya Birliği'nin nihai hedefe ulaşması yolunda karşılaştığı zorlukların anlatılmasıdır. Avrasya Birliği her ne kadar ekonomik birlik şeklinde değerlendiriliyorsa da, makalede daha çok Rusya'nın politik çıkarlarına hizmet edecek siyasal bir birlik olduğu iddia edilmektedir. Çalışmada, jeopolitik anlamda büyük değişikliklere neden olabilecek Avrasya Birliği'nin ekonomik birlikten siyasal birliğe dönüşme sürecinde Rus dış politikasına etkilerinden bahsedilmektedir. Ayrıca, eski Sovyet cumhuriyetlerinin birliğe üyeliği için Moskova'nın uyguladığı baskı araçları da anlatılmaktadır. Özellikle son yıllarda Ermenistan ve Ukrayna'da yaşanan gelişmelerde Kremlin'in bu ülkelere uyguladığı şantaj politikalarının Kiev ve Erivan'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerine nasıl etki ettiği ele alınmıştır. Rusya'nın tekrar bir süper güce dönüşmesinin veya eski Sovyet coğrafyasında hegemonya kurmasının kabul edilemez olduğunu beyan eden ABD başta olmak üzere bazı Batı devletlerinin bu projeye olan tavrı ve bu konuda atacakları adımlar analiz edilmektedir. Ukrayna krizi sonrasında Batı-Rusya arasında yaşanan soğuk ilişkilerdeki dengenin, bahsi geçen coğrafyada Rusya'nın baskıcı politikaları karşısında Batı aleyhine bozulacağı iddia edilmektedir.

² Vladimir Putin, "Новый интеграционный проект для Евразии-будущее, которое рождается сегодня", "A New Integration Project for Eurasia: A future that is born today", *Izvestia*, 03 Ekim 2011, <http://izvestia.ru/news/502761>, erişim tarihi: 1 Haziran 2013.

³ *Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation*, 25 Nisan 2005, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029type82912_87086.shtml, erişim tarihi: 1 Haziran 2013.

⁴ Putin, "A New Integration Project for Eurasia".

2. Tarihsel Süreçte Yeni Avrasyacılık Kavramı

Yeni Avrasyacılık kavramı 1980’li yılların başlarından itibaren Sovyet siyasal ve ekonomik hayatında yaşanan sorunlar ışığında kendini göstermeye başlamıştır. Yeni dönemdeki ideoloji, 1920’li yıllarda Rusya’dan Batı’ya göç eden entelektüel kesimin kullandığı klasik Avrasyacılık⁵ kavramından farklılaştırılarak *Yeni Avrasyacılık* olarak adlandırılmaktadır. Bu ideolojinin gelişme sürecini analiz ettiğimizde, 1980’li yıllardan başlayarak aşağıdaki beş dönemden geçtiğini görebiliriz:

Birinci dönem 1985-1990’ların ilk yıllarını kapsamaktadır. Milli-muhafazakâr akımda ön plana çıkan bu ideolojide, Sovyetlerde milli-manevi unsurların olmaması eleştirilmekteydi. Ortodoks-monarşik unsurlardan oluşan tarihsel geleneklere yakınlığı ve solcu-liberal ideoloji karşıtı olması nedeniyle *sağ-muhafazakâr* karakterli ideoloji olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde kendilerini Yeni Avrasyacı olarak tanımlayan Aleksandr Dugin ve Haydar Cemal⁶ isimleri öne çıkmaktadır. Dugin, 1989 yılında Sovyet Edebiyatı dergisinde yayınladığı “Proleter Dönemin Sonu” ve “Kıta Rusya’sı” gibi makalelerle kendi görüşlerini ortaya koymuştur.

Sovyetlerin yıkılmasıyla Yeni Avrasyacılık ideolojisinde 1991-93 yıllarını kapsayan ikinci dönem başlamıştır. Bu dönemde öne çıkan Yeni Avrasyacılık ideolojisi, post-Sovyet dönemi komünistlerinin ideolojisiyle benzerlik göstermektedir. Belirtilen dönemde Avrasyacılık ideolojisinin en önemli taraftarları Zyuganov başkanlığındaki Rusya Komünist Partisi ve gazeteci-yazar Aleksandr Prohanov olmuştur. Prohanov tarafından basılan *Zavtra* (Sabah) gazetesi ideolojinin yayılmasında en önemli görevi üstlenmiştir. Prohanov aracılığıyla Zyuganov’un Dugin’le tanışması sonrasında Yeni Avrasyacılık, Sovyet sonrası dönemde yeni bir ideolojiye ihtiyaç duyan komünistler için önemli bir kaynak olmuştur. Yeni Avrasyacılık kapsamında 1980’li yılların ortalarındaki antikomünist görüşleri tekrar gözden geçirilmiş ve eleştirel yaklaşımdan kaçınılarak ortak bileşenler üzerinde durulmuştur. Dugin’in jeopolitikle ilgili ilk kitabı olan *Kıtaların Büyük Savaşları* yayınlanmıştır. Bu dönemde Avrasyacı ideoloji, Rus entelektüelleri ve sağ-muhafazakâr muhalefet arasında destek

⁵ Klasik Avrasyacılık ekolünün en önemli isimleri etnograf ve dilbilimci Nikolay Trubetzkoy ve coğrafyacı-ekonomist Pyotr Savitski olarak bilinmektedir. Rus kültüründe Tatar-Müslüman etkileşimini kabul etmekle, diğer akımlardan farklılık göstermektedir. Bu akım taraftarları, Rusya’yı Avrasya kavramı ile eşitlemekteydiler.

⁶ Haydar Cemal, belirtilen dönemde Dugin’le birlikte Avrasyacı olarak biliniyorduydu da, daha sonra kendisini İslamcı olarak nitelendirmiş; Rusya’da İslami Harekatın Başkanı olmuştur.

görmeye başlamıştır. Dönemin Rusya Duma'sı Başkanı Ruslan Hasbulatov ve Anayasa Mahkemesi Başkanı Zorkin de Avrasya ideolojisine desteklerini ifade etmişlerdir. Aynı dönemde, Rusya'da demokratik görüşe sahip olan politikacıların önerdiği Demokratik Avrasyacılık yaklaşımı da ortaya çıkmıştır. Bu ekolün en önemli isimleri olarak Boris Yeltsin'e yakınlığı ile bilinen ve aynı dönemde iktidarda görev yapmış Havriil Popov, Sergey Stankeviç ve Lev Ponomaryov gibi politikacılar ön plana çıkmaktaydı.

1994-98'li yılları kapsayan üçüncü dönemde, Avrasyacılık kavramı Rusya iç politikasında Komünist Partisi'nin, Liberal-Demokrat Partisi'nin ve Bizim Ev-Rusya Partisi'nin seçim propagandalarında ve parti programlarında yer bulmuştur.

Bir sonraki dönem 1998-2001 yıllarını içermektedir ki Yeni Avrasyacılık her hangi bir partiye veya siyasal-kültürel harekete bağımlı olmaksızın gelişme göstermiştir. Primakov'un Başbakan olarak ve Dugin'in dönemin Rusya Duma'sı Başkanı Gennadiy Seleznyov'a Başdanışman olarak atanmasıyla, Yeni Avrasyacı ideoloji Kremlin'de dış politikanın belirlenmesindeki etkisini göstermeye başlamıştır.

Tsygankov, 1990'ların sonunda yazdığı makalesinde, yeni Avrasyacı akımı iki siyasi okula bölmekteydi: İlimli Avrasyacılar (*Modernizers*)⁷ ve Yayılmacı Avrasyacılar (*Expansionists*).⁸ *İlimli Avrasyacı* okul, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından Sovyetler Birliği gibi, ABD'nin de çöküş içinde olduğu görüşünü savunmaktaydı. Bu okul taraftarları, ABD'nin süper güç kalabilmesi için karşısında önemli bir düşman güç olması gerektiği tezini kabul etmiştir. Sovyetlerin yıkılmasının, karşısında rakip gücün kalmaması sebebiyle ABD'yi zayıflatacağı ve dünyadaki diğer güçlerin çıkarlarının çatışması sonucu üçüncü dünya savaşının çıkacağı iddia edilmiştir. *İlimli Avrasyacı* okula göre, bu savaş artık başlamıştır ve nüfuz alanlarının yeniden şekillenmesiyle sonuçlanacaktır.⁹ Fakat Rusya'nın ekonomik ve politik anlamda zayıf olmasından dolayı bu savaştan şimdilik kaçınması gerektiği önerilmekteydi. Rusya'nın çıkarlarının Batılı devletler tarafından da tanınması gerektiğini belirten Primakov, eski Sovyet coğrafyasını kapsayan Avrasya bölgesinde Batının nüfuzunu zayıflatmak için bölgedeki devletlerle ittifaklar kurulması projesini önermiştir. Primakov, Rusya'nın

⁷ Şamil Sultanov ve Prohanov bu akımın en önemli isimleri olarak bilinmektedir.

⁸ Andrei P. Tsygankov, "Hard-line Eurasianism and Russia's Contending Geopolitical Perspectives", *East European Quarterly*, XXXII, No. 3, Fall (1998): 317-321.

⁹ Tsygankov, 326-327

zayıf da olsa hâlâ bir süper güç olduğunu iddia etmekte ve Batının bölgeden uzaklaştırılmasıyla eski gücünü tekrar kazanabileceğini öne sürmekteydi.¹⁰

Yayılmacı Avrasyacılık ekolünün ideolojik önderinin Aleksandr Dugin olduğu kabul edilmektedir. Dugin, *Yeni Avrasyacı Dünya Düzeni* olarak tanımladığı tezinde dünyanın dört makro bölgeden oluştuğunu iddia etmektedir: Avrupa-Afrika, Asya-Pasifik, Amerika ve Avrasya.¹¹ 1997’de Dugin, *Jeopolitiğin Temelleri: Rusya’nın Jeopolitik Geleceği* isimli kitabında, Halford Mackinder’in jeopolitik tezini temel alarak kendi görüşünü geliştirmiştir. Mackinder, dünyanın, jeopolitik anlamda doğal olarak bir birine zıt kara (*land*) ve deniz (*sea*) olmak üzere ebediyen ikiye bölündüğü görüşünü savunmaktadır. Spykman’ın teorisinde ortaya attığı Avrasya’ya hükmedenin dünyaya hükmedeceği tezi,¹² 20. yüzyılın başlarından itibaren Rusya’nın izlediği hegemonyacı politikanın özünü oluşturmaktadır. Dugin’e göre tarihte kara ve deniz güçleri arasında mevcut karşıtlık sadece jeopolitik alanda değil, aynı zamanda kültürel alanda da bulunmaktadır.¹³ Dugin, *Pax Euroasiatica* birliği gibi Batı karşıtı bir örgüt kurulmasıyla, ABD gibi bölge dışı güçlerin Avrasya kıtasından atılabileceğini iddia etmekteydi. *Pax Euroasiatica*, Avrasya’da siyasal ve ekonomik örgütlerin kurulmasını nihai amaç olarak belirlemekteydi.¹⁴ Avrasyacılığın en temel tarihsel görevinin Atlantikçiliğe karşı savaşı desteklemek ve ABD’nin küresel hegemonyasının karşısında yer almak olduğu görüşü savunulmaktadır.¹⁵ Dugin, Avrasya Birliği projesinde Rusya’nın lider rolünü üstlenmesi gerektiğine de vurgu yapmakta; eski Sovyetler Birliği’ni temel alarak Avrasya Birliği’nin geniş bir coğrafyada kurulmasını desteklemektedir.¹⁶

2001 yılından günümüze kadar devam eden sonuncu dönemde ise Yeni Avrasyacılık, Vladimir Putin dönemi dış politikasının temel

¹⁰ Primakov Evgeniy, “Na gorizonte-mnogopolyusniy mir. Mejdunarodnie otnosheniyakanane XXI veka” (Çok kutuplu dünya ufkunda. 21.yüzyılda uluslararası ilişkiler), *Nezavisimaya Gazeta*, 22 Ekim 1996; Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, (New York: Basic Books, 1997), p. 115.

¹¹ Евразийский взгляд: основные принципы доктринальной евразийской платформы, “Evraziiskii vzgliad: Osnovniye printsipy doktrinalnoi evraziiskoi platformy”, (Moskova, Arktogeya, 2001), s. 23-24.

¹² Nicholas J.Spykman and *The Geography of the Peace*, New York, 1944, s. 43.

¹³ Aleksandr Dugin, Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством, (*Osnovy geopolitiki. Geopoliti4eskoe budushee Rossii. Myslit Prostranstvom*), (Moskova: Arktogeya, 2000), 317.

¹⁴ ibid., s. 322.

¹⁵ ibid., s. 323.

¹⁶ Evraziiskiy vzgliad, 41.

ideolojisine dönüşmüştür. 2015'te faaliyete başlayan Avrasya Birliği, Yeni Avrasyacılık ideolojisini içeren somut bir örgüt şeklinde en önemli aşamasını gerçekleştirmiştir.

3. Soğuk Savaş Sonrası Rus Dış Politikasında Yeni Avrasyacılık

Bağımsızlığını kazanan Rusya'da yeni bir ideoloji ve kimlik arayışı ülkede siyasi elitler arasında; *Atlantikçi* (Westernist) ve *Avrasyacı* (Slavofil) akımların oluşmasına neden olmuştur. Avrasyacılık kavramı, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından Rusya'nın siyasal literatüründe yeniden etkili olmaya başlamıştır.

Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında Rusya dış politikasında Batı yanlısı kesimin güç kazanmasına karşılık olarak oluşan Yeni Avrasyacılık ideolojisi etkin olmaya başlamıştır. Avrasyacı ekol, milliyetçi ve komünist unsurları da kendi çatısı altında birleştirmesine rağmen, kendilerini Sovyetler Birliği'nin yeniden kurulmasını savunan komünistlerden ve 'Büyük Rusya' hayallerini gerçekleştirmek isteyen milliyetçilerden farklı görmekteydiler. Yeni Avrasyacılar, *Büyük Rusya* veya Sovyet İmparatorluğu'nun kurulmasını değil, Slav ve Türk topluluklarından oluşan Büyük Avrasya imparatorluğunun kurulmasını hayal etmektedirler.¹⁷ Bu anlamda Rus milliyetçiliği Avrasyacılık ideolojisine zıt bir kavramdır. Rus etnik konsepti üzerine kurulmuş bir ideolojide, Tataristan veya Kafkasya gibi Türk-Müslüman coğrafya yer alamaz ve bu da Avrasyacı ideolojiyle bağdaşmamaktadır. Avrasyacılığın en önemli iki amacı; Soğuk Savaş sonrasında dünya politikasında ABD'nin tek taraflı yaklaşımını zayıflatmak ve Rusya'nın süper güce dönüşmesini sağlamak olmuştur.

1995 yılında Rusya'da BDT ülkeleri ile stratejik işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan bir yasa kabul edilmiştir.¹⁸ Bu yasada, Rusya'nın dünya güçleri arasında tekrar yer alabilmesi için BDT ülkeleri ile siyasi ve iktisadi alanda entegrasyonun derinleştirilmesinin önemi belirtilmekteydi. 1993 ve 1995 parlamento seçimlerini Vladimir Jirinovski önderliğindeki liberal-demokrat olarak nitelendirilen milliyetçi LDPR partisinin ve Zyuganov başkanlığındaki Komünist Parti'nin kazanması Rusya dış politikasındaki çizginin değişmesine etki etmiştir. Rusya'da Atlantikçi ekolün¹⁹ önemli

¹⁷ Tsygankov, 1998: 317.

¹⁸ Nicolai N. Petro and Alvin Z. Rubinstein, *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, (New York: Longman, 1997), 115.

¹⁹ Rusya'da Atlantikçi Ekol, dış politikada Batı'yla işbirliği ve stratejik ortaklık kurulması gibi strateji belirlenmesinden yana politika yürütmekteydi. Atlantikçi olarak dönemin önemli Rus politikacıları Yegor Gaydar, Anatoly Cubays ve Andrey Kozirev bilinmektedir.

isimlerinden olan dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in Ocak 1996'da görevden alınması ve Yevgeni Primakov'un bu göreve getirilmesi ile Rusya dış politikasında Avrasyacı çizgi baskın hale gelmiştir. Her ne kadar Primakov kendisini Avrasyacı olarak nitelendirmiyorsa da onun çok kutuplu dünya düzeni üzerine kurulmuş tezi, Dugin'in Avrasyacılık ideolojisindeki çok kutuplu dünya teziyle bağdaşmaktadır. ABD ve Batıyı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi kendilerine rakip gören Avrasyacılar, Primakov'un desteğiyle eski Sovyet cumhuriyetlerinin Kremlin'e bağlanmasını garantileyen bir ittifak kurma girişiminde bulunmuşlardır. Avrasya Konfederasyonu olarak tasarlanan proje ilk aşamada güvenlik ve ekonomi alanlarında işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Avrasyacılık ideolojisi taraftarları kendilerine en büyük rakip olarak Atlantikçiliği görmektedirler. Avrasyacılar, tek kutuplu dünya düzenine karşılık, Rusya'nın Avrupa ve Asya ülkelerinin birliğinden oluşacak Avrasya İmparatorluğu fikrini savunmaktaydılar.

Ekim 2011'de Rus gazetesi *Izvestia*'ya yazdığı "Yeni Avrasya Entegrasyon Projesi: Gelecek Bugün Başlıyor" başlıklı makalesinde Putin, hedeflediği projenin daha çok ekonomik boyutunu açıklamaktaydı. Birliğin Avrupa ve Asya-Pasifik coğrafyaları arasında etkin olacak bir bağ kurmayı hedeflediği belirtilmekteydi. Özellikle, eski Sovyet cumhuriyetlerinin üyeliğinin amaçlandığı ekonomik nitelikli birliğin, aynı coğrafyada mevcut olan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasya Ekonomik Topluluğu²⁰ ve Rusya, Kazakistan ve Belarus'tan oluşan Gümrük Birliği (2010) temelleri üzerinde oluşturulması öngörülmekteydi.

Rusya, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonraki dönemde, eski Sovyet cumhuriyetlerini ortak bir birlik içerisinde bulundurmak amacıyla çeşitli projeler önermiştir. Rusya'nın önderliğinde oluşturulan birçok ekonomik, askeri ve siyasal birlik mevcut olsa da, Kremlin'in tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini bir arada bulunduracak birlik kurma politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlığın en önemli nedenleri, Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine emperyalist yaklaşımı ve devletlerin Kremlin'le ilişkilerindeki güven eksikliğidir. Bunun yanında, ABD ve diğer Batılı devletlerin eski Sovyet devletlerini Rusya'dan bağımsız ekonomik ve siyasal birlikler kurma yolunda destekleme politikalarını belirtmek gerekmektedir.

²⁰ Avrasya Ekonomik Topluluğu Antlaşması 10 Ekim 2000 tarihinde Kazakistan başkenti Astana'da imzalandı. Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhurbaşkanları antlaşmayı imzaladılar. Antlaşma 30 Mayıs 2001'de yürürlüğe girdi.

Devlet başkanlığının ilk yıllarında Putin'in izlediği iç ve dış politika hamleleri ve Rusya'nın uluslararası toplumda nüfuzunun artırılması istikametinde atılan adımlar Yeni Avrasyacı akım tarafından beğenilmiştir. 2000'li yılların başlarında Rusya ve ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, ABD'nin eski Sovyet cumhuriyetlerinde politik ve askeri olarak güçlenme çabaları; Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da gerçekleşen renkli devrimler sonucu bu ülkelerde Rusya karşıtı iktidarların oluşması ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesi Kremlin'in Beyaz Saray'la ilişkilerini tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur. Özellikle Batılı devletlerin politikalarına karşı Rusya eski Sovyet coğrafyasını kapsayan nüfuz alanlarını koruma politikaları geliştirmeye başlamıştır.

Putin, ülkesinin eski güç ve büyüklüğünü yeniden kazanması için her türlü politikayı uygulayacağını Temmuz 2000'de Devlet başkanı olarak Federal Mecliste yaptığı ilk konuşmasında belirtmiştir.²¹ Böylelikle Rus dış politikasında yeni Avrasyacılık doktrininin bazı unsurları uygulanmaya başlanmıştır. 2000 yılında kabul edilen Rusya Dış Politika Doktrininde, Rusya için en büyük tehditlerden biri olarak, ABD'nin ekonomik ve siyasal hegemonyası doğrultusunda gelişen tek kutuplu dünya düzeninin olduğu ifadesi yer almaktaydı.²² Kasım 2000'de Putin, Rusya'nın bir Avrasya ülkesi olduğunu beyan ederek,²³ tedrici olarak eski Sovyet cumhuriyetlerinde kaybettiği nüfuzunu geri kazanmak için harekete geçmiştir. Şubat 2013'te Putin tarafından onaylanan Dış Politika Konseptinde, Kremlin'in en önemli dış politika prensipleri, öncelikleri ve amaçları post-Sovyet bölgesinde Avrasya Birliği'ni de içeren ekonomik ve siyasal entegrasyonları güçlendirmek olarak belirtilmiştir.²⁴

4. Avrasya Birliği Kurulma Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

20. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası toplumda bölgesel ekonomik entegrasyon modelleri²⁵ hızlı şekilde çoğalmaya başlamıştır.

²¹ Janusz Bugajski, *Cold Peace: Russia's New Imperialism* (Westport, CT: Praeger, 2004), 21.

²² *The Foreign Policy Concept of the Russian Federation*, Approved by the President of the Russian Federation, June 28, 2000, www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm, erişim tarihi: 1 Haziran 2013.

²³ Vladimir Putin, "Россия: новые восточные перспективы", (Rossia: novie vostochnie perspektivi), *Nezavisimaya Gazeta*, 14 Kasım 2000; www.ng.ru/world/2000-11-14/1_east_prospect.html. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

²⁴ *The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, Approved by President of the Russian Federation V. Putin, 12 Şubat 2003, www.mid.ru/bdomb/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcb3/76389fec168189ed44257b2e0039b16d!OpenDocument. Erişim tarihi: 1 Haziran 2013.

²⁵ Avrupa Ekonomik Topluluğu, ASEAN, ECOWAS, MERCOSUR, NAFTA.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan eski Sovyet cumhuriyetleri ekonomik, siyasal ve askeri birlikler gibi farklı entegrasyon modellerinde bir araya gelme teşebbüsünde bulunmuşlardır. BDT'nin kurulmasının yanı sıra, bazı üye devletler GUAM,²⁶ Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü,²⁷ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü²⁸ gibi birlikler oluşturmuşlardır. Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında karara bağlanan ve varlığını sürdüren Gümrük Birliği²⁹ ve Ortak Ekonomik Alan³⁰ projeleri, 1991 yılından itibaren eski Sovyet bölgesinde var olan en önemli iki bölgesel entegrasyon projesi olarak bilinmektedir. Avrasya Ekonomik Birliği projesi ilk defa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Mart 1994'te Moskova Devlet Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında önerilmiştir. Avrasya coğrafyasını kapsayan bir birlik kurmanın gereğinden bahseden Nazarbayev'in önerisi o zaman ciddi şekilde kabul görmemiştir. Putin'in yukarıda bahsi geçen makalesinden sonra Avrasya Birliği daha gerçekleştirilebilir bir proje olarak düşünülmüş ve Ocak 2015'te faaliyete başlamıştır.

Rusya, 1990'ların ortalarından itibaren eski Sovyet ülkelerinden oluşan Gümrük Birliği kurulması istikametinde girişimlerde bulunmuştur. Ocak 1995'te, Rusya, Kazakistan ve Belarus üçlü anlaşmayla birliği kurmuş; 1996'da Kırgızistan ve 1997'de Tacikistan birliğe üye olmuşlardır. Gümrük Birliği kurulsa da, uzun süre kâğıt üzerinde varlığını sürdürmüştür. 10 Ekim 2000 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da toplanan Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhurbaşkanı imzaladıkları anlaşmayla Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu (EurAsEC) kurma kararı almışlardır.³¹ Özbekistan, 2006 yılında topluluğa katılsa da, bu üyelik iki sene sürmüş ve daha sonra geçici olarak üyeliğinin askıya

²⁶ GUAM- Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova'nın Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü olarak 10 Ekim 1997'de Strasburg'da kurdukları birlik.

²⁷ Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO)- Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Belarus ve Ermenistan'ın 7 Ekim 2002 tarihinde Taşkent'te kurdukları askeri bir ittifak.

²⁸ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC)- Karadeniz havzasındaki ülkelerin ekonomik işbirliğini amaçlayan ve 25 Haziran 1992 yılında İstanbul'da kurulan uluslararası örgüt. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna'nın üyelikleri bulunmaktadır.

²⁹ Temmuz 2010'da faaliyete başlayan Gümrük Birliği üyeleri- Rusya, Belarus, Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan

³⁰ Ortak Ekonomik Alan, Ocak 2012'de 3 ülke – Rusya, Belarus ve Kazakistan tarafından kurulmuş; daha sonra Ermenistan (Ekim 2014) ve Kırgızistan (Mayıs 2015) üye olmuşlardır.

³¹ *Agreement on Foundation of Eurasian Economic Community (EurAsEc)*, 10 Ekim 2010, <http://www.evrases.com/docs/view/3>. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

alınması kararı alınmıştır.³² Mayıs 2002’de Ukrayna ve Moldova; Nisan 2003’ten itibaren ise Ermenistan EurAsEC toplantılarına gözlemci olarak katılmaya karar vermiştir.³³

Avrasya Ekonomik Topluluğu, BM Genel Kurulu’nda Aralık 2003’te gözlemci statüsü almış³⁴ ve Aralık 2007’de BM Genel Kurulu tarafından BM ve EurAsEC arasında işbirliğini öngören bir karar kabul edilmiştir.³⁵ Ağustos 2006 tarihinde Rusya’nın Soçi kentinde toplanan Rusya, Kazakistan, Belarus, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan temsilcileri EurAsEC çerçevesinde Gümrük Birliği kurulmasını kararlaştırmışlardır. Rusya, Kazakistan ve Belarus bu örgütün kurucu üyeleri olmaya onay verseler de, diğer devletler üyelik için daha sonra başvuruda bulunacaklarını belirtmişlerdir. Ekim 2007’de üye devletler Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’de Gümrük Birliği’nin kurulması için gereken yasal düzenlemeyle ilgili ortak karar alarak bir dizi anlaşma imzalamışlardır.³⁶ Rusya 2010 yılında, Belarus ve Kazakistan’la Gümrük Birliği anlaşması imzalayarak, eski Sovyet ülkelerinden oluşan bir birlik kurma yolunda ilk adımı atmıştır. Gümrük Birliği anlaşmasıyla üç ülke arasında gümrük kontrolü ve vergilerin kaldırılması kararlaştırılmıştır. Gümrük Birliği’nin 2010’da kurulmasının ardından, üye devletlerin Aralık 2010 tarihinde Kremlin Sarayı’nda imzaladıkları anlaşmayla Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) kurulması yolundaki ikinci en büyük adım atılmıştır.

18 Ekim 2011 tarihinde BDT üyesi olan sekiz devlet serbest ticaret bölgesi kurulması konusunda mutabakata varmıştır. Yaklaşık bir ay sonra ise Moskova’da gerçekleşen üçlü zirvede Rusya, Belarus ve Kazakistan Cumhurbaşkanları Avrasya’da ekonomik entegrasyonun

³² Viktoriya Panfilova, “Узбекистан подал заявку на выход из Евразийского экономического сообщества” (Uzbekistan podal zayavku na vikhod iz Evraziyskovo ekonomicheskovo soobshstva), *Nezavisimaya Gazeta*, 12 Kasım 2008, http://www.ng.ru/cis/2008-11-12/3_Uzbekistan.html. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

³³ Rilka Dragneva and Kataryna Wolczuk, “Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, (*Chatham House Briefing Paper*, Ağustos 2012), www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812bp_dragnevawolczuk.pdf. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

³⁴ *Resolution 58/84 adopted by the General Assembly. Observer Status for the Eurasian Economic Community in the General Assembly*, 9 Aralık 2003, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/58/84&Lang=E, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

³⁵ *Resolution 62/79 adopted by the General Assembly. Cooperation between the United Nations and the Eurasian Economic Community*, 6 Aralık 2007, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/62/79&Lang=E, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

³⁶ Pavel Felgenhauer, “Dushanbe Summits Follow Russian Agenda”, *The Jamestown Foundation*, 10 Ekim 2007, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33065, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

sağlanmasıyla ilgili bir deklarasyon imzalamışlardır. Bu deklarasyonla taraflar entegrasyonun bir sonraki aşaması olacak Ortak Ekonomik Alanın yürürlüğe girmesini öngörmüşlerdir. Asıl amacın ise AEB'in kurulması ve 2013 yılından itibaren birliğin AEB olarak adlandırılması deklarasyonda belirtilmiştir. Ortak Ekonomik Alanın tesis edilmesi için Gümrük Birliği üye devletlerinin parlamentolarında onaylanan ortaklaşa eylem planı, Ocak 2012 itibariyle birliğin faaliyete geçmesini sağladı. Ortak Ekonomik Alan'ın coğrafyasının Vladivostok'tan Lizbon'a kadar uzaması önerilmekteydi.³⁷ Putin, Moskova'daki zirve toplantısı sonrasında birliği, Sovyetler'in yıkılmasından sonra aynı coğrafyadaki ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkileri yeniden inşa etme yolunda atılmış en reel girişim şeklinde yorumlamıştır.³⁸

Mart 2012'de Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC) Moskova zirve toplantısında, 1 Ocak 2015 tarihinde Avrasya Birliği'nin kurulmasıyla ilgili tarihi karar alınmıştır.³⁹ Kremlin Sarayı'nda yapılan toplantıya Rusya, Kazakistan ve Belarus dışında diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden Kırgızistan, Tacikistan, Ukrayna ve Ermenistan cumhurbaşkanı düzeyinde, Moldova ise cumhurbaşkanı vekili düzeyinde katılmıştır.

Gümrük Birliği üyeleri- Rusya, Belarus ve Kazakistan, 2013'te Astana zirve toplantısında AEB oluşturulması yolunda ortak stratejiler üretme kararı alarak vatandaşlarının ekonomik bir birlikte yaşamasını amaçlamaktaydılar. Ayrıca Ukrayna'nın Gümrük Birliğinde gözlemci devlet olarak tanınma önerisi kabul edilmiş ve Minsk toplantısında memorandum imzalanması kararlaştırılmıştır.⁴⁰ Yanukoviç hükümetinin bu kararı şimdiye kadar devam eden Ukrayna krizinin başlamasına etki eden olay gibi de değerlendirilebilmektedir. Son olarak 29 Mayıs 2014'te Rusya, Kazakistan ve Belarus Cumhurbaşkanı Astana'da AEB'in kuruluş antlaşmasını imzalamışlardır.

³⁷ "Von Lissabon bis Wladiwostok", *Süddeutsche Zeitung*, 25 Kasım 2010, www.sueddeutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

³⁸ Neil Buckley, "Putin sets sights on Eurasian Economic Union", *Financial Times*, 16 Ağustos 2011, www.ft.com/cms/s/0/a7db2310-b769-11e0-b95d-00144feabdc0.html#axzz2UZPAw7QF, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

³⁹ "Members will have privileges-Medvedev", *The Voice of Russia*, 20 Mart 2012, http://english.ruvr.ru/2012_03_20/68952155/, Erişim tarihi: 5 Haziran 2013.

⁴⁰ "Kyrgyzstan to join Russian-led Customs Union, Ukraine to Observe", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 29 Mayıs 2013, <http://www.rferl.org/content/kyrgyzstan-ukraine-russia-customs-union/25001114.html>, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

Her ne kadar Putin, önerdiği Avrasya Birliği projesinin herkese açık olduğunu, hiçbir ülkeyi katılmak için zorlamayacağını ve acele ettirmeyeceğini belirtse de, Avrasya Birliği'nde görmek istediği birçok ülkeye karşılinda bulundurduğu ekonomik ve siyasi kartları kullanmaktadır. Yeni projenin Sovyetler Birliği'ne kesinlikle benzemeyeceğini belirten Putin, yeni birliğin üye ülkelerde ekonomiyi ve kur politikalarını koordine etmeyi amaçladığını vurgulamıştır. Putin, eski Sovyet cumhuriyetlerinden bazılarının Avrupa ve Batı'yla entegrasyon seçeneğini tercih ederek, Avrasya Birliği projesine katılmakta tereddüt ettiklerini ifade etmiştir.⁴¹ Putin, bu yaklaşımın doğru olmadığı ve devletlerin Avrupa Birliği'yle ilişkilerinin onların Avrasya Birliği'ne katılmalarına engel olmaması gerektiğini belirtmekteydi. Fakat daha sonra yaşanan gelişmeler birçok devletin Batı ve Rusya ikileminde kaldığını ortaya çıkarmıştır.

Üyeliğe tereddütle yaklaşan devletler ilk başta Avrasya Birliği'nde bulunmakla kendi egemenliklerine oluşan tehlikeden rahatsız olmuşlardır. Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko, uzun yıllardır Rusya ve Belarus arasında bu şekilde bir birliğin olduğunu, fakat hiçbir sorun yaşamadıklarını söyleyerek, tereddüt içerisinde bulunan devletlerin birliğe yaklaşımlarını değiştirmek istemektedir. Nazarbayev, Avrasya Birliği gibi teşkilatlarda ülkelerin milli çıkarlarının esas alınacağını belirtmiş;⁴² Kazakistan Başbakan Yardımcısı Kayrat Kelimbetov, AEB'e yapılan eleştirileri değerlendirerek, AEB'i ekonomik birlikten ziyade jeopolitik amaçlı teşkilat olarak görenlerin tavrını 'jeopolitik fobi' şeklinde yorumlamıştır.⁴³ En önemli amaç, eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasında mevcut ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi olarak gösterilmektedir. Lukaşenko, üye devletlerin petrol ve doğalgaz alanı da dâhil olmak üzere tüm alanlarda gümrük tarifelerini kaldırması gerektiğini belirterek, BDT'nin faaliyetinin geliştirilmesini ve BDT üyelerinin daha önemli ittifaklara katılmasını vurgulamıştır. Avrasya Birliği'nin sadece bir ekonomik birlik olarak düşünülmesinin doğru olmadığını, üye devletler arasında sıkı bir işbirliğinin politika, diplomasi ve savunma alanlarını da kapsaması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁴

⁴¹ Vladimir Putin, "A New Integration Project for Eurasia".

⁴² "Eurasian Integration No "Reincarnation of USSR"-Nazarbayev", *RIANovosti*, 18 Ocak 2013, <http://en.rian.ru/world/20130118/178861309.html>. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

⁴³ Kulpash Konyrova, "Russia, Belarus, Kazakhstan move towards a Eurasian Union", *New Europe*, 20 Mayıs 2013, <http://www.neweurope.eu/article/russia-belarus-kazakhstan-move-towards-eurasian-union>. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

⁴⁴ "Узбекистан присоединился к зоне свободной торговли СНГ" ("Uzbekistan prisoedinilsia k zone

Avrasya Birliği'nde savunma ve ortak para birimi gibi önemli iki konuya ilişkin yaklaşımlar da dikkat çekmektedir. Birlik üyesi ülkelerin dâhil olduğu Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü faaliyetini Avrasya Birliği'nin savunma alanındaki kurumu şeklinde devam ettirmektedir. Avrasya Birliği'nde ortak para birimi kullanılması ile ilgili görüşler, birliğin kurulması öncesinde genellikle olumlu olmuştur. Hem Lukaşenko hem de Nazarbayev bunu entegrasyon sürecinde önemli bir adım olarak görmüşlerdir. Ortak para birimi için *Evrız* ismi düşünülmüş; fakat son dönemlerde bunun gerçekleşmesine bazı üye devletlerin sıcak yaklaşmamaları, entegrasyon sürecinin ekonomik boyutunun zayıf olduğunun göstergesidir. Özellikle, uzun yıllar Rusya-Belarus birliği için önerilen ortak para biriminin uygulanamamış olması ileri vadede Avrasya Birliği için de bunun zor olacağını ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, Ukrayna krizi nedeniyle yaptırımlar uygulanan Rusya'nın, ekonomik kriz döneminde ortak para birimi uygulamasına gitmesi zor gözükmektedir.

Avrasya Birliği'nin kurulması sonrasında Lukaşenko, Moskova'nın ekonomik olarak Minsk'e yapmış olduğu baskıların entegrasyon projesini zayıflatacağını beyan etmiş; bunun devam etmesi halinde ise ülkesinin Avrasya Birliği üyeliğinden vazgeçeceğini ifade etmiştir. Minsk ve Moskova arasında ilişkiler ne kadar gelişmiş olsa da, Belarus kendi devlet şirketlerinin hisselerini Rusya'ya satmak istememektedir. Son dönemde Rusya'nın Batı devletlerinin yaptırım politikalarına karşılık olarak uyguladığı adımlara ne Astana ne de Minsk'in katılmaması da birlik üyeleri arasında ekonomik politikaların koordine edilememesinin bir örneğidir.

5. Avrasya Birliği'ne Katılma Potansiyeli Olan Devletlere Rusya'nın Baskısı

Ukrayna krizi sonrasında yaşanan gelişmeler doğrutusunda, Avrasya Birliği'ne üyeliği hedeflenen ülkeler üç kategoride değerlendirilebilir. Birinci kategoride Ukrayna, Moldova ve Gürcistan gibi kesinlikle Avrasya Birliği ile herhangi bir ilişki kurmak amacı gütmeyen ve dış politikalarını Batıya entegrasyon, Avrupa Birliği ve NATO ile ilişkiler üzerinde kurmak isteyen ülkeler; ikinci kategoride politik ve ekonomik olarak Rusya'ya büyük oranda bağımlı olan Ermenistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkeler; nihayet üçüncü kategoride kendi politikalarında bağımsız olduklarını iddia eden, Batılı kurumlarla ilişkilere daha çok önem veren,

svobodnoy torgovli SNG"), *Regnum*, 31 Mayıs 2013, <http://regnum.ru/news/fd-abroad/uzbek/1665916.html>, Erişim tarihi: 5 Haziran 2013.

fakat bu kez de Rusya'nın çıkarlarını göz ardı edemeyen Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkeler yer almaktadırlar.

Güney Kafkasya'da mevcut olan etnik savaşların çözüme kavuşmaması ve özellikle Rusya'nın ayrılıkçı bölgeleri savunarak ana devletlere baskı uygulama politikası, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bu entegrasyon projesine mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır. Ukrayna'da Kırım'ın işgal edilmesi ve ülkenin doğusunda ayrılıkçı bölgelerin Moskova tarafından desteklenmesi ve Moldova'da mevcut ayrılıkçı Transdinyester bölgesi sorunu da Kiev ve Kişinev'in Kremlin'le ilişkilerine etki eden önemli unsurlardır. Rusya, Güney Kafkasya'da bulunan etnik savaşları çözmeden, Azerbaycan ve Gürcistan'ı Avrasya Birliği'nde göremeyeceği gerçeğini anlamaktadır. Fakat Kremlin için bu sorunların uluslararası hukuk prensibine dayalı çözümünü tüm bölgenin kendi kontrolünden çıkabileceği korkusu yaratmaktadır.

Azerbaycan, Rusya'nın önerdiği herhangi bir entegrasyon projesine katılmama politikası yürütmektedir. Bu politikanın başlıca nedeni olarak, bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına dayalı Batılı kurumlarla işbirliğini geliştirerek izlediği dış politika stratejisi gösterilebilir. Bakü'nün Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan'la aynı politik, ekonomik veya askeri bir teşkilatta yer almak istememesi de bu politikanın ana nedenlerinden biridir. Son dönemlerde BDT üye devletlerinin toplantılarına cumhurbaşkanı düzeyinde değil, başbakan yardımcısı düzeyinde katılan Azerbaycan, bir nevi Rusya'nın mesajlarına cevabını vermektedir. Bunlara rağmen Rusya'nın Bakü'ye uyguladığı baskı politikası, Azerbaycan iktidarını son dönemlerde Avrupa Birliği ve diğer Batılı kurumlarla ilişkilerinde dikkatli olmaya zorlamaktadır. Kasım 2013'te Vilnius'ta Azerbaycan'ın AB ile Doğu Ortaklığı kapsamında anlaşmayı imzalamamasının nedenlerinden biri de Rusya'nın tepkisini çekmek istememesidir. Azerbaycan'ın enerji güvenliği konusunda Rusya'ya bağımlı olmaması dış politikada izlenen denge politikasının önemli bir unsurudur. Azerbaycan'ın doğalgaz ve petrol yataklarının Avrupa'nın enerji güvenliği için önemi ve BTC ve TANAP gibi boru hatları projeleri Bakü'yü Batılı kurumlarla işbirliğine itmektir. Bakü'ye enerji üzerinden baskı politikası uygulayamayan Rusya, Dağlık Karabağ sorunu ve Azerbaycan'la sınır bölgelerinde mevcut olan etnik azınlıkları kullanma gibi politik baskı araçlarını devamlı vurgulamaktadır.

Kremlin, Ukrayna ve Moldova'daki ayrılıkçı sorunların gündemde kalmasıyla hem Kiev hem de Kişinev'in tam bağımsız politika

yürütememesini ve devamlı olarak kendisi ile ilişki içerisinde olmasını amaçlamaktadır. Rusya, bu devletlerde Moskova yanlısı iktidarların yönetime getirilmesi politikası için uğraşmaktadır.

6. Avrasya Birliği'ne Üyelik Sürecinde Ermenistan

31 Mayıs 2013'te BDT devlet başkanlarının Minsk toplantısında, Ermenistan üyeliğe sıcak baktığını ifade etmiştir. Zirve toplantısına katılan dönemin Başbakanı Tigran Sarkisyan, Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne üyelikle ilgili kararının net olduğunu belirtmiştir. Fakat daha önce Ermenistan bu birliğe üyeliğinin anlamsız olduğunu vurgulayarak, devletin Rusya'yla ortak sınırlarının olmadığını öne sürerek ilgi göstermemiştir. Erivan iktidarının karar değiştirmesinde muhakkak, Rusya'nın Ermenistan'a ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarını artıracaklarını beyan etmesi önemli rol oynamıştır. Ermenistan'a yapılan bu baskılar, AB ile Ermenistan arasındaki görüşmelerde de dikkat merkezinde tutulmakta ve Ermenistan'ı hem Gümrük Birliği, hem de AB ile işbirliği kurmanın imkânsız olduğu konusunda uyarmaktadır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan 3 Eylül 2013 tarihinde Moskova ziyaretinde ülkesinin milli menfaatlerini göz önünde bulundurarak Gümrük Birliği'ne girme kararı aldığını ve Avrasya Birliği projesinin kurulmasına katkı sağlamak istediğini ifade etmiştir.⁴⁵ Aslında, Sarkisyan'ın bu kararı, Rusya'nın Erivan'a yapılan baskısı sonucunda verilmiş gibi gözükmektedir. Bu gelişmeler Ermenistan'ın AB'nin Doğu Ortaklığı Programı kapsamında uzun yıllardır sürdürdüğü işbirliği sürecini sekteye uğratmış ve beklenildiği gibi Ermenistan Kasım 2013'te AB'nin Vilnius zirvesinde serbest ticaret anlaşmasını imzalamamıştır. Güvenlik ve enerji alanlarında Moskova'ya büyük ölçüde bağımlı olan Erivan, tam olarak Rusya'nın güdümüne girmiş ve Sarkisyan ülke içinde ve dışında tepki almasına rağmen bu kararın ve Avrasya Birliği'nde yer almak isteme tercihinin milli güvenlik kaygılarından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Tarihsel süreçte değerlendirildiğinde de Ermenistan'ın, Sovyetlerin yıkılması sonrasında Güney Kafkasya'da Rusya ile stratejik ortaklığını sürdürdüğü ve günümüzde Rus askeri üslerinin konuşlanmasına izin veren yegâne ülke olduğu bilinmektedir. 2012 yılından itibaren Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği projelerine üyelik için Erivan'a baskı uygulayan Moskova, Ağustos 2012'de Moskova'da Putin-Sarkisyan görüşmesi

⁴⁵ "Armenia Ready to join Russia-led Customs Union", *RIA Novosti*, 3 Eylül 2013, <http://en.ria.ru/politics/20130903/183147413.html>. Erişim tarihi: 10 Nisan 2014.

sonrasında Ermenistan'ın üyeliğini koordine etmek için çalışma grubu oluşturulmasına nail olmuştur. Fakat Sarkisyan'ın Eylül 2013'te açıkladığı nihai karara kadar Kremlin'in baskıları devam etmiştir. Ağustos 2013'te Rusya'nın Ermenistan eski Büyükelçisi Vyacheslav Kovalenko, Sarkisyan iktidarının AB ile yakınlaşmaya devam etmesi halinde iki ülke arasındaki ilişkilerin tehlikeye gireceği konusunda uyarıda bulunmuştur. En belirgin tehdit olarak ise Kremlin, Ermenistan'ı koruma sorumluluğunu gözden geçirebileceğini ve Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan lehine bir tavır sergileyebileceğini beyan etmiştir.⁴⁶ Mayıs 2013'te Rusya, Ermenistan'a ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarını %50 oranında artırarak da baskı politikasını devam ettirmiştir. Rusya'nın tehdit içeren açıklamaları ve uygulamaları, Sarkisyan'ı milli güvenlik kaygılarına öncelik vererek Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği'ni tercih etmek zorunda bırakmıştır.

Ekim 2013'te Avrasya Ekonomik Konseyi'nin Minsk toplantısında Ermenistan'la kurumlar arasında işbirliğine ilişkin anlaşma imzalanmış,⁴⁷ Erivan'ın Gümrük Birliği'ne üyeliği için yol haritası oluşturulmuştur. Bu anlaşmayla Erivan AB'nin Kasım 2013'te Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde Vilnius'ta ortaklık anlaşması imzalamayacağı konusunda Kremlin'e teminat vermiştir. Bu vaat karşılığında ise, Moskova Ermenistan'a ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarında tekrar indirim gidileceğini belirtmiştir. Aralık 2013'te Putin'in Ermenistan ziyareti sırasında ihraç edilen doğalgaz fiyatının 270 dolardan 189 dolara (1000 metreküp) indirildiğini açıklamıştır. Fakat Rusya bunun karşılığında önceden %80'ini elinde bulundurduğu Ermenistan'ın ArmRosGazprom doğalgaz şirketinin %20'lik hissesini de Gazprom şirketine devredilmesini sağlayarak, Ermenistan'daki doğalgaz dağıtımını tamamıyla kendi kontrolüne almıştır. Rusya'nın bu baskıları üzerine Ermenistan, Vilnius'ta AB ile Ortaklık Anlaşması ile Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması'nı (DCFTA) imzalamamıştır. Avrupa Parlamentosu, Rusya'nın Doğu Ortaklığı üyelerine ekonomik, politik ve askeri baskı uygulamasını sert şekilde eleştirmiştir.⁴⁸ Ermenistan 02 Ocak 2015 tarihinde birliğe resmen üyeliğe kabul edilmiştir.

⁴⁶ Emil Danielyan, "European Integration Unlikely to End Armenia's Alliance with Russia, 06 August 2013, www.rferl.org/content/armenia-russia-european-integration/25068199.html, erişim tarihi: 10 Nisan 2014.

⁴⁷ Supreme Eurasian Economic Council meeting, 24 October 2013, <http://eng.news.kremlin.ru/news/6169/print>, erişim tarihi: 10 Nisan 2014.

⁴⁸ "MEPs want more concrete EU action to support eastern partners", 12 December 2013, www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20131209IPR30221/html/MEPs-want-more-concrete-EU-action-to-support-eastern-partners. Erişim tarihi: 10 Nisan 2014.

7. Avrasya Birliği ve Avrupa Birliği Arasındaki Ukrayna

Kasım 2013'te Vilnius Zirvesi öncesi Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde Ukrayna AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamayacağını açıklamış; bu karar Rusya'nın Ukrayna'ya uyguladığı baskı politikasının sonucu olarak değerlendirilmiştir. Yanukovi hükümetinin, Gümrük Birliği'ne gözlemci olarak katılmaya ve AEB'nin toplantılarında yer almaya onay vermesi sonrasında dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Barroso, Kiev-Brüksel ilişkilerinin tekrar değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ AB'nin Ukrayna iktidarının bu kararını Moskova'nın uyguladığı şantaj politikalarının bir parçası olarak görmesinin yanı sıra Ukrayna muhalefeti de eski Cumhurbaşkanı Yanukovi'in kararına karşı protesto amaçlı gösterilere başlamıştır. Kremlin'in baskısı altında karar vermek zorunda kalan Yanukovi, AB ile öngörülebilir bir gelecekte anlaşma imzalamayacağını ifade etmiştir. Yanukovi'in bu anlaşmayı imzalamaması karşılığında Rusya'nın Ukrayna'ya 1,3 milyar dolarlık borcunu ödemesinde kolaylık sağlayacağı, doğalgaz fiyatlarında artışa gitmeyeceği gibi vaatlerde bulunduğu bilinmektedir.

Yanukovi'in kararı kendisine karşı aylarca devam eden protestolara neden olmuştur. Üstelik cumhurbaşkanlığını muhalefetin baskıları altında bırakıp kaçması da Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda tehlike oluşturmuştur. Ukrayna'nın Batı ve Rus yanlısı gösterilere sahne olması, Kırım'ın Mart 2014'te Rusya tarafından işgaliyle sonuçlanmıştır. Tarihsel olarak Kırım'ın kendi toprağı olduğunu ve 1954 yılında Ukrayna'ya hediye edildiğini iddia eden Kremlin, 16 Mart 2014 referandumuyla Kırım'ı kendisine bağlamıştır. Avrasya Birliği çerçevesinde Ukrayna'nın olmaması Rusya için jeostratejik açıdan büyük bir başarısızlık olarak algılanabilir. Bu anlamda, Ukrayna'nın AB ile anlaşma imzalayarak Avrasya Birliği'ne ye olmaması stratejik olduğu kadar ekonomik olarak da Rusya'nın çıkarlarına karşıdır.

Yanukovi sonrasında Kiev'de geçici hükümet kuran Ukrayna, Başbakan Arseniy Yatsenyuk rehberliğinde 21 Mart 2014'te Brüksel'de AB ile Ortaklık Anlaşması'nın siyasi kısmını imzalamıştır. Putin ise "Kırım'ın ve Sivastopol'n Rusya'ya bağlanması ve Yeni Federal Bölgeler oluşturulması" anlaşmasını imzalayarak, Kırım'ın işgalini gerçekleştirmiştir. Rusya, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü bozarak Batılı

⁴⁹ "Kiev Reaffirms EU Integration Course", *RIANovosti*, 1 Haziran, 2013, <http://en.rian.ru/world/20130601/181454920.html>. Erişim tarihi: 5 Haziran 2013.

devletlere, arka bahçesi olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasındaki çıkarlarını diğer bir güçle paylaşmayacağı mesajını vermiştir. Ağustos 2008 savaşında olduğu gibi, Kırım'da da aynı senaryoyu uygulayarak Batıya mesaj gönderen Putin, kendisinin ifade ettiği şekliyle Avrasya Birliği'ni kurma niyetinin ciddi olduğunu ve bunun için gereken her yonteme başvuracağını göstermektedir. Ukrayna sorunu çözülmemiş ve stratejik anlamda ülkede etnik Rusların çoğunlukta bulunduğu doğu bölgelerinde yaşanan ayrılıkçılar ülkenin geleceğini tehlikeye atmaktadır. Ukrayna'nın AB ve Rusya arasında tercih yapmak zorunda bırakılması, Batı ile ilişkiler kurmakta ısrar eden Gürcistan ve Azerbaycan başta olmak üzere diğer Sovyet cumhuriyetlerine Moskova'nın verdiği mesaj olarak da düşünülebilir.

Rusya'nın baskı politikası sonucu kabul ettiği yasada, Ocak 2015'ten itibaren ülkeye gelen tüm yabancılara vize uygulanacağı belirtilmiştir. Bilindiği üzere eski Sovyet cumhuriyetleri vatandaşları yıllardır Rusya'da göçmen işçi statüsündedirler ve ailelerine para yardımı yapmakla ülke ekonomilerine katkıda bulunmaktadırlar. Kremlin kabul ettiği bu yasayla göçmen işçilerin tekrar ülkelerine geri dönmelerini istemekte ve ekonomisi zayıf olan devletlerde iktisadi sıkıntıların baş göstereceğini iyi bilmektedir. Bundan rahatsız olan ülkeler ekonomik anlamda Rusya'ya bağımlılıklarından dolayı Moskova'nın taleplerini karşılamak zorundadır. Ekonomik sıkıntılar yaşayan ülkeler bu uygulamalardan rahatsızlıklarını ifade etmektedirler. Rusya'nın istisnai olarak Gümrük Birliği'ne üye devletlerden aynı uygulamayı talep etmeyeceğini beyan etmesi ekonomisi zayıf bazı devletlerin birliğe üyeliği için baskı olarak değerlendirilebilir.

8. Uluslararası Toplumun Avrasya Birliği Projesine Yaklaşımı

Soğuk Savaş sonrasında Batı dünyası eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın eski gücünü kazanamaması ve bölgedeki devletlerin Kremlin'in kontrolünden çıkması için politikalar izlemiştir. 1990'lı yıllarda Batının bu politikası büyük ölçüde başarılı olmuş; fakat bu başarı Rusya'nın yaşadığı ekonomik ve siyasi krizden kaynaklanmıştır. 21. yüzyıl başlarında Batılı devletlerin izlediği politikalar sonucu birçok ülkede Rusya karşıtı iktidarlar oluşmuştur. Böylece Kremlin'in çıkarları tehlikeye girmiştir. Fakat Putin'in bölgedeki dış politika stratejileri ABD'nin yayılmacı politikasını durdurmak ve aktif şekilde Batının nüfuzunu bölgede yok etmek üzerine kurulmuştur. Avrasya Birliği de bu bağlantıda değerlendirildiğinde, Batının ısrarla karşı olduğu bir proje gibi değerlendirilmektedir.

Aralık 2012’de dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, İrlanda’nın başkenti Dublin’de gerçekleştirilen AGİT konferansında Rusya’nın eski Sovyet cumhuriyetlerinden oluşacak Avrasya Birliği projesini eleştirerek, bunun hayata geçirilmesinin ABD-Rusya ilişkilerini tekrar Soğuk Savaş dönemine götüreceğini ifade etmiştir.⁵⁰ ABD’nin bu projeden rahatsız olduğu açık şekilde görülmektedir. Clinton, ülkesinin Avrasya Birliği projesinin gerçekleşmesinin karşısında konumlanmasının gerektirdiği her türlü önlemi alacağını belirtmiş ve Rusya’nın bu girişimini bölgeyi yeniden Sovyetleştirme teşebbüsü (*re-Sovietization*) olarak yorumlamıştır.⁵¹

ABD’nin Rusya’nın bu girişimlerini engellemesi için özellikle Orta Asya ve Güney Kafkasya’da yeterli gücü bulunmamaktadır. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD’nin Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerdeki olumlu gelişmeler, Obama’nın cumhurbaşkanlığı döneminde pasif bir yaklaşım sergilemektedir. Afganistan’dan askeri birliklerini çekme kararı alan Washington’un, kararın gerçekleşmesinden sonra bölgedeki etkisi daha da zayıflamıştır. Özellikle Kırgızistan’da gerçekleşen renkli devrim sonrasında, Rusya’nın Orta Asya politikası ABD’nin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmak olmuştur. Kırgızistan’da gerçekleşen son iktidar değişikliği Rusya’nın kontrolünde olmuş; Bişkek hükümeti ekonomik ve siyasi açıdan Moskova’ya bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda, Manas Askeri Üssü’nde konuşlanmış olan ABD askeri üssünün kapatılması için Moskova Kırgızistan’a baskılarını artırmıştır. Kasım 2013’te Kırgız Dışişleri Bakanı Erlan Abdıldayev ABD’nin Bişkek Büyükelçisi Pamela Spratlen’le görüşmesi sırasında Temmuz 2014’te üsle ilgili anlaşma süresinin sona erdiğini hatırlatarak, Kırgızistan’ın yeni bir anlaşma imzalamayı düşünmediğini belirtmiştir. Bu kararın Kremlin’in Bişkek’e yaptığı baskısı sonucu olduğu tahmin edilmektedir.⁵²

Avrasya Birliği, kapsamayı amaçladığı coğrafya, sahip olduğu demografik yapı, ekonomik ve ticari güç ve enerji kaynakları ile dünyanın

⁵⁰ Al Pessin, “Clinton Criticizes Russia on Europe Policy, Human Rights”, *Voice of America*, 6 Aralık 2012, <http://www.voanews.com/content/clinton-criticizes-russia-on-europe-policy-human-rights/1559739.html>, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

⁵¹ “Clinton Calls Eurasian Integration An Effort to Re-Sovietize”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 7 Aralık 2012, <http://www.rferl.org/content/clinton-calls-eurasian-integration-effort-to-resovietize/24791921.html>, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

⁵² “Kyrgyzstan Notifies US of Manas Transit Center Closure”, *RIA Novosti*, 14 Kasım 2013, <http://en.ria.ru/russia/20131114/184714501/Kyrgyzstan-Notifies-US-of-Manas-Transit-Center-Closure.html>, Erişim tarihi: 10 Nisan 2014.

siyasal anlamda yeniden yapılanmasına yön verecek kadar önemlidir. Bu nedenle projenin hayata geçmesi ilk olarak aynı coğrafyada stratejik çıkarları bulunan ABD, AB ve Çin gibi güçleri rahatsız etmektedir. Rusya'nın başlıca amacının bu güçleri kuracağı birlik dışında tutmak olduğu Washington, Brüksel ve Pekin tarafından anlaşılmaktadır. Çin'in son yıllarda Orta Asya ülkelerinde artan ekonomik ağırlığı Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la dış ticaret ilişkilerinde Rusya'yla kıyaslandığında daha etkin olan ekonomik politikaları, Moskova'nın bölgede siyasal ve ekonomik nüfuzunu büyük ölçüde etkilemektedir. Az gelişmiş bir ekonomiye sahip olan Kırgızistan, Pekin'e ekonomik olarak bağımlıdır. Birliğin kurulmasıyla Çin'in Kırgızistan pazarına girmesi gibi bir tehlikeyi, Rusya'nın kendi lehine kullanması, yalnız ekonomik değil, politik açıdan da Moskova'nın Bişkek üzerindeki etkisini artırmaya neden olacaktır.

Avrasya Birliği projesi Batılı politikacılar için bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Özellikle AB'nin bölgedeki devletlerle yıllardır sürdürdüğü politika, Avrasya Birliği'nin gerçekleşmesiyle önemini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Avrasya Birliği, Rusya'nın AB ile ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Moskova, AB'yle yeni bir anlaşmanın imzalanmasını ve genel olarak ilişkilerin gelişmesini Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan gibi kurumların Brüksel tarafından resmi olarak tanınması şartına bağlamaktaydı. St. Petersburg'da Haziran 2012'de gerçekleşen Rusya-AB zirve toplantısı esnasında Putin, AB resmi yetkililerinin Ortak Ekonomik Alan temsilcileri ile görüşmeler yapmasını önermiş ve bunu kendisinin bazı yetkilerini Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alanda bulunan üye devletlerden oluşan uluslar üstü örgüte vermesiyle izah etmiştir. Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Manuel Barroso ve Avrupa Konseyi Başkanı Herman Von Rompuy, Putin'in bu önerisine olumlu yaklaşmayarak, kendilerinde Ortak Ekonomik Alan ile AB arasında müzakere yürütme yetkisinin olmadığını bildirmişlerdir. Aralık 2012'de Brüksel'de devam eden Rusya ve AB zirve toplantısında Avrasya Ekonomik Komisyonu temsilcisi Tatyana Valovaya da, AB'nin Rusya'ya önermiş olduğu Ortak Ekonomik Alan'ın Rusya'yla değil, AB ve Avrasya Birliği arasında kurulması gerektiğini belirtmiştir.⁵³

Rusya 1990'lı yıllardan itibaren mevcut olan ve eski Sovyet ülkelerini kapsayan Yakın Çevre Politikası olarak adlandırdığı doktrinde bu ülkeleri

⁵³ "Putin to visit Brussels as "Eurasian Union" leader", *EurActive Online*, 4 Aralık 2012, www.euractiv.com/europes-east/putin-comes-eu-urasian-union-le-news-516419, Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

kendi güvenliğinin önemli bir unsuru olarak görmektedir. Fakat eski Sovyet cumhuriyetlerinin Avrasya Birliğine entegre olma yolundaki farklı yaklaşımları, Büyük Avrasya imparatorluğu projesinin hayata geçmesine engel olan başlıca neden olarak değerlendirilmektedir. Putin'in bu girişimi 'SSCB yeniden mi kuruluyor?' veya 'Neo-Sovyetizm' şeklinde de yorumlanmaktadır. Rus siyaset bilimcisi olan Aleksey Şiropayev, 'Neo-Sovyetizm' ve 'Putinizm'i eş anlamda gördüğünü ve Putin'in entegrasyon girişimlerini imparatorluğun canlandırılması için gösterilen çabalar şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁴

9. Sonuç

Avrasya Birliği'nin 21. yüzyılın önemli jeopolitik olaylarından biri olduğuna şüphe yoktur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bölgede oluşturulan entegrasyon modellerine kıyasen, Ocak 2015 itibariyle faaliyete geçen Avrasya Birliği'nin daha etkili olarak Rusya merkezli yeni bir güce dönüşmesi kaçınılmazdır. Her ne kadar Avrasya Birliği'nin ekonomik ağırlıklı olacağı iddia ediliyorsa da, Rusya'nın bu projeye jeopolitik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışacağı bir gerçektir. Moskova arka bahçesi olarak gördüğü devletleri kendi önderliğinde bir ittifakta bulundurmakla; Orta Asya, Güney Kafkasya, Orta Doğu ve Akdeniz'de milli güvenliğine karşı tehdit oluşturan unsurları bertaraf etmeyi amaçlamaktadır.

Fakat eski Sovyet cumhuriyetleri açısından değerlendirildiğinde, 70 senelik bir Sovyet dönemi sonrası bağımsızlıklarına kavuşan devletlerin yeniden kendilerini Rusya'ya bağımlı kılma ihtimali çok azdır. Bazı eski Sovyet cumhuriyetlerini bu birliğe üyeliğe tereddütle yaklaştıran veya zorlayan neden Rusya'nın geçmiş emperyalist kimliğidir. Putin döneminde, bu unsur Rusya politikasında aşikâr bir şekilde gözükmemektedir. Bazı devletler, Rusya ile ilişkilerini ve entegrasyon sürecini kendi çıkarları doğrultusunda destekleyeceklerini net bir şekilde ifade etmektedirler.

Ekonomik açıdan ele alındığında, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ekonomisi az gelişmiş ülkelerin Avrasya Birliği'nde varlığı Rusya açısından avantaj olarak düşünülemez. Son yıllarda Avrupa Birliği'nde yaşanan ekonomik kriz ve Yunanistan örneğinde olduğu gibi bazı üye ülkelerdeki ekonomik sorunların AB açısından yarattığı tehlikenin, Avrasya Birliği dahilinde Rusya için de söz konusu olacağını tahmin etmek zor değildir. Orta Asya devletleri dışındaki diğer devletlerin AB'yle ilişkilerini dikkate

⁵⁴ Aleksey Şiropayev, "Неосовветизм как явление наших дней", (Neosovyetizm kak yavlenie nashikh dneiy), 7 Kasım 2011, <http://shiropaev.livejournal.com/78106.html>. Erişim tarihi: 4 Haziran 2013.

alırsak, Avrasya Birliği'ne üyeliklerinin hem üye devletlerin hem de Rusya'nın Batı'yla ilişkilerinde sorunlar yaratacağı bilinmektedir.

Eski Sovyet cumhuriyetlerinin bir çoğu kendilerini farklı birliklere entegre etme politikası yürütmektedirler. Özellikle, Ukrayna ve Moldova gibi devletlerin, aynı zamanda Güney Kafkasya devletlerinden Gürcistan ve Azerbaycan'ın Avrupa Birliği'ne yaklaşma politikaları ve bu devletlerin Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı programında yer almaları, onların Avrasya Birliği'ne katılmalarını imkânsız kılmaktadır. Ayrıca birçok ülkede mevcut etnik çatışmalar sorununun çözümlenememesi; Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununun bu iki ülkenin aynı birlikte yer almasına mani oluşturması; Gürcistan ve Rusya arasında Ağustos 2008 savaşı sonrasında iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi nedenler Avrasya Birliği'ne birçok eski Sovyet ülkesinin üye olması ihtimalini azaltmaktadır.

Fakat görünen o ki, Rusya'nın ihraç ettiği enerji kaynaklarının fiyatlarında artırıma giderek, bazı ülkelere baskı uygulama politikaları olumlu sonuca varmaktadır. Ermenistan örneğinde olduğu gibi Moskova'nın Sarkisyan'ın kararından önce ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarını artırması ve AB ile anlaşma imzalamayacağına ilişkin kararını açıklamasından sonra ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarını azaltması bunun tipik örnekleridir. Ukrayna'da yaşanan gerilim sonrasında Rusya'nın bu ülkeye ihraç ettiği doğalgaz fiyatlarını artırması da baskı politikalarının bir parçasıdır. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkmenistan dışındaki eski Sovyet cumhuriyetlerinin Avrasya Birliği'ne sıcak baktıklarını belirtmeleri, Rusya'nın bu üç devlete karşı da baskı uygulayacağı ihtimalini kesinleştirmektedir. Azerbaycan'ın AB ile son dönem ilişkilerinde pasif yaklaşımı da Kremlin tarafından uygulanan tehditler çerçevesinde değerlendirilebilir. ABD ve AB devletlerinin Rusya'ya uyguladıkları yaptırımlar, Kremlin'e yapılan baskı gibi gözükse de aslında Moskova'nın kendi çıkarlarını koruması için bölge devletlerinde daha saldırgan politika izleyeceği izlenimi vermektedir. Rusya'nın bu politikaları sonucu ileri bir tarihte hem Gürcistan'ın hem de Azerbaycan'ın Gümrük Birliği'ne ve Avrasya Birliği'ne en azından gözlemci devlet sıfatıyla katılabileceği tahmin edilebilir. Bu şekilde değerlendirildiğinde, Avrasya Birliği'nin kurulmasındaki gerçek amacın eski Sovyet cumhuriyetlerinin Batı dünyası ile ilişkilerini zayıflatmak ve Rusya dışındaki güçlerin bölgeden çıkarılmasına yönelik bir strateji olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agreement on Foundation of Eurasian Economic Community (EurAsEc)*, 10 Ekim 2010, <http://www.evrases.com/docs/view/3> (Erişim: 04.06.2013)
- Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation*, 25 Nisan 2005, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029type82912_87086.shtml (Erişim: 01.06.2014)
- “Armenia Ready to join Russia-led Customs Union”, *RIA Novosti*, 03 Eylül 2013, <http://en.ria.ru/politics/20130903/183147413.html> (Erişim: 10.04.2014)
- “Atambayev: Zacem nam iskat soyuznikov na Lune, esli nashi interesi svyazani s Rossiey” (Atambayev: Eğer çıkarlarımız Rusya ile ortaksa, neden müttefikimizi Ayda arayalım), *Mir24TV*, 12 Mart 2013, <http://mir24.tv/news/politics/6650171> (Erişim tarihi: 13.06.2014)
- Buckley, Neil. “Putin sets sights on Eurasian Economic Union”, *Financial Times*, 16 Ağustos 2011, www.ft.com/cms/s/0/a7db2310-b769-11e0-b95d-00144feabdc0.html#axzz2UZPAw7QF (Erişim: 04.06.2013)
- Bugajski, Janusz. *Cold Peace: Russia's New Imperialism*. Westport, CT: Praeger, 2004.
- “Clinton Calls Eurasian Integration An Effort to Re-Sovietize”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 07 Aralık 2012, www.rferl.org/content/clinton-calls-eurasian-integration-effort-to-resovietize/24791921.html (Erişim: 04.09.2014)
- Danielyan, Emil. “European Integration Unlikely to End Armenia's Alliance with Russia”, 06 Ağustos 2013, www.rferl.org/content/armenia-russia-european-integration/25068199.html (Erişim: 10.04.2014)
- Dragneva, Rilka and Kataryna Wolczuk. “Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, Chatham House Briefing Paper, Ağustos 2012, www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812bp_dragnevawolczuk.pdf. (Erişim: 04.09.2014)
- Dugin, Aleksandr. *Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством*, (Osnovy geopolitiki. Geopoliticeskoe budushee Rossii. Myslit Prostranstvom / Jeopolitiğin Esasları. Rusya'nın Jeopolitik Geleceği), Moskova: Arktogeya, 2000.
- “Eurasian Integration No “Reincarnation of USSR”- Nazarbayev”, *RIA Novosti*, 18 Ocak 2013, <http://en.rian.ru/world/20130118/178861309.html>. (Erişim: 18.01.2014)

- Евразийский взгляд: основные принципы доктринальной евразийской платформы, “Evraziiskii vzgliad: Osnovniye printsipy doktrinalnoi evraziiskoi platformy” (Avrasya bakışı: Avrasya platformunun esas prensipleri), Moskova: Arktogeya, 2001.
- Felgenhauer, Pavel. “Dushanbe Summits Follow Russian Agenda”. *The Jamestown Foundation*, 10 Ekim 2007, www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33065 (Erişim: 25.07.2014)
- “Kiev Reaffirms EU Integration Course”, *RIA Novosti*, 01 Haziran 2013, <http://en.rian.ru/world/20130601/181454920.html> (Erişim: 04.09.2014)
- Концепция внешней политики Российской Федерации (Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation), Approved by President of the Russian Federation V. Putin, 12 Şubat 2013, www.mid.ru/bdomb/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcb3/76389fec168189ed44257b2e0039b16d!Open Document (Erişim: 15.12.2014)
- Концепция внешней политики Российской Федерации (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation), Approved by the President of the Russian Federation, 28 Haziran 2000, <http://archive.mid.ru//B1.nsf/arh/19DCF61BEFED61134325699C003B5FA3> (Erişim: 11.12.2014)
- Konyrova, Kulpash. “Russia, Belarus, Kazakhstan move towards a Eurasian Union”, *New Europe*, 20 Mayıs 2013, <http://www.neurope.eu/article/russia-belarus-kazakhstan-move-towards-eurasian-union>. (Erişim: 16.08.2014)
- “Kyrgyzstan Notifies US of Manas Transit Center Closure”, *RIA Novosti*, 14 Kasım 2013, <http://en.ria.ru/russia/20131114/184714501/Kyrgyzstan-Notifies-US-of-Manas-Transit-Center-Closure.html>. (Erişim: 10.04.2014)
- “Kyrgyzstan to join Russian-led Customs Union, Ukraine to Observe”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 29 Mayıs 2013, <http://www.rferl.org/content/kyrgyzstan-ukraine-russia-customs-union/25001114.html>. (Erişim: 04.06.2014)
- Leonard, Peter. “Russia’s Putin dreams of sweeping Eurasian Union”, *Associated Press Online*, 03 Ocak 2012.
- “Torqovix voyin v usloviyax EAES bit ne doljno-Lukashenko” (Avrasya Ekonomik Birliği’nde ticari savaşların olmaması lazım), *Institut Evraziyskoy Integratsii*, 30 Ocak 2015, <http://eurazis.kz/?p=6355> (Erişim: 15 Mayıs 2015)

- “Lukashenko: Evraziyskiy soyuz budet edinim gosudarstvom” (Lukaşenko: Avrasya Birliği tek bir devlet olacak), *Regnum*, 09 Ekim 2012, <http://regnum.ru/news/polit/1579163.html> (Erişim: 06.06.2014)
- “Members will have privileges-Medvedev”. *The Voice of Russia*, 20 Mart 2012, http://english.ruvr.ru/2012_03_20/68952155/ (Erişim: 04.08.2014)
- Panfilova, Viktoriya. “Узбекистан подал заявку на выход из Евразийского экономического сообщества” (“Uzbekistan podal zayavku na vikhod iz Evraziyskovo ekonomicheskovo soobshstva”): Özbekistan Avrasya Ekonomik Topluluğu üyeliğinden çıkmak için başvuruda bulundu). *Nezavisimaya Gazeta*, 12 Kasım 2008, http://www.ng.ru/cis/2008-11-12/3_Uzbekistan.html (Erişim: 04.10.2014)
- Pessin, Al. “Clinton Criticizes Russia on Europe Policy, Human Rights”. *Voice of America*, 06 Aralık 2012, www.voanews.com/content/clinton-criticizes-russia-on-europe-policy-human-rights/1559739.html (Erişim: 04.11.2014)
- Petro, Nicolai N., and Alvin Z. Rubinstein, *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*. New York: Longman, 1997.
- Primakov, Evgeniy, “Na gorizonte-mnogopolyusniy mir. Mejdunarodnie otnosheniyanakanune XXI veka” (Çok kutuplu dünya ufkunda. 21.yüzyılda uluslararası ilişkiler), *Nezavisimaya Gazeta*, 22 Ekim 1996.
- „Putin Says no Tighter Entry Rules Before 2015“, *RIA Novosti*, 18 Nisan 2013, <http://en.rian.ru/russia/20130418/180716482.html> (Erişim: 08.12.2014)
- “Putin to visit Brussels as “Eurasian Union” leader””, *EurActive Online*, 04 Aralık 2012, www.euractiv.com/europes-east/putin-comes-eu- Eurasian-union-le-news-516419 (Erişim: 12.11.2014)
- Putin, Vladimir. “Новый интеграционный проект для Евразии- будущее, которое рождается сегодня”, “A New Integration Project for Eurasia: A future that is born today”. *Izvestia*, 03 Ekim 2011, <http://izvestia.ru/news/502761> (Erişim: 01.09.2014).
- Putin, Vladimir. “Россия: новые восточные перспективы” (“Rossia: novie vostochnie perspektivi” : Rusya: yeni doğu perspektifleri). *Nezavisimaya Gazeta*, Kasım 14, 2000, www.ng.ru/world/2000-11-14/1_east_prospects.html (Erişim: 04.09.2014)

- Resolution 62/79 adopted by the General Assembly. Cooperation between the United Nations and the Eurasian Economic Community*, 06 Aralık, 2007, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/62/79&Lang=E_ (Erişim: 04.12.2014)
- Resolution 58/84 adopted by the General Assembly. Observer Status for the Eurasian Economic Community in the General Assembly*, 09 Aralık 2003, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/58/84&Lang=E_ (Erişim: 04.11.2014)
- Schwartz, Michael. “Kyrgyzstan Votes for a President, Feeling the Pull of Russia”. *The New York Times*, 29 Ekim 2011, www.nytimes.com/2011/10/30/world/asia/as-kyrgyzstan-votes-some-consider-a-turn-to-russia.html?pagewanted=all_ (Erişim: 22.07.2014)
- Shiropayev, Aleksey. “Неосоветизм как явление наших дней” (“Neosovyetizm kak yavlenie nashikh dney”: Neosovyetizm günümüzün fenomeni), 07 Kasım 2011, <http://shiropaev.livejournal.com/78106.html>. (Erişim: 04.06.2013)
- Spillius, Alex. “Vladimir Putin is trying to take Russia back in time”, *The Telegraph*, 05 Ekim 2011, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/8808712/Vladimir-Putin-is-trying-to-take-Russia-back-in-time.html_ (Erişim: 03.11.2014)
- Tsygankov, Andrei P. “Hard-line Eurasianism and Russia’s Contending Geopolitical Perspectives”, *East European Quarterly*, XXXII, No. 3, Fall (1998).
- “Uzbekistan prisoedinilsia k zone svobodnoy trgovli SNG”(Özbekistan, BDT’nin serbest ticaret bölgesine dahil oldu). *Regnum*, 31 Mayıs, 2013, <http://regnum.ru/news/fd-abroad/uzbek/1665916.html> (Erişim: 04.12.2014)
- “Von Lissabon bis Wladiwostok”, *Süddeutsche Zeitung*, 25 Kasım 2010, www.sueddeutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908 (Erişim: 21.12.2014).

Çağımız İslâm Dünyasında Yaşanan Dinsel ve Sosyo-Ekonomik Sorunlar (Teşhis Boyutu)

İrfan KALAYCI¹
Barış AYTEKİN²

Öz

İslam dünyası, geçen yüzyılda olduğu gibi bugün de, savaş, terör, yoksulluk, neredeyse her alanda ikili yapı, vb çeşitli sorunlarla birlikte anılmaya devam etmektedir. Genel olarak sosyo-ekonomik odaklı olarak ele alınabilecek bu sorunlar, iktisat sosyolojisi kapsamında değerlendirildiğinde, çoğu iktisadi temelli sorunda, insan davranışlarına bir vurgu yapılması anlamında, sosyo-kültürel yapının etkilediği bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorun, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel belirleyicilerin birbirine dolandığı ayrılmaz halkalara benzetilebilir. Bu halkalardan biri, “*sosyo-ekonomik tabanlı dinsel sorunlar*” olurken, diğeri ise “*dinsel tabanlı sosyo-ekonomik sorunlara*” vurgu yapmaktadır. Bu halkaların kaynağını ise ekonomik ve sosyal yapının gelişmişlik düzeyi belirlemektedir. Diğeri yandan İslam dünyasında, sosyokültürel yapının ekonomik yapıyı etkilemesi çok daha fazla önemli olmaktadır. Tarihsel süreç içinde oluşan kültürel yapı, ekonomik yaşamın aynada yansıyan bir yüzü olurken; ortaya çıkan az gelişmiş ekonomik yapı da aynada yansımayan diğeri eksik yüzü tamamlamaktadır. Bunun sonucunda, Müslüman toplumların sanayileşememeleri, hala yaygın olarak tarımsal bir yapıya sahip olmaları vb. sorunlar, demokrasinin gelişmesi önünde de önemli bir engel oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: *İslam dünyası, sosyo-ekonomik tabanlı dinsel sorunları, dinsel tabanlı sosyo-ekonomik sorunları.*

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, irfan.kalayci@inonu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, baytek02@gmail.com

Religious and Socio-Economic Issues Experienced in Our Age of the Islamic World (Diagnostic Aspect)

Abstract

Islamic world, (as in the last century even today), have become known with the problems (war, terror, poverty, dual structure nearly every field, etc.). When many economic based problems are evaluated as parts of economic-sociology, generally these problems (based on many economic problems within the context of human behaviors are highlighted) which can be dealt with socio-economic focus, reveals a problem that socio-cultural structures affect. This problem is similar to the tangle of economic and sociocultural determinants integral rings. While one of these rings is “*socio-economic-based religious issues*”, the other is “*religious-based socio-economic issues*”. The source of the two rings is economic and social life. On the other hand. The effects of socio-cultural structure in defining the economic structure are more important in the Islamic world. The cultural structure that is in the historical process, while the economic life reflected in a mirror face completes the economic face the reflection in the mirror in the process of developing economic structure. So, the failure of Muslim societies in industrialization, their being an agriculture-based society have been an obstacle for the development of democracy.

Keywords: *Islamic world, its socio-economic-based religious issues, its religious-based socio-economic issues.*

1. Giriş

İktisat sosyolojisi ekseninde yaptığımız bu araştırmanın konusu, başta İslam ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerde azınlık ve/ya göçmen statüsünde yaşayan Müslümanların karşılaştıkları dinsel sorunlardır. Bu sorunların bir bölümü güncel ya da süregelen olabileceği gibi dönemsel ya da yapısal da olabilir. Müslümanların bu ülkelerde karşı karşıya kaldıkları sorunların iki büyük halkadan oluşan bir zincir olduğu gözlemlenmektedir. Bu zincirin bir halkası “*sosyo-ekonomik tabanlı dinsel sorunlar*”, diğer halkası ise “*dinsel tabanlı sosyo-ekonomik sorunlar*” şeklinde adlandırılabilir. Halkalar birbirine geçmiş durumdadır. Bu halkalar şehirlerin büyümesi ve şehir hayatının karmaşık hale gelmesi oranında genişler ve daralır. Bu iki halka, ‘*olgunluk çağı olan kırk yaşını çoktan aşmış dünya medeniyeti*’nin eseridir.³ *Ana tezimiz*; bu dinsel sorunların daha çok sosyo-ekonomik tabanlı olmasına dayanmaktadır.

Müslümanların dünyadaki tüm vatanları üç grupta toplanabilir: *Birinci vatan*, Müslümanların baskın nüfus oluşturduğu ve bu nedenle merkezi ve yerel yönetimlerde, iktisadi yaşamda en yüksek nüfuza sahip olduğu İslam ülkeleridir. *İkinci vatan*, Türkiye ve/ya Türk Müslüman kitle ile komşuluk/kardeşlik/akrabalık bağıyla bağlı olan toplulukların yaşadığı ülkeler iken, *üçüncü vatan* ise Müslümanların siyasal özgürlük, iktisadi geçim, kültürel gelişme, vb. güdülerle göç ettiği ve yerleştiği –özellikle gelişmiş Batılı ülkelerdir. Her üç vatan da, Müslümanların kısır “*ulusal*” (nasyonel) sınırlarda değil, tüm dünyayı Allah’ın mülkü ve dolayısıyla vatan olarak görmeye eğilimli “*uluslararası*” (enternasyonal) çizgide yaşayabildiklerine işaret etmektedir. Doğal olarak bu üç vatan kendine özgüdür ve farklı derecede dinsel sorun yaratma potansiyeline sahiptir.

Bu çerçevede bazı toplamsal (totolojik) çıkarımlar yapılabilir: i-Kimi durumlarda Müslümanların ait oldukları ya da ikamet ettikleri vatanda karşılaştıkları dinsel sorunlar sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlarla iç içedir, karışık; ayırt edilemezler. (Zekat vererek ‘mali ibadeti’ni yapmak istediği halde, yoksul olduğu için bu ibadetten mağdur olmak gibi.) ii-Dinsel, sosyo-ekonomik-siyasal sorunlar birbirinden bağımsız olabilir; ama konjonktüre göre etkileşim haline geçebilirler. (Faize karşı olan bir Müslüman işadammının bankalardan kredi almak zorunda kalması gibi.) iii-Birinin diğerine baskın olabildiği durumlar da gelişebilir; biri diğeri için bir

³ 14.yüzyılda yaşamış olan İbn-i Haldun, iktisat sosyolojisi için de fikir malzemesi sağlayan *Mukaddime* adlı başyapıtında, şehir hayatıyla özdeşleştirdiği ve *umran* dediği *toplumun medeniyetini, bir insanın 40 yaşına benzetir.* (İbn-i Haldun, 2004), *Mukaddime*, c.1, Çev. H. Kendir, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 507)

nedene ya da sonuca dönüşebilmesi mümkündür. (Örneğin türban yasağı yüzünden işe giremeyen ya da işten çıkarılan Müslüman kadınların varlığı.)

Müslüman toplumlar, geçmişten de günümüze taşınan ya da yaşadığımız çağda farklı biçimlere dönüşmüş çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Karşılaşılan sorunlar bazen kendilerine dinsel ve/ya kültürel olarak çok yabancı olan bir toplumsal ya da siyasal ortamda yabancılaşmak / yok olmak tehlikesi içinde var olmak mücadelesi kadar zorlu olabildiği gibi bazen de yaşadıkları coğrafyada çoğunluk nüfusuna sahip olmalarına rağmen sarmallaşmış çeşitli yapısal sorunların sürekliliği kadar ciddi olmaktadır. Müslümanların yaşadıkları sorunlar bu anlamda çok fazla etmenin belirleyici etkisi altında biçimlenmektedir. Karşı karşıya olunan sorunlar ve bunları belirleyen değişkenler çok olmasına rağmen, Müslüman toplumlar İslam inancının adındaki “*barış ile yaşamak*” ideali ile anlamını bulan bir yaşama kültürünü hedeflemektedirler.

Ancak aydınlığın, huzurun ve barışın simgesi olan İslam ve ona inanan Müslümanlar, günümüz Batı dünyasında savaş, terör, kargaşa, geri kalmışlık ve yoksulluk gibi sorunlarla birlikte anılır hale gelmiştir. Batı dünyası bu düşüncesini günümüz İslam dünyasında yaşanan sorunlara dayandırmaktadır.⁴ Çünkü yeryüzünde bu sorunların yoğun olarak yaşandığı kriz bölgeleri çoğu zaman Müslümanların yaşadığı coğrafya ile kesişmektedir. Geçmişte Bosna-Hersek, Kosova, Irak, Filistin ile başlayan bu sürece bugün Mısır, Libya, Afganistan ve son olarak Suriye de eklenmiştir. Bu bağlamda Durmuş Hocaoğlu’nun⁵ belirttiği gibi yerküre coğrafyasında birçok dram ve yıkıma neden olan anlaşmazlıkların, ‘barış’ın çok yüceltiği günümüzde dahi çözülememiş olması ciddi bir sorundur ve bu bir yandan insan doğası ve diğer yandan ‘modernite’ ile yakın bağlantılıdır: Bu yıkımlar arasında Müslümanlar arasında görülen indirgemeci din anlayışının, Müslümanların birliğine yönelik en ciddi tehditlerden biri olduğu, Müslüman toplulukların geleneksel dokusuyla asla uyuşmadığı, ayrıştırıcı ve yıkıcı bir etki meydana getirdiği hatta bazen kardeşkanı dökülmesine varan iç çatışmalara yol açtığı esefle izlenmektedir.

Yerküre üzerinde birbirinden çok farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar, yaşadıkları bölgelerin özelliklerine göre farklı dinsel, kültürel ve ekonomik sorunlarla karşılaşmaktadır. Müslümanların sorunlarının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından buldukları coğrafyaya göre demografik durumlarının ve bölgesel koşulların birlikte ele alınması

⁴ Fatih Genç, “İslam Barıştır”, *Hiyerarşi Dergisi*, S. 2/2012, s. 43.

⁵ Durmuş Hocaoğlu, “Savaş, Demokrasi, Barış ve Ebedî Barış”, *Zaman* gazetesi, 5 Ağustos 2003.

faydalı olacaktır. “2010 yılı Dünyanın En Önemli Dinsel Gruplarının Büyüklüğü ve Coğrafi Dağılımı” adlı rapora⁶ göre dünyada 2010’da 2,2 milyar Hıristiyan (% 32), 1,6 milyar Müslüman (% 23), 1 milyar Hindu (% 15), 500 milyon Budist (% 7) ve 14 milyon Yahudi (% 0,2) yaşamaktadır. Bunlara ek olarak Afrika, Amerika, Asya ve Avustralya’da geleneksel dinlere inanan 400 milyon kişi (% 6) bulunmaktadır. Bu sonuca göre yerküre coğrafyasında yaklaşık her 4 kişiden 1’i Müslümandır. Hıristiyan nüfusundan sonra dünyanın en büyük 2. dinsel topluluğudur. Kettani’ye⁷ göre de 2010’da yeryüzünde 1,7 milyar Müslüman yaşarken, Müslüman nüfus oranı ise 1/4 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler 1950’de yaklaşık 433 milyonluk nüfusa karşılık %17 idi.

Bu makale “giriş” ve “sonuç” hariç, iki ana bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde*, Müslüman dünyasının yaşadığı dinsel sorunlar ‘güncellik’ temelinde tahlil edilirken; *ikinci bölümde* ise ‘kuramsal’ temelde tahlil edilmiştir. Buna göre, “*sosyo-ekonomik tabanında dinsel sorunlar*” ve “*dinsel tabanda sosyoekonomik sorunlar*” şeklinde ikincil-ayrıntılı bir sınıflandırma tercih edilmiştir. Sözkonusu sorunlara burada sadece ‘teşhis’ konulmaya çalışılmıştır.

2. Müslümanların Değişik Coğrafyalarda Yaşadıkları Dinsel Sorunlar

Çağımızda Müslüman nüfus çoğunlukla İslam ülkelerinde, önemli ölçüde kardeş ve akraba topluluklarında ve azınlık olarak da Batı ülkelerinde yaşamaktadır. Hangi coğrafyada olursa olsun Müslümanlar o coğrafyaya özgü ve çeşitli derecelerde bir takım dinsel sorunlar ile karşı karşıyadırlar.

2.1. Müslümanların Çoğunlukta Olduğu İslam Ülkeleri

Hz. Ali’ye göre, Müslümanların yönetiminde yaşayan insanlar; ‘dinde kardeşlerimiz olan Müslümanlar’ ve ‘yaratılıştaki eşlerimiz olan gayri Müslimler’ olmak üzere iki ana gruba ayrılıyordu ve her iki grubun da korunmuş hakları vardı.⁸ Günümüzde her şey gibi bu sınıflandırma da biraz değişmiştir. Batı dünyasına benzer bir şekilde Müslüman ülkeler de, gelişmişlik ve zenginlik bakımından birkaç lige bölünmüş durumdadır. Örneğin, Körfez ülkeleri dünyanın en gelişmiş değil ama yüksek petrol

⁶ Pew Araştırma Merkezi’nin Din ve Kamu Yaşamı Forumu’ndan aktaran Gazete 2023 “Dünya’nın Din Haritası”, *gazete2023.com*, 18 Aralık 2012, (25/12/2012).

⁷ Houssain Kettani, “Muslim Population in Europe: 1950 – 2020”, *International Journal of Environmental Science and Development*, Vol. 1, No. 2, June. 2010.

⁸ Ali Bulaç, *İslam ve Fanatizm*, 3.b., İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 17.

gelirinden dolayı en zengin ülkeleri arasında yer alırken; Afganistan, Bangladeş, Sudan, Yemen gibi bazı Müslüman ülkeleri de dünyanın en geri kalmış-en yoksul ülkeleri arasında bulunmaktadır. Bu çok ilginç bir durum değildir, çünkü bir ailenin tüm bireylerinin de eşit-aynı olması beklenemez. Fakat bu dramatik bir durumdur, çünkü bir ailenin bir çocuğu çok zenginken, bir diğzerinin çok yoksul olması ne kadar vicdani ve ahlaki olabilir?

Hatta ortalama İslami kitaplarda; -gerek birey gerekse toplum ve ülke bazında-, ‘*en zengin Müslümanlara karşı en yoksul Müslümanların bulunması, gerçek bir Müslümanın kabul edemeyeceği bir zillet*’ olarak değerlendirilmekte ve arkasından şu can alıcı soru sorulmaktadır: “*Nasıl olur da komşusu aç iken tok yatmamayı öğütleyen bir din böyle bir çelişkiyi bünyesinde barındırabilir?*”⁹ Bu noktada şu gözlem de dile getirilmelidir: İslam, din olarak Dünyanın bir bütün olarak manevi kurtuluşunu hedeflediği halde; onun temsilcileri olan zengin Müslüman ülkelerin, dünyanın hepsini değil sadece birkaç muhtaç -üstelik dindaş-yoksul ülkenin maddi kurtuluşu için somut bir çaba göstermiyor olmaları, vicdan paydasında sorgulanmalıdır. Birilerinin (yoksul bir birey, toplum ya da ülkenin) maddi refaha kavuşması için yapılan bir yardım, o yardımı yapan (zengin birey, toplum ya da ülke) için manevi bir kazanımdır (iyiliktir, sevaptır). Dinsel metinler bu kadar açık ve net iken; Körfez ülkelerinde oluk oluk akan petrol altına ve dolara dönüşmeye; zengin şeyhler için dünyanın her yerinde her çeşit ve her kıymetten mal-mülk satın almaya devam ediyor. Öbür yanda da, günlük sadece 1 dolarla geçinmek zorunda olan yüz binlerce Müslüman var. Müslüman ülkeler arasındaki kalkınma ve refah uçurumları, zengin olanlarından yoksul olanlarına bir sermaye transferinin (bir maddi yardımın yeterince yapılmaması ve ayrıca zengin ülkelerin Batılı gelişmiş ülkeler ayarında gelişmiş olmamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bir önemli sorun da şudur ki; zengin olan ülke yoksul olana ‘*balık yedirirken balık tutmayı öğretmiyor.*’

Müslüman dünyasında bir lider ülke de pek gözükmemektedir. Örneğin, Müslüman dünyasında ABD ayarında bir ülke var mıdır? Ya da teknoloji üretimi ve ihracatında hangi Müslüman ülke öndedir? Batı dünyasından kimleri etkilemektedir? Bu sorular karşısındaki “cevapsızlık” da bir başka sorundur! Müslümanların çoğunluk olarak yaşadığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ve Avrasya coğrafyasında Müslümanların en temel sorunu -bütün dinlerin de öncelikli hak olarak gördüğü- yaşam güvenliğinin sağlanmasının yetersizliğidir. Bu bölgenin, bitmeyen çatışmalar yüzünden

⁹ Muhammed Nuveyhi, “Sunuş”, iç. *Ekonomik Adaletin Temelleri*, 2.b., Çev. A.Yaprak, Beyan Yayınları, İstanbul, 1984. s. 28-9.

en önemli hak olan yaşam hakkı ve diğer özgürlüklerin ihlal edildiği bir bölgenin adı olarak anılması aslında en üzücü durum olmaktadır. Öte yandan ekonomik ve diğer alanlarda çeşitli eşitsizlikler de bu bölgenin önemli sorunudur.

Örneğin; MENA bölgesinde baskın Müslüman nüfus olan Arap toplumlarının sanayileşememeleri, artan petrol gelirlerine rağmen halen yaygın bir anlayışla tarım toplumu olarak sayılmaları, demokrasinin gelişmesi ve toplumsal kalkınmanın önünde birer engel oluşturmaktadır. Arap Baharı'na yol açan nedenlerin başında, Arap rejimlerinin ekonomik iflası gelmektedir.¹⁰ 2010 yılında yapılan bir araştırmaya göre, petrol zengini olan birkaç Arap ülkesinin dışında halkının %50'den fazlası mutlu olan hiçbir Arap ülkesi bulunmamaktadır. Bu coğrafyada yapılan yüksek silahlanma yatırım ve harcamaları huzur ve mutluluğu toplumun tüm tabakalarına yaymayı sağlamak bir tarafa, önemli bir engel olarak gözükmektedir.¹¹

Orta Doğu'da özellikle askeri harcamaların milli gelire oranı % 3-5 arasındadır. 2010 Dünya ortalaması ise %2 düzeyindedir.¹² MENA'da eksik olmayan tehlikeler, savunma harcamalarının yüksek olmasına neden olurken, ekonomik gelişmeye de engel olmakta ve kalkınmanın ve özgürlüğün anahtarı olan "bilgi etmeni"ne ulaşma yolları tıkanmaktadır.¹³ MENA'da neredeyse her alanda ikili bir yapı egemendir.¹⁴ i-Ülkelerin bir bölümü monarşi, diğer bir bölümü cumhuriyet rejimi ile yönetilmektedir. ii-Sosyo-ekonomik planda; halen feodal toplum evresinde olanların yanında, kapitalistleşme sancısı çeken ekonomiler de bulunmaktadır. iii-MENA devletleri, tartışmasız bir şekilde, askeri harcamalarda 'cömert', fakat bilimsel-teknolojik gelişmede zorunlu olan ar-ge harcamalarında ise 'cimri' davranmaktadırlar. iv-MENA bölgesindeki ülkeler, çok ciddi gelir

¹⁰ *Çerçeve Dergisi*, S.57, Aralık 2011, s. 13.

¹¹ Normalde bunun tersi sonuçlar çıkması gerekirdi. Zira Arap coğrafyası, neredeyse tüm peygamberlere ev sahipliği yapmıştır. Allah'ın Arapların yurduna peygamber göndermesinin önemli gerekçeleri olmalıdır. Araplar ilginç bir millet olmalıdır. Hz. Muhammed'den beş yıl sonra yaşamış olan Mevlana (13. yy.), Mesnevi adlı kült kitabında, "Arapların övüncü savaş ve bağıştur" der. O şiirsel ifadesiyle, başka insanları ya da kendini kast ederek "sen Arap içinde, yazıdaki hata gibisin" diye ekler (Mevlana Celaleddin Rumi. *Mesnevi*, c. 2, Haz.A. Karaismailoğlu, Yeni Şafak Kültür Yayınları, İstanbul, 2004: 109). Kendisi de bir Arap (Yemen kökenli) olan İbn-i Haldun da, "Araplar vahşi tabiatlarının bir sonucu olarak yağmacı ve bozguncudurlar" diyerek bu milletin pek de sevimli olmayan bir tarafına vurgu yapmıştır (İbn-i Haldun *Mukaddime*, c. 2, Çev. H. Kendir, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004b, s. 204).

¹² SIPRI, *Yearbook 2010*, 2011, s. 8.

¹³ Barış Aytekin, Küresel İktisadi Barış: Birlikte Yaşama Kültürü", iç. *Genç Akademisyenlerin Perspektifinden Birlikte Yaşama*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 112.

¹⁴ Ergun Kont, "Arap Baharı", *Çerçeve Dergisi*, Yıl 20, S.57, Aralık.2011. s. 1.

farklılıklarına sahiptir. Gelir farklılığını yaratan da petrol mülkiyetidir. Bölgede gözlenen istikrarsızlık sosyal adalet ve gelir adaletinin olmayışı demokrasiden yoksunluk, tarihsel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Serbest piyasa, kalkınma ve demokrasi sorunu bu anlamda bölgenin birçok özgürlük alanı gibi dinsel özgürlüklerin ve en önemlisi de yaşama hakkının güvenliğine kadar birçok konuda etkili olan bir unsurdur. Bu anlamda MENA bölgesinde birçok İslam ülkesinde dinsel özgürlükler alanında maalesef bizzat Hz. Muhammed'in hayatı ile çelişen pek çok olumsuz örnek vermek mümkündür: Çoğu ülkede kadınlara oy kullanma hakkı yakın zamanda verilmiştir. Halen kadının oy kullanma hakkının olmadığı ya da kadın yerine erkeğin onu temsilen oy kullandığı ülkeler bulunmaktadır. Bir yoruma göre,¹⁵ bugün MENA'da demokrasiye en yakın ülke bir damla petrolü olmayan Lübnan'dır. Yine, Körfez ülkeleri arasında, ilk defa serbest ve adil seçimler düzenleyen, kadınlara seçme ve seçilme hakkı¹⁶ tanıyan ülke, petrolü en erken biteceği tespit edilen Bahreyn'dir. Bahreyn, ekonomisinin petrole bağımlılığını azaltmak ve halkın iş verimliliğini artırmak için dışarıdan uzmanlar tutmuş, eğitim sistemini yenilemiş, meslek okulları açmış, öğretmenlerini yeniden yapılandırmış, hantal kamu iktisadi girişimlerini elden çıkarmış, dışarıdan teknoloji ve üretim yatırımlarını özendirmiştir.

Diğer yandan MENA'da tartışma konusunun odağında çoğu zaman ortaya çıkmayan modern ulus-devlet olmuş, demokrasi sorununun İslam ile özdeşleştirilmesi gibi bir yanlış bakış da ortaya çıkmıştır. Fakat bu arada, MENA'da devlet ve devlete egemen olanlar, insanlardaki cesaret, özgüven ve yeteneği hep kendi iktidarını sınırlayabilecek bir tehdit olarak görmüş, bu yüzden de insanları korku ve baskı ile sindirerek kendisinin sorgulanabilirliğinin önüne geçmeye çalışmışlardır. Bu süreç, halk ile devletin arasında yüksek duvarların oluşmasına sebep olmuş, halkın siyasal karar alma mekanizmalarına katılımını sağlayacak unsurların oluşmasına, ayrıca sağlıklı ve güçlü sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkmasına engel olmuştur.¹⁷ Uzak Doğu ise daha farklı bir yapı arz etmektedir: Örneğin, İslam'ın resmi din olarak kabul edilmediği Endonezya, %90'ı Müslüman olan 200 milyon civarındaki nüfusla dünyanın en büyük Müslüman ülkesidir. Aynı coğrafyada yer alan Malezya'nın nüfusunun yarısından biraz fazlası Müslüman'dır. Bu iki ülke, şeriatlı dindar nüfusu barındırmaktadır.

¹⁵ Çerçeve Dergisi, 2011, s. 70.

¹⁶ Tarihte Amerikalıların İngilizlere "temsil hakkı yoksa vergi de yok" diye isyan ettiği düşünülürse, halkından vergi almayan petrol zengini ülkeler halklarına "vergi yok, temsil de yok" demektir. Devlete vergi vermeyen halk, hesap sormamakta; gelirlerini vergilerden değil de petrolden kazanan devlet de, halkın isteklerine kayıtsız kalmaktadır (Çerçeve Dergisi, age, s. 69).

¹⁷ Mustafa Aydın, "Dinin Dünyevileşme Sorunu: Protestanlık ve İslam", *Bilgi ve Hikmet*, Bahar S. 2, 1993, s. 41.

İslam bu ülkelerde *depolitik* din statüsündedir. Endonezya ve Malezya gibi ülkelerdeki Müslümanlar, Bruinessen'in¹⁸ dediği gibi, adeta “*azınlık zihniyetiyle yaşayan çoğunluktur.*”

İslam dünyasının, güncel gelişmeler bir kenara bırakılacak olursa, unutulmuş bir yüzü daha vardır: Afrika. Genel olarak sömürgeleştirmelerle, köle ticaretiyle, iç savaşlarla, yardıma muhtaç insan görüntüleriyle çizilen Afrika görüntüsü,¹⁹ kıta insanının kültürel ve manevi zenginliğini örtmektedir. Eski ve yeni sömürgecilik siyasetleri ile kendi sahip oldukları zenginliklerinden ısrarla uzak tutulmaya çalışılan Afrika Müslümanları, dinsel, ulusal, kültürel ve eğitsel yönden sürekli olarak baskı altında tutulmakta ve kendi öz çıkarlarının gerektirdiği adımları atma konusunda asla rahat bırakılmamaktadırlar.²⁰

OMENA içinde, Suudi Arabistan ve Mısır dışında, İslam uygarlığına en yakın ülkeler arasında Irak, İran ve Suriye gelmektedir. Irak'taki Amerikan işgali, Suriye'deki iç savaş, İran'ın nükleer silahlanma konusunda Batı'yla çatışması, İslam dünyasını huzursuz etmektedir. Tüm bu olumsuzluklar, bu ülkelerin maddi kalkınma hamlelerini ciddi bir şekilde geciktirmekte ya da engellemektedir.

Dünyadaki Müslümanlar için hac-umre ibadetinin kutsal mekânları olan Mekke-Medine, dini turizmin başat kentleridir. Suudi yönetimi hac-umre ibadeti için gelen Müslümanların yaptığı harcamaları muazzam bir gelire dönüştürmüştür. Ancak bu geliri, Müslüman hacı adaylarının rahat ve huzuru için yeterli yatırımlara dönüştürdüğü söylenemez. Her hac döneminde yaşanan kaza ve sıkıntılar, bunun bir göstergesidir. Hz. Ömer, şimdiki yöneticiler için örnek oluşturacak şu ünlü sözü söylemiştir: “*Şayet Irak'ta (Sana'da) bir katırın ayağı kayıp tökezleyecek olursa, yolunu neden güzel yapmadım diye sorumlu olurum.*”²¹ Krallık hazinesinden Suudi şeyhlerine aktarılan petro-dinarlar, onlara bağlanan astronomik maaşlar ve Batılı tarzda lüks ve israfli tüketim, bunu yasaklayan İslam'ın doğup yayıldığı bir coğrafya için hem ‘dramatik’, hem de ‘ironik’tir.

¹⁸ Martin Bruinessen “Çağdaş Endonezya’da Devlet-İslam İlişkileri”, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz, S. 3, 1993, (s.115-126), s. 119.

¹⁹ Oysa Afrika, tarih boyunca bilim ve düşünce alanında insanlığa sunduğu katkılarla anılmalıdır. Afrika gerçeği budur. Kıtanın asıl sorunlarına çözüm bulabilmek, dünyanın Afrika toplumlarıyla doğru ilişkiler kurmasını sağlayabilmek için oluşturulan çarpık görüntünün değiştirilmesi yönünde insanlık olarak ortak çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda Afrika'nın açlık, sefalet, kıtlık, ırkçılık, ölümcül hastalıklar, eğitimsizlik, inanç özgürlüğünün kısıtlanması gibi sorunlarla mücadelesinde kendilerine yardımcı olunmalıdır (TDV-Türkiye Diyanet Vakfı. “II. Afrika Müslüman Dini Liderler Zirvesi”, 2011).

²⁰ TDV, 2011.

²¹ Pek çok dinsel metinde geçen bu söz için bkz. Muhammed Kutub, *Çağdaş Fikir Akımları I: Demokrasi*, Çev. M.B. Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 1986, s. 392.

Suud rejiminin çaprazında yer alan İran'da ise, Mollalar, kendi ölçülerinde, dünyayı şaşırtan bir İslam devrimi yaptı ve bu, bazı İslam ülkelerinde yapıcı değil yıkıcı etkiler yaratacak sonuçlara yol açtı. Şah rejiminin ardılı ve zıddı olan yeni İran rejimi, Suud Krallığı'nı Batı'nın en büyük işbirlikçisi ilan etti.

Tüm bu ülkelerden farklı olarak Türkiye bir Avrasya ülkesi olduğu kadar bir MENA ülkesidir ve dört tip İslam'ın (*popüler İslam, medrese İslamı, tekke İslamı, siyasal İslam*) harmanlandığı toprakları temsil etmektedir.²² Türkiye'de dinsel sorunlar ve çözüm yolları, cumhuriyetle birlikte 'laiklik' ve 'milliyetçilik' eksenlerinde gelişmiştir. Fransızlardan ödünç alınan ve din işleriyle devlet işlerinin birbirinden özerklik ekseninde yürütülmesinin garantörü olarak görülen laiklik, Türkiye'de, Yazıcıoğlu'nun²³ belirttiği gibi devletin uyguladığı bir 'din politikası'dır.

2.2. Müslümanların Kardeş ve Akraba Toplulukları

Müslüman nüfusun çoğunluk olarak bulunduğu MENA bölgesinin özellikle sosyo-ekonomik ağırlıklı bu temel sorunlarının yanında dinsel ve akrabalık ilişkilerine de sahip olduğumuz Orta Asya, Güney Kafkaslar gibi bölgelerde de sosyo-ekonomik ve siyasal unsurların da katkısı ile biçimlenen dinsel sorunlar söz konusudur. Sovyetler Birliği'nin (SB) 1991'de dağılmasıyla 15 bağımsız devlet/ülke ortaya çıkmış ve bu ülkelerin karışık etnik yapıları sahip olmaları²⁴ Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk cumhuriyetlerinin de (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan) geleceği konusunda pek çok alanda bir takım belirsizliklere yol açmıştır. Örneğin Kazakistan'da çoğunlukta bulunan Kazaklar diğer etnik gruplar üzerinde Kazak kültürünü yaşatmaya ve egemen kılmaya çalışırken, Özbekistan'da ise, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Özbekler (%71) ile ülkede yaşayan Tatarlar, Kırgızlar, vb diğer gruplar arasındaki gerilim oluşmuştur. Ayrıca bu ülkelerin hemen hepsinde azımsanmayacak oranlarda bulunan Rus nüfusu, sözkonusu ülkelerin bağımsızlık sürecinde

²² Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 51.

²³ Hulusi Yazıcıoğlu *Bir Din Politikası Laiklik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No.65, 1993.

²⁴ Hatta öyle ki etnik bakımdan iç içe girmiş olmaları potansiyel bir çatışma nedeni sayılmıştır. Aslında bu etnik heterojenlik kendiliğinden, örneğin göçlerle ortaya çıkmış bir durum olmayıp, bu etnik karışıklığın SB'nin ilk dönemlerinde özel çabalar sonucu gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Orta Asya ve Kafkasya'daki geleneksel İslami kurumların hemen hemen tamamı yok edilmişti. 1941'e gelindiğinde, 1920'de açık bulunan 25-30 bin camiden sadece 1.000'i kalırken, 14.500 İslami din okulu ise zorla kapatılmıştır (Tayyar Arı, "Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika", *Avrasya. Dosyası*, Kış, c. 3, S. 4, 1996, s. 37-44).

Rusçayı ve/ya Rubleyi terk ederek kendi ulusal dil ve/ya paralarını yürürlüğe koymalarına tepki göstermiştir.²⁵

Diğer yandan Rusya, Kafkasya, Orta Asya ülkelerinde yanlış toplu bilinç yönlendirmesini, dini değerlerin ve aile kurumunun parçalanmasını amaçlayan çeşitli kışkırtmalar, paraya tapınma kültürü, şiddetin artması, sosyal, din, ırk ve milli hoşgörüsüzlük açılarından insanların bölünmeleri de görülmektedir. Bütün bunlar kasıtlı olarak için projelendirilip yönlendirilmekte ve “*deccalizm*” (dedjalizm) gibi yeni bir ideolojinin şeklini kazanmaktadır. Batılıların anladığı anlamda, demokrasinin neo-liberal değerleri ve onların dayatma yolları, siyasal baskı aracı olarak kullanılmaktadır.²⁶

Bölgede özellikle Rusya hem tarihsel geçmişi hem de ekonomik etkileri bakımından önemli bir oyuncudur. Rusya, Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan yeni bağımsız devletlere ‘*yakın çevre*’ / ‘*arka bahçe*’ gözüyle bakmakta ve buraları denetim altında tutmak istemektedir.²⁷ Bu devletlerin tercihlerini ne yönde kullanacakları (Rusya ile mi, Asya ile mi, Müslüman dünyasıyla mı, yoksa Türk dünyasıyla mı) konusundaki soruya cevap arayışı bu toplumlardaki siyasal yapılanmanın, ortaya çatışmaların ve/veya dinsel ve diğer özgürlüklerin durumunu çeşitli biçimlerde etkilemiştir.²⁸ Diğer yandan bu bölgelerin özellikle stratejik konumları nedeniyle uluslararası güç mücadelesinin katkısı sonucunda sürekli kriz alanları olarak ön plana çıkması,²⁹ siyasal ve ekonomik istikrarsızlık riskini sürekli canlı tutarken, bölgede siyasal ve kültürel egemenlik mücadelesi burada yaşayan Müslüman toplumların yaşamını da çeşitli biçimlerde etkilemektedir. Bunun sonucunda dini özgürlükler yanında diğer başka hak ihlalleri de ortaya çıkmaktadır.

Orta Asya ülkeleri bu anlamda bir ikileme karşı karşıyadır. Bir taraftan, kültürel hayatın bir parçası, bütünleştirici bir unsur ve Müslüman dünyasıyla köprü işlevi görmesi gibi nedenlerle İslam vazgeçilmez olarak görülürken diğer taraftan Sovyet Rusya’nın baskısından kurtulma veya başka nedenlerin etkisiyle insanların İslami radikalizme doğru kayması ve mevcut siyasal iktidarlara tehdit etmesi söz konusu olmaktadır.³⁰ Ne

²⁵ Tayyar Arı, age, 1996.

²⁶ Islamicawaking, 2012.

²⁷ SDE-Stratejik Düşünce Enstitüsü , “Rusya Raporu”, Ankara, Mayıs 2010, S. 70. s. 70-71.

²⁸ Tayyar Arı, age, 1996.

²⁹ Aydın, age, 2006, s. 8.

³⁰ Tayyar Arı, age, 1996.

yazık ki, İslami siyasi düşünce ve Orta Asya'daki Müslümanların durumu son derece düşük ve şekilsiz kalmaktadır. Temel sorun entelektüel İslam aydınları tabakasının yetersizliği ile birlikte personel yetersizliği yanında sivil ve toplum düzeninde temel ve kavramsal vizyonun yetersizliğidir. Bölgede dinsel bilinç için derin reformların yapılması yanında İslami değerler sistemine yönelik sosyal algılamının da değiştirilmesi gerekmektedir.³¹

Bu konuda Orta Asya'dan *Uygur* ve *Arakan* Müslümanlarının durumu da önemlidir: 2007-2008 yıllarında Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) Çin yönetiminin baskısını yaşadığı için yeniden gündeme gelmiştir. Bu bölgenin yerleşikleri olan Müslüman Uygur Türklerine zorunlu ateist eğitimi dâhil çeşitli baskılar uygulanmıştır. Haziran 2012'de ise, Burma yönetimine bağlı Arakan'da başlayan Budist çoğunluk nüfusun etnik ve dinsel ayrımcılığına bağlı şiddet olayları sonucunda 1000'den fazla Müslüman hayatını kaybetmiş, 100 binden fazla Müslüman da evsiz kalmıştır. Arakan'dan kaçan çok sayıda mülteci Bangladeş'teki kamplara sığınmıştır. Arakanlı Müslümanların gelecekle ilgili beklentisi şu dramatik cümle ile özetlenir hale gelmiştir³²: “*Bizi tüm acılarımızdan kurtaracak olan ölümü bekliyoruz.*”

Birkaç ‘akraba’ ve ‘kardeş’ milleti barındıran Batı Asya'da da İslami bilincin arttığı gözlemlenmektedir. Azerilerin Türkiye Türkleri ile tarihsel ve manevi bağları vardır ve “*tek millet iki devlet*” bu bağın sloganıdır. Eski Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan, dinsel hayattan tecrit edilmiş bir cumhuriyetti. Müslüman Çeçenler Rusya baskısından kurtulmak ve dinsel inançlarını özgürce yaşamak için bağımsız devlet olmak istemişlerdir.

Balkanlar, Müslüman kimliği bakımından homojen bir coğrafya değildir. Yugoslavya'nın bölünüp birkaç bağımsız devlete ayrışınca Müslüman olan nüfus daha şeffaf hale geldi. Bu bölge, pek çok kanlı savaş ve trajik iç çatışmalara sahne olmuş ve bu durum hak ettiği bölgesel kalkınmayı engellemiş ya da geciktirmiştir. Bu bölgedeki Müslüman nüfusun, Osmanlı bakiyesinin de etkisiyle 10 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Boşnak, Kosovalı, Karadağlı, Batı Trakyalı, Arnavut, Bulgar Türkleri adıyla bilinen Müslüman gruplarının en büyük sorunlarının ‘benzeştirme’ (asimilasyon) ve ‘siyasal temsiliyet yetersizliği’dir. Bu her iki sorun, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan gibi yerleşik ve baskın ulusların Müslüman kitleye karşı devlet ve toplum katında yer bulan despotik ve aşırı milliyetçi tavır ve tutumun sonucudur.

³¹ Islamicawaking, age, 2012.

³² İnsani Yardım Vakfı, *Arakan Raporu*, Eylül-Temmuz 2012.

2.3. Müslümanların Azınlıkta Olduğu Ülkeler

Orta Doğu'dan Avrupa'ya yönelik son mülteci akınlarıyla kanıtlandığı gibi, Fransa, İngiltere, İsviçre ve Almanya başta olmak üzere, gelişmiş Hıristiyan ülkeleri Müslümanlar için –özellikle ekonomik ve sosyal hak ve fırsatlar açısından- ‘göçmen cenneti’ sayılmıştır. Türkiye başta olmak üzere, Afrika ve Asya ülkelerinden bu ülkelere göç eden Müslümanların, inanç ve gelenek düzenleriyle uyuşmadıkları halde bu ülkelerde birkaç kuşak boyunca tutunmalarını sağlayan; büyük ölçüde; bu ülkelerde ‘ötekileştirme’ ve ‘ayrımcılık’ gibi unsurların yasal olarak suç sayılması ve toplumsal olarak da etkisizleştirilmiş olmasıdır. Batılı ülkelerde genellikle bir Müslüman, bir Hıristiyan gibi aynı dinsel, siyasal ve sosyo-ekonomik haklara erişebilmektedir.

Batılı ülkelerde egemen din olan Hıristiyanlığın toplumsal etkisi ve ‘özgül ağırlığı’, kapitalizmin gücü ve gölgesi altında gittikçe zayıflamaktadır. Buna bağlı olarak ahlaki çöküş, işsizlik ve gelir bölüşümü adaletsizliği gibi iktisadi karmaşa (kaos) derinleşmektedir. Bütün bu olumsuz gelişmelerden, hukuksal ve siyasal anlamda değil, dinsel ve sosyo-ekonomik anlamda ‘azınlık’ statüsünde olan Müslüman göçmen ve Müslüman yerleşik nüfus da payını almaktadır. Müslüman Türklerin ve Müslüman Orta Doğulu halkların yoğun olarak yaşadıkları Almanya gibi gelişmiş bir Batılı ülkenin bazı eyaletlerinde bir cami inşası bile referandum konusu olabilmektedir. Referandumun sonucuna göre camisine kavuşan ya da kavuşamayan Müslüman gruplar için Batı'nın her zaman ve herkese değil ancak ‘kendilerine demokratik’ olduğu algısı sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen, mülteci Müslümanlar için Avrupa, “vatandaşlık hakkı” ve/ya “yabancı uyruklu statüsü”³³ verse de vermese de çekiciliğini korumaktadır.

Müslüman azınlıklar, farklı coğrafyalarda, farklı siyasal yapılar içinde, farklı kültürel etkilere maruz kalmalarına rağmen ortak paydada toplanabilecek bazı önemli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Bu sorunlar açlık, göç, yoksulluk olduğu kadar dinsel baskı ve benzeştirmeye tabi tutulmak şeklindedir. Tüm bunlardan daha farklı olarak yönetimleri altında oldukları sistemlerle sıcak çatışmaya giren, işgal altında yaşayan Müslümanların durumu birbiriyle ilişkili nedenlerden kaynaklanmaktadır.³⁴ Diğer yandan azınlık olarak yaşayan Müslüman nüfus kendi içinde farklılaşmaktadır.

³³ Fransa, Belçika ve Hollanda'da Müslümanların çoğu vatandaşlık almışken İsviçre'de ise çoğu yabancı uyrukludur. (UAÖ-Uluslararası Af Örgütü, “Tercihler ve Önyargılar – Özet Avrupa'da Yaşayan Müslümanlara Yönelik Ayrımcılık”, Nisan 2012, s. 2.)

³⁴ Akif Emre, “Müslüman az/g/ınlıklar sorunu!”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 20/12/2012.

Bu Müslüman topluluklarından bazıları daha önce yaşadıkları bölgede azınlık olmamalarına rağmen çeşitli nedenlerle azınlık durumuna düşenler yanında, ekonomik ve/veya zorlayıcı nedenlerle farklı dönemlerde özellikle gelişmiş ülkelere (Avrupa ve Amerika) göç edip burada belirli bir nüfusa ulaşan kesimlerdir.

Avrupa’da Müslüman nüfusunun artış hızı Avrupa ortalamasından oldukça yüksektir ve bu durum nüfus büyümesine çekinceli yaklaşan ve bireysel refahını göçmenlerle paylaşmayı pek istemeyen yerleşik Avrupalıları kaygılandırmaktadır. Zira Müslümanlar, nüfusta bu hızla büyümeyi sürdürürlerse, birkaç yüzyıl içinde Avrupa ülkelerinin birçoğunda gerçek sahiplik konusunda hak kavgasına girebilirler.

Avrupa’da Müslümanların yaşadığı en temel sorun hem dinsel kimlik arayış talepleri noktasında hem de ekonomik yaşamda bazı dışlayıcı tavırlarla karşılaşmaları olmuştur. 2009’da Avrupa genelinde (sadece Müslümanları içermeyen) 2196 kişiyle yapılan anketin sonuçlarına göre,³⁵ ankete katılanların yaklaşık % 43’ü farklı dönemlerde de olsa ayrımcılıkla karşılaştığını ifade etmiştir. Bu haksızlığa uğrayanların çoğunluğunu ise Müslüman azınlıklar oluşturmaktadır. Örneğin ankete göre Avrupa’da doğanlar içinde sıklıkla (her zaman ve çoğu zamanın toplamı) ayrımcılıkla karşılaşma bakımından Müslüman erkeklerde oran % 21,3 iken, Müslüman olmayan erkeklerde ise % 2,7 olmakta, Müslüman bayanlarda % 24 olan bu oran Müslüman olmayan kadınlarda ise sadece % 2 olmaktadır. Bu durum ayrımcılıktan esas olarak etkilenen kesimin Müslümanlar olduğunu göstermektedir.

Aynı ankete göre Avrupa dışında doğan tüm azınlıklarda ayrımcılığın şiddetinin arttığı görülmektedir. Hiç ayrımcılıkla karşılaşmadığını ifade edenlere bakıldığında ise Müslüman olan ve olmayan azınlıklar arasında çok büyük oransal farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Diğer yandan (dinsel temelli olan veya olmayan) ekonomik ayrımcılık da birçok önemli sonuca etki eden ve sonuçta bireylerin özgürlük veya refah olanaklarını etkileyen önemli bir etmendir. Bu bileşene göre birçok Avrupa ülkesinde Müslümanların istihdam oranı Müslüman olmayanların istihdam oranının altında kalırken özellikle Müslüman kadınların istihdamına baktığımızda daha da keskin bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Bu sayılara düşük eğitim düzeyi ya da dil becerileri gibi geniş yelpazede yer alan etmenler etki etmesine rağmen ayrımcılığın da bu sayıları etkilemedeki önemli rolü dikkate alınmalıdır.³⁶

³⁵ OSI, “Muslims in Europe A Report on 11 EU Cities At Home in Europe Project”, *Open Society Institute*, New York, 2009, s. 273.

³⁶ UAÖ, age, s. 4-5.

Ekonominin sosyo-kültürel yapıya etkileri bakımından Avrupa’da yaşayan Müslümanların sahip olduğu ekonomik olanakların buldukları ülkeye olan vatandaşlık bağlarını ne şekilde etkilediğinin bilinmesi önemli olmaktadır. 2009’da Avrupa genelinde 1101 kişiyle yapılan anketin sonuçlarına göre,³⁷ ankete katılanların yaklaşık yarısı kendilerini buldukları ülkenin bir vatandaşı olarak görürken, bu oran tam gün istihdam edilenler (%55,3) ile öğrencilerde (%56,8) daha yüksek bir orana, ücretsiz olarak kendi ailesinde ev-içi iş yapanlarda ise en düşük orana (%28,6) sahip olmuştur (Tablo 4).

Belçika, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerde iç mevzuat istihdam alanında din ya da inanç temelinde ayrımcılığı mevcut yasalarla yasaklamasına rağmen bu ülkelerde Müslümanlar ve özellikle Müslüman kadınlar sadece dinini ya da inancını ifade eden belirli bir sembol ya da kıyafet giydikleri için istihdam alanında ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Uluslararası Af Örgütü de istihdam alanındaki ayrımcılığa karşı mevzuatın Belçika, Fransa ve Hollanda’da gereğine uygun bir şekilde uygulanmadığından endişe duymaktadır.³⁸ İrfab Başkurt’unda ifade ettiği gibi,³⁹ yabancılar ne kadar çok reddedilirlirse o kadar benliklerini korumaya yönelirler. Bu yöneliş, kendi kültürel değerlerini yeniden yorumlama ve bunun sonucunda da yeniden dinleşme sürecine yol açmıştır. Diğer bir deyimle göçmenlik marjinalliği, marjinallik ise yeni bir alt kültürü ve yeni bir kimlik tanımlamasını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan Avrupa’ya (özellikle Kosova ve Arnavutluk gibi Balkanlar bölgesine) daha önceki yüzyıllardan gelen Müslümanlar karşılaştıkları etnik ayrımcılığa rağmen, %40-90 oranlarında değişen önemli bir nüfus payına sahiptirler.

Arnavutluk ve Kosova’da çoğunluğu oluşturan Müslümanlar, Bosna-Hersek’te hemen hemen toplam nüfusun yarısını oluşturmaktadır. Smith’in de ifade ettiği gibi⁴⁰ eski Yugoslavya’nın parçalanması sonucu ortaya çıkan krizde savaş halinin nedeni etnik farklılığın kendisinden çok, etnik politikalar olmuştur. Bu durumda etnik sorunlar diye adlandırılan sorunların aslında etnik maskenin altında bir iktidar ya da ekonomik kaynak savaşı olduğu ortaya çıkmaktadır. Avrupa Topluluğu içinde Müslümanlara en çok baskı uygulayan ülke Yunanistan olmakta ve Müslümanların birbirlerinden

³⁷ OSI, age, 2009, s. 260.

³⁸ UAÖ, age.

³⁹ İrfan Başkurt’“Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12/2), 2009, s. 87.

⁴⁰ Daas Smith, “Trends and Causes of Conflict” Çev: Friedrich Naumann Vakfı, Berghof Resarch Center, Germany, 2000, s. 11.

ya da Müslüman olmayanlardan arazi satın almalarına, yeni cami/okul yapmalarına izin vermemektedir.⁴¹ Makedonya Müslüman azınlıklarının en önemli sorunu ise dinsel hayatın düzenlenmesi, vakıf mallarının yeniden edinimi, kurumsallaşma sorunu, dinsel mekânların tahrip ve saldırılardan korunması, milliyetçilik, etnik ve kültürel çatışma, dinsel ayrımcılık, nitelikli din eğitimi ve hizmeti tedarikindeki sorunlar⁴² olmaktadır.

Diğer yandan Huntington, medeniyetler arası savaşın yaşanmış ilk örneği olarak Bosna Savaşı'na işaret etmektedir. Ona göre Bosna'da özellikle Müslüman cemaatinde kültürel kimliklerin yükselişine tanık olunmuştur. Tarihsel olarak Bosna'da Sırlar, Hırvatlar ve Müslümanlar bir arada barışçıl bir şekilde yaşamışlardır. Ama Yugoslav kimliği parçalandığında bu yerel kimlikler yeni bir şekle bürünmüş ve savaş patlak vermiştir. Çok toplumculuk ortadan kalkmış ve her biri giderek kendini kültürel cemaatlerle özdeşleştirmeye ve dini terimlerle tanımlamaya başlamışlardır.⁴³

Daha önce egemen konumda olmalarına rağmen çeşitli müdahaleler sonucu başka bir devletin işgali altına girerek azınlık durumuna düşmüş Müslüman topluluklar İslam dünyasında pek çok zorluklarla karşı karşıya olan kesim olmaktadır. Bu tür durumlarda yabancı işgaline karşı süregelen bir direniş zaman zaman silahlı mücadeleye dönüşmektedir. Keşmir, Patani ve daha erken dönemde Filipinler, Doğu Türkistan, yakın dönemde Filistin gibi bölgeler bu duruma örnek gösterilebilir. İşgal yönetimleriyle çatışmaya dayalı ilişki her anlamda Müslüman azınlığın eğitimden, sosyal hayata kadar tüm alanlarda baskı altına alınmasını, ötekileştirilmelerini, sistematik benzeştirme uygulamalarına maruz kalmalarını beraberinde getirmiştir.⁴⁴ Bu örneklerin çoğunda aslında ortaya çıkan sorunların başlangıç noktası, bu bölgelerde küresel güçlerin çatışan çıkarları olmaktadır. Örneğin Filistin sorunu konusunda Bora Bayraktar'ın da ifade ettiği gibi,⁴⁵ bu soruna çözüm bulma noktasında taraflar arasında güç dengesizliklerinin

⁴¹ Vahdetin Info, vahdet.info.tr, (20/12/2012)

⁴² Rıfat Karamahmut, *Makedonya Müslüman Azınlıkları, Dini Kurumları ve Çağdaş Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi.2008, s. 52.

⁴³ Samir Guliyev, *Birlikte Yaşama Kültürü*”, iç. *Genç Akademisyenlerin Perspektifinden, Birlikte Yaşama*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2012 s. 186.

⁴⁴ Akif Emre, age.

⁴⁵ İsrail-Filistin anlaşmazlığı aslında basit bir paylaşım sorunu olmanın çok ötesindedir. Bu nedenle klasik bir kaynak paylaşımı ve değişimiyle çözülmesi beklenmemelidir. Geçmiş yarım yüzyılı aşkın barış çalışmalarının ortaya koyduğu bilgiler bu tür anlaşmazlıkların, sosyal dönüşüm gerektiren, ulusal kimliklerin yeniden tarif edilmesini sağlayacak büyük siyasi projelerle çözülebileceğini ortaya koymaktadır (Bora Bayraktar, “Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, 2010, s. 266).

etkisi yanında küresel güçlerin de mücadele alanı olması müzakerelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

3. İslam Dünyasında Gözlemlenebilen Sosyo-ekonomik Tabanlı “Dinsel” ve Dinsel Tabanlı “Sosyo-ekonomik” Sorunlar

Sosyo-ekonomik tabanlı dinsel sorun/lar (SeT-DS) ile *dinsel tabanlı sosyo-ekonomik sorun/lar* (DT-SeS), iç içe geçmiş, “geçişgen” sorunlardır. Bir başka deyişle, bir SeT-DS, bazen, bir süre sonra ya da bakış açısına göre değişerek bir DT-SeS olarak gözükabilir ya da öyle bir sorunmuş gibi algılanabilir. Bu sorunlar, İslam dünyasının her yerinde aynı değildir; her ülkenin iktisadi ve siyasal sistemine, devletin eğitim ve laiklik politikasına, toplumun refahına ve dinsel hayatına göre değişiklik arzeder ve salt bu yönüyle bile bir ölçüde mutlak olmaktan çok görelidir. Neden-sonuç ilişkisine (determinizme) göre tanımlanırsa, bu sorunların ilkinde (SeT-DS’de) “neden”i oluşturanın sosyo-ekonomik, ikincisinde (DT-SeS’te) ise dinsel olduğu; sonuç bağlamında ise bunların yer değiştirdiği açıktır. Aralarındaki bir fark da şudur: SeT-DS’nin çıkış kaynağı, toplumsal grupların fayda ve kârı ençoklaştırma kavgasına ve devletin düzenleme-düzeltilme politikalarını toplumsal grupları ayırıştırarak ve zengin grupları kayıracak şekilde kullanmasına ve tüm bunların bir Müslüman toplumunda sonuçlanmasına dayanmaktadır. DT-SeS’in kaynağında ise, dinin faiz gibi bazı yasakların, kadınların ‘edep dairesinde’ emek piyasasına girebileceğine ilişkin serbestliğin, üretim ve vergi gelirlerinden sağlanan ar-ge fonlarının sosyo-ekonomik kalkınmada ve gelişmiş Batı dünyasıyla rekabette fırsata dönüştürülememesi yatmaktadır. Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, bu iki tür sorun öbeği (SeT-DS ile DT-SeS) arasında her zaman kalın ve keskin çizgiler yoktur, fakat ayırıcı olduğu düşünülen çizgiler, bazı somut olaylar karşısında –aşağıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi- ince bir görünüm alabilir ve hatta hiç gözükmeyebilir; yani bu sorunlar aynıymış gibi bir özelliğe bürünebilir.

3.1. Sosyo-ekonomik Tabanlı “Dinsel Sorunlar” (SeT-DS)

SeT-DS denilince, kaynağı sosyo-ekonomik arızalar olan din kavramına bakış açısını, insanların dinsel yaşayışını, devletin dinsel kurumlara karşı yansız (müdahalesiz) tutumunu zayıflatan, olumsuzlayan *iç ve/ya dış* ya da *yerel ve/ya küresel* gelişmelerdir. Örneğin, Müslüman ülkelerin Batılı devletler tarafından sömürülüp güçsüzleştirilmesine ve yoksullaştırılmasına tepki olarak yapıldığı varsayılan terörün İslam’ın ‘cihat’ stratejisi ile ifade edilmesi; Müslüman ailelerin yoksulluğu çok çocuk yaparak (çoğalarak) aşmak isterken daha sonra bu durumu İslam’daki

‘çoğalınız’ ilkesine bağlamaları; petrol sahibi Müslüman ülkelerde bir sosyo-ekonomik gelir grubunun çoğunluğun aleyhine aşırı şatafatlı bir yaşam sürdürmesi ve bu durumun da ‘Allah dileğine verir’ sözünün yanlış yorumuna bağlanarak toplumsal vicdanın yaralanması, vs. Bu ve benzeri örnekler göstermektedir ki; dinsel sorun olarak bilinen sorunların çoğunun arkaplanında bir dinsel kimlik olarak Müslüman toplumunun kendisinde yaşanan sömürü, yoksulluk, gelir eşitsizliği / adaletsizliği gibi sosyo-ekonomik sorunlar yatmaktadır.

3.1.1. Din Adına Yapılan Savaş ve Terör

İslam, kuramsal olarak savaş ve teröre karşıdır. Bazı Müslüman ülkelerin içinde, bir parça maddi yoksulluk ve yoksunluğa tepki olarak doğmuş olarak, cereyan eden (iç/dış) savaşlar ve oralarda üslenmiş olan terör örgütlerinin faaliyetleri, sonuç itibariyle insanların ölümüne yol açtığından, yanlıştır / kötüdür / günahdır. Dünya savaş ve terör tarihi, Müslüman ülkelerin genel olarak geri kalmışlığında-az gelişmişliğinde savaş ve terörün hem bir neden hem de bir sonuç işlevi gördüğüne ilişkin sayısız örneklerle doludur. En dramatik olanı, bir Müslüman ülkenin kendi yurttaşlarıyla iç savaşı yaşaması ya da terör hareketlerinin zemini olmasıdır. İlki için Suriye, ikincisi için Lübnan örnek olarak verilebilir.

3.1.2. Nüfus Planlaması - Nüfus Disiplinsizliği

Müslüman dünyası için nüfusun yani çoğalmanın özel bir anlamı vardır. Her yeni doğan çocuğun rızkını Allah’ın verdiğiyle ilişkin bir inanç, doğum kontrolünü anlamsız ve geçersiz kılmaktadır. Öte yandan, gelir ve refah yetersizliği olan Müslüman ailelerde, “doğurabildiğin kadar çocuk yerine besleyebildiğin kadar çocuk” mantığına dayalı nüfus planlaması⁴⁶ daha fazla önemsenmeye başlanmıştır. Bu konuda, din aidiyeti arkaplanında, çağdaş toplumlar nüfuslarını arttırmak konusunda bir ikilem yaşamaktadırlar. Bir yanda yaşlanan nüfusu gençleştirmenin çabası, diğer yanda ek %1’lik nüfusu refah içinde yaşatmanın endişesi vardır ve bu durum Müslüman toplumları da rahatsız etmektedir.

3.1.3. Petrol Mülkiyetinin Müslüman Devletlere Getirdiği ‘Hayır’/‘Şer’

Emperyalist Batı’nın petrol zengini Orta Doğu’ya şiddet ve zulümle yaklaştığı, en son Körfez savaşlarının sonuçları ışığında dikkate alınırca,

⁴⁶ Nüfus planlamasının “*aile ahlakı*” açısından da önemli bir sorun olduğu belirtilmektedir. İslam ahlakına göre, “evlenip çocuk sahibi olmak” kuvvetli bir tavsiyedir. (Osman Pazarlı, *İslam’da Ahlak*, Remzi Kitabevi. İstanbul, 1980, s. 305)

Müslüman ağırlıklı bölge halklarına şer getirdiği apaçık ortadadır. Suudi Arabistan, Irak ve İran üçgeninde yoğun olan petrol rezervinin yarattığı zenginlik bölge ülkeleri arasında kalkınma farklılıklarına da yol açmıştır. OPEC imparatorluğunun kalbi bu bölgede atmaktadır. Para ve güç çatışmasının bir numaralı simgesi⁴⁷ olan petrolün üretimi ve dağıtımı Batı'nın çıkarlarını her tehdit ettiği KÖrfezin suları ısınmaya, Hıristiyan ve Yahudiler de dâhil tüm bölge halkları tedirgin olmaya ve iktisadi kriz için zemin oluşmaya başlar.

3.1.4. İnsanların ve Dolayısıyla Müslüman Tüketicilerin Cebine El Atan Bir 'Hırsız' Olarak Enflasyon

Ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetlerin ortalama fiyatındaki hızlı ve sürekli artış anlamına gelen enflasyonun en önemli nedeni, para arzının artışı ve paranın değerinin düşmesidir. Bunla bağlantılı olarak toplam harcamalar toplam üretim miktarını aşar. Enflasyonun en önemli sonuçları ise, alacaklı kesimi borçlu kesimin aksine zarara uğratması, tüketicilerin satın alma gücünü düşürmesi, zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul hale getirmesi ve iktisadi karar birimleri arasında ve gelecek beklentilerinde bir güvensizlik yaratmasıdır. Durum böyle olunca, enflasyonist bir ülkede yaşayan Müslüman kitlenin de çeşitli şekillerde etkilenmesi bir istisna olmayacaktır.

3.1.5. İslam'ın Burjuva Ahlakıyla Uzlaştırılması

Haçlı savaşları, deniz aşırı sömürgecilik, keşifler, bilimsel-teknik icatlar, liberal ticaret, özgür düşünce, sanayileşme, şehirleşme, vs. hepsi bir bütün olarak burjuva sınıfı için birer yapıtaşdır. Avrupa, muhafazakâr feodalite içinde kalmaya devam etseydi, dünya bir çağ daha geride kalabilirdi. Weber'in tanımladığı Protestan burjuva ahlakı ilerlemecidir; maddi bağımsızlığı ve önce tüketimi esas alır. *"Tüketim olmadan üretim olmaz"* şeklinde çapraz mantık ilerlemenin motoru haline gelmiştir. Ali Şeriatî gibi bazı önemli Müslüman aydınlar da, Kilise'ye başkaldırarak yenilikçiliği ve ilerlemeyi esas aldığı için burjuva ahlakını ve burjuvaziyi yüceltir. Zaten zengin Müslüman ülkelerinde de Batı kültürü katkılı ve yönetici takımla birbirini besleyen bir burjuva sınıfı vardır. O burjuva sınıfı, Batılı işadamlarıyla ortak şirketler kurmuşlar, dünyanın en lüks metropol kentlerinde mal-mülk edinmişlerdir; fabrika ve ticarethanelerinde düşük ücretle işçi çalıştırmaktadırlar. Kısacası, Müslüman işadamları da, en azından düşünce bazında, kapitalizmin 'dinsiz' olan ya da dine

⁴⁷ Tüm yönleriyle petrolün Orta Doğu'daki rolü için bkz. Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev. K.Tuncay, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

çekinceli yönünü eleştirirler de, bir olgu olarak, üretim faktörlerini (toprak, emek, sermaye, girişimcilik) ve parayı⁴⁸ farklı yorumlayarak, faize karşı faiz yasağını ve zekâtı ‘çıpa’ yaparak kapitalizmin ahlakı olan ‘akılcılık’ (rasyonalite - homoekonomikus) ilkesini İslami boyutuyla benimsemişlerdir. Modernizm anlamına da gelen kapitalizm,⁴⁹ burjuva-proleter çatışmasına dayandığı ve bu çatışmadan ortaya çıkan sömürüyü burjuvanın kâr hanesine yazdığı, böylece sınıflı bir toplum projesi olduğu için sınıfçılık yapmayan İslam ile tersleşir.

3.1.6. Tekelleşmeye Bağlı Zenginliğin Yoksulların Aleyhine Gelişmesi

İslam dini zenginliğin ve yoksulluğun her ikisiyle ilgili de yaşamsal mesajlar ve dersler vermektedir. Helal bir şekilde çalışarak, emeğiyle zengin olanları ve servetinin bir bölümünü zekât ve yardım araçlarıyla yoksula dağıtanları meşru gören, öven ve kutsayan İslam, iradesi dışında yoksul olan, yoksullukla yaşayan kitleyi ise korur, hatta o kitleye Cenneti vaat eder. İslam, dünya malına tapanı hor görürken, dünya malına ‘tamah’ etmeyi ise hoşgörür. Öte yandan, İslam özel sektöre değil, onun tekel derecesinde büyümesine, yapay zenginlik yaratmasına karşıdır. Zira sermaye faktörü tekellerin elinde çoğunlukla üretici rantlarına yol açarak tüketiciyi sömürülme ve dolayısıyla yoksullaştırma alanına çekebilir.⁵⁰ O yüzden, İslam, tekelleşmeyi hoş görmeyerek vicdanlarda da mahkûm edilen sömürü yollarını kapatmak istemiştir. Bunun için şu tür parasal ve mali politikaları devreye sokar: i- Yüksek kâr sağlayan ana ve alt sektörler yüksek oranlı vergiler koymak; ii- Devlet eli (ihale mekanizması) ile yeni ve haksız zenginler türetmemek; iii- Küçük ve orta ölçekli girişimlerin piyasaya girmesini özendirmek; iv- Hakça gelir-servet paylaşımı ilkesine göre, zenginden fazlasını alıp yoksula dağıtmak; v- Karz-ı hasen denilen faizsiz kredi ile ekonomik denge ve istikrarı sağlamak. Müslümana yasak edilen husus zenginleşmek değil, istifçiliktir. Temel referanslardan biri şudur: İslam’da zenginliğin yoksulluktan üstün tutulması, fakat zenginliğin, kapitalist Batı zihniyetinin aksine, hedef olarak tayin edilmemesidir.⁵¹

⁴⁸ Para, sermaye değildir; satın alma gücü yaratan bir nesnedir. Sermaye ise, makine-teçhizat anlamında bir üretim faktörüdür.

⁴⁹ Weber’e göre, kapitalizmi Protestan ahlak doğurmuş fakat kapitalist birikim Protestan ahlakı silmiştir. (Bkz. Aydın, 1993, s. 46.)

⁵⁰ Ahmet Atılğan, *İslam’ın Ekonomik Politikaları*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 27.

⁵¹ Rasim Özdenören, “Müslüman Ahlak Versus Liberalizm”, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz 1993, S. 3, s. 127-135.

3.2. “Dinsel Tabanlı” Sosyo-ekonomik Sorunlar (DT-SeS)

DT-SeS de, diğer öbek sorunlar gibi çoklu, karmaşık ve İslam coğrafyasında yaygındır. Bu tür içinde –zengin ülkelerde aşırı tüketim, az gelişmiş ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bilim ve teknolojide gerilik gibi- öyle sorunlar vardır ki, sanki salt Müslüman toplumlara özgüdür ve bu yüzden İslam diniyle özdeşmiş gibi algılanmaktadır.

3.2.1. Üretmeden Tüketmek, Tüketirken Aşırıya Kaçmak Haramdır

Çağımızda yaşanan ekonomik krizlerin nedenleri araştırılırken, gözlemlenen fakat pek de adlandırılmayan sonuçlardan biri; toplumların ürettiği kadar tüketmemesi ve tüketirken de aşırıya kaçmasıdır. İslam, bu tür bir ekonomik davranışı hoş görmez ve hatta caydırıcı olsun diye ‘haram’ derecesinde nitelendirir. Hüseyin Benli,⁵² *“herkesin ürettiği kadar tüketmeye hakkı olduğu”nu hatırlattıktan sonra, “ürettiğin kadar tüket davranışına mahkûm muyuz yoksa mezun muyuz?” diye sormaktadır. Verdiği cevaplardan biri şudur: “Kesinlikle bir kişinin ürettiğini, başkalarıyla paylaşmaksızın, tamamını tüketmeye hakkı yoktur.”* Özellikle petrol zengini Müslüman ülkelerde Batı’dan ithal edilen lüks mal ve hizmetlerin –yine Batı tarzında fakat genel Müslüman dünyası tarafından hoş görülmeyecek kadar- aşırı tüketildiği gözden kaçmamaktadır.

3.2.2. Gelir ve Servet Eşitsizliklerinin Bir Nedeni Faizdir ve Faiz Dinin Yasak Meyvelerinden Biridir

Sıddıki,⁵³ İslam’ın iktisadi yaşamda şu yasağı tanıdığını hatırlatır: *“Halkın çoğu yoksul olan ve gelir ile servet açısından büyük eşitsizlikler bulunan bir toplum sağlıklı ve zinde kalamaz.”* Eşitsizlik bir hastalıkta bu hastalığa yol açan etmenin ise tüm dinsel metinlerde geçtiği üzere riba (faiz) olduğu vurgulanır.⁵⁴ İslam’da faiz yasağı çeşitli aşamalar

⁵² Hüseyin Benli, “Ürettiğin Kadar Tüket: Mahkum muyuz? Mezun muyuz?”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar 1993, S.2, s. 163-4.

⁵³ Mazharuddin Sıddıki, *İslam ve Marksizm*, Fikir Yayınları, İstanbul, 1986, s. 84.

⁵⁴ Tevrat ve İncil’deki emirlere bakılırsa, faizi ilk yasaklayanın İslam olmadığı anlaşılacaktır. Kur’an’da asıl yasaklanan *“riba”* yani tefeciliktir ve bu da sermaye üzerindeki artış demek olan ve Arapça’daki *“faide”* sözcüğünden türeme faizin ilkel aşamasıdır. Riba’nın faiz anlamında kullanılmasının bir zorlama ve İslam’ın bir tefsir tarzı olduğu, ama İslam anayasasındaki *“ilahi kanun”* ve değişmez metin (nass) olmadığını ileri süren görüşlere de rastlanmaktadır. Nitekim Ebubekir döneminden günümüze İslam ülkelerindeki gelişmelere kadar faiz yasağı çeşitli gerekçelerle delinmiştir (Hile_i Şeriye). Örneğin, toplanan mevduatlara faiz değil, kâr payı dağıtıldığını söyleyen finans kurumları risk almaksızın din-dışı finans kurumları gibi aynı sermaye araçlarına yatırım yaptıkları görülmektedir. (Bkz. Fatih Bulut, *Tarikat Sernayesi 1: İslam Ekonomisinin Eleştirisi*, Geliştirilmiş 4.b., Su Yayınları, İstanbul, 1999, s.18, 46-vd.)

geçirmiştir.⁵⁵ İslam'da faiz yasağı çeşitli aşamalar geçirmiştir. Faiz geliri elde edenlerin (faiz yükü altına girenlerin) toplumun bir kesimini diğer kesimin aleyhine zenginleştirmesi (yoksullaştırması) gözlemlenmektedir. Bu gerçeğe bağlı olarak, İslam dünyasında ve ekonomik ilişkileri yoğun olan bazı gelişmiş kapitalist ekonomilerde “faizsiz bankacılık” ya da kâr / zarar ortaklığını esas alan “katılım bankacılığı” belirli bir ivme kazanmıştır. Ayrıca, İslami devletlerde bile sıfırlanması ya da ortadan kaldırılması pek mümkün görünmeyen faizin⁵⁶ yol açtığı sosyo-ekonomik tahribatın ‘zekât’ aracı sayesinde tamir edileceği beklenmektedir. Buna göre, zekâtın, faizin bir tür ‘panzehiri’ işlevini gördüğüne inanılmaktadır.

3.2.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, İş Kadınlığı Yerine Ev Kadınlığı Tercihi

İslam'da kadına yapılan atıflar, amaç ve beklentilere göre farklılık-zıtlık arz etmektedir. Kadının anne, eş, kız evladı, memur / işçi, vb. sosyolojik ve ekonomik kimlik taşıması, onun toplumsal rolünü ve niteliğini değiştirmektedir. Kadınlar Müslüman toplumlarda günlük yaşamda, zayıf (dezavantajlı) gruplardan birini temsil etmektedir: Çünkü çalışma hayatında daha az paydaştır, emeği erkeklerinkine göre daha ucuza satın alınmaktadır. Siyasal yaşamda ise, kadın, daha çok seçmen, daha az seçilen, daha az yönetici, daha az sayıda belediye başkanı ve kabinede sembolik bakandır. Kadını, yaşamın bileşenlerinde, nimet ve külfet dağılımında erkekle ‘adalet’ çizgisinde eşitlemeyen, iş kadını yerine tercihen ev kadını yapan politikalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği denilen bir soruna ne yol açmıştır. İslam dünyasının sosyo-ekonomik planda az gelişmiş olmasının nedenlerinden birisi, kuvvetle muhtemeldir ki, bu sorunun somut bir parçası olarak kadının düşünce ve yeteneklerinden yeterince yararlanmamasıdır.

3.2.4. İslam, Bilim-Teknolojiye Mesafeli mi?

Semavi dinlerin bilimle, bilimin de dinlerle ezeli-ebedi bir sorunları olduğuna dair -adeta şehir efsanesine dönüşmüş- bir önyargı vardır. Öte yandan dinin bilimle çatışabildiğine ilişkin görüşler de dillendirilmiştir.

⁵⁵ Sözkonusu aşamalar şöyle özetlenebilir: i-Miraç hadisinde faiz yiyenlerin kınanması; ii-faiz sayesinde malın artmayacağıının bildirilmesi; iii-faizcilik yapan Yahudilerin kınanması; iv-faizin kısmen yasaklanması; v-kesin faiz yasağının gelişi (Hamdi Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, İklim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 60-4).

⁵⁶ 2012 yılı verilerine göre, faizsiz bankacılığın S.Arabistan'daki pazar payı sadece %49, Kuveyt'te %33, Katar'da %23, Malezya'da %19, BAE'de %17, Türkiye'de %5, Endonezya'da %4,2'dir. (Ayrıntı için bkz. Kabil, 2013.) Bu İslami ülkelerde finansal pazarın geri kalan en büyük payına ise faizli kapitalist bankaları sahiptir.

İslam'ın bilim ve teknolojiye değil, olsa olsa, bunların insanlığın aleyhine-zararına kullanılmasına karşı bir itirazı olabilir. Zira *bilim*, Hasan Bilgrami ve S. Ali Eşref'in⁵⁷ de belirttikleri gibi, '*Allah'ın sıfatlarından biridir:*' Bilim sıfatı, Allah'ın sıfatların anası diye bilinen yedi önemli sıfatını içermektedir. Günümüzde İslam ülkelerinde bilimsel-teknolojik gelişmede ve ar-ge harcamalarında ciddi zafiyetler yaşadıkları; bilimsel-teknolojik rekabette Hıristiyan ve Yahudi ülkelerinin çok gerisinde kaldıkları bir gerçektir. İslam ülkeleri bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) sektöründe 'net ithalatçı' konumundadırlar; bir başka deyişle BİT sektöründe dış ticaret açığı vermektedirler. İslam dünyası, özellikle son iki yüzyıldır, yani uzun süre bilime ve bilimsel gelişmelere yabancı kaldı. Batı dünyasının bilim-teknolojide (BT) ve dolayısıyla sosyo-ekonomik alanlarda ileride olmasının bir nedeni, büyük bir olasılıkla, bilimle kilise arasındaki doğrudan bağı koparması ve dolayısıyla -bilimcilik ya da bilimi yüceltmek demek olan- "*siyantizmi*"i esas almasıdır. Şeriatı'ye⁵⁸ göre, siyantizm; makul, mantıksal ve doğal üç nedenden kaynaklanmıştır. Bu nedenler; araştırma merakı, deneysel tahlil, doğanın egemenliğini kırma isteği şeklindedir. Görünen o ki, İslam dünyası aynı düzeyde (homojen) değil ve zengin olanları BT sahasında Batı'nın iyi müşterisidir. Zengin İslam devletleri sahip oldukları petrol karşılığında Batı'dan istedikleri kadar bilgisayar ve uçak satın alabilmektedir. Kısacası, zengin Müslüman ülkeleri BT'nin iyi birer tüketicisi olmalarına karşın, dikkat çeken bir şekilde de kötü-tembel birer üreticisi durumundadırlar. Ali Bulaç,⁵⁹ son iki yüzyıldan beri, Batı-Hıristiyan dünyasından etkilenerek Müslümanların bir tür resmi söylemi olarak din ile bilimin çatışmadığı görüşünün bir dogma haline geldiğini saptamaktadır. Ona göre, modern bilimin İslam'la tam uyum içinde olduğu ya da aralarında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığı söylenemez.

3.2.5. Müslümanlara Yapılan ve Müslümanların Yaptığı Yapay Ayrımlar ve Ayrımcılıklar Yüzünden Çalışma Hevesi ve Verimlilik Düşmektedir

Toplumu din içinde birkaç parçaya bölen 'mezhepçilik'; din içinde birleştirici ve çözüm bulduğu kadar ayrıştırıcı ve soruna dönüşme özelliği de olan 'tarikatçılık'; toplumu, milletler bağlamında derinden parçalayan 'ırkçılık'; kadınları sosyo-ekonomik ve siyasal hayatın dışına iten, erkek-egemen çalışma hayatına kırmızı hatlar çizdiren bazı dinsel metinlerden cesaret alarak önyargıların gelişmesine yol açan 'toplumsal cinsiyet

⁵⁷ Hasan Bilgrami, ve Seyyid Ali Eşref, *İslami Üniversite Kavramı*, Risale Yayınları, İstanbul, 1988, s. 9.

⁵⁸ Ali Şeriatı, *Aşk ve Tevhid*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 43-4.

⁵⁹ Ali Bulaç, *Bilgi Neyi Bilmektir?* Çıra Yayınları, İstanbul, 2009, s. 203-4.

eşitsizliği' ile ilgili 'cinsiyetçilik', vb. anlayışlarından birine ya da bir kaçına sahip olan ya da muhatap olan kişi ya da kitle günümüzde toplumsal ve çalışma hayatında çeşitli sorunlar ve yaptırımlarla karşılaşır. O kişinin / kitlenin Müslüman ya da gayrimüslim olması sadece bir ayrıntıdan ibarettir. Sözü edilen ayrımcılığın sert ya da yumuşak bir ideolojik tabanı vardır. Çağımızda, pek ispatlanmış olmasa da, sert ideolojilerin yerine yumuşak ideolojilerin ikame edilmekte olduğu gözlemlenmektedir.⁶⁰ Sıddıkı'ye göre⁶¹ Müslümanların başlıca kabahati sayılan 'yaşamlarına İslam tarafından biçim verilmesindenense, İslam'ı işlerine geldiği gibi yoğurmak istemeleri', sert değil yumuşak ideolojinin bir sonucu olabilir.

3.2.6. Camilerin “Ergonomik-Ekonomik-Ekolojik” (3E) Özelliklerden Yoksun Olması

İslam devletlerinde klasik ve modern tarzda inşa edilmiş ve 'lüks' denilebilecek camiler dikkat çekmektedir. Bunlar yabancılar için 'kültür turizmi' bağlamında çeşitli değerler de arz etmektedir. Ancak bizzat İslam aydınları tarafından da zaman zaman eleştiri konusu yapıldığı gibi, lüks olanlar da dâhil olmak üzere camilerin engelli insanların kolayca ibadet yapmalarını sağlamaktan uzak yapıda inşa edildiği,⁶² 'ergonomik', 'ekonomik' ve hatta 'ekolojik' (3E) özellikler taşımadıkları gözlemlenmektedir.

4. Sonuç

Müslümanlar, yer kürede yaşadıkları coğrafyaya göre, sosyo-ekonomik gelişmelerini etkileyecek kadar birbirinden farklı dinsel sorunlar ve bireysel ya da cemaat olarak dinsel yaşayışlarına gölge düşüren sosyo-ekonomik sorunlar ile karşılaşmaktadır. Bu ikili ve geçişgen sorunları teşhis etmeye çalışan bu makalede vurgulandığı gibi, özellikle az gelişmiş bölgelerde yaşayan Müslümanlar dinsel özgürlüklerini yaşama ve ekonomik yaşama katılma noktasında bazı ayrımcılıkları içselleştirmiş durumdadır. Bu anlamda bireyin dinini ya da inancını ifade etme özgürlüğüne getirilen sınırlamanın meşruiyetinin sorumluluğu devlettedir. Örneğin, ibadet yapmaya, dinsel simgeler giymeye ve kullanmaya getirilen, -kanıtlanabilir gerçeklerden çok spekülasyon ya da varsayım üzerine kurulmuş- bir yasak, bireyin dinsel

⁶⁰ “Sert ideoloji”yi; “sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, içeriği kuvvetli bir yapı” olarak tanımlanırken; “yumuşak ideoloji” ise, kitlelerin çok daha şekilsiz inanç ve bilişsel sistemleri şeklinde kastetmektedir (Şerif Mardin *Bedüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, Çev. M. Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13-4).

⁶¹ Mazharuddin Sıddıkı, *İslam ve Marksizm*, Fikir Yayınları, İstanbul, 1986, s. 7.

⁶² İlginç bir yaklaşım için bkz. Mehmet Berksan, “Camiyi yeniden Düşünmek”, *Zaman Gazetesi*, 2012, s. 26.

özgürlüğünün ihlal edilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶³ Çağımızda böyle bir ihlal “sosyal-hukuk devleti” (SHD) iddiasına aykırı düşmektedir. SHD olmak, dinsel yaşamın önündeki sosyo-ekonomik sorunları ve refahın önündeki yapay dinsel engelleri ortadan kaldırmayı ya da hiç değilse o sorunların ve engellerin etkisini hafifletmeyi gerektirmektedir.

Bu konuyla, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile ilgili olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. maddesi son derece açıktır: “*Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. Dinini veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu önlemler ve yasa ile sınırlanabilir.*”⁶⁴ Ancak buna rağmen Avrupa’da örneğin bazı zamanlarda, camilere yönelik önyargılı ve kalıplaşmış görüşler siyasal partiler tarafından savunuldu ve kamuoyu tarafından dile getirildi. Bu soruna çözüm amacıyla devletlerin, dinsel grupların ibadet yerleri kurmak için etkili fırsatlara sahip olduklarını garanti altına almalı ya da bunu derhal yapmaları mümkün değilse, dinsel dernekler ve toplumdaki diğer gruplar arasında gerginlik ve fikir ayrılığını engellemeyi hedefleyen politikalar geliştirmelidir.⁶⁵

Bu bağlamda çok-kültürlülük üzerine yapılan akademik ve kamusal tartışmalarda öne çıkan isimlerden Bhikhu Parekh’e göre de, “*bugünün dünyasında var olan her bir kültür, insan yaşamına anlam ve istikrar verdiği, farklı insanların birlikte yaşamasını olanaklı kıldığı ve bu temelde de yaratıcı bir enerji sergilediği sürece saygı duyulmayı hak etmektedir.*”⁶⁶ Ancak, farklı dönemlerin kendine özgü şartları gibi, yaşanan coğrafyaların da birbirinden çok farklı ortamları Müslümanların, İslam inancının bir bakıma temel koşulu olarak sunduğu bu yaşamın farklı yaşama biçimlerinde ve kültürlerde algılanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanında Müslümanlar sadece azınlık olarak değil çoğunluk nüfusa sahip olduğu birçok bölgede de özellikle sosyoekonomik sorunların da etkilediği yaşam hakkı güvenliğinin sağlanamamasından, etnik ayrımcılığa ve ekonomik

⁶³ UAÖ, s. 6-7.

⁶⁴ Jim Murdoch, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesinin Uygulanmasına Dair Kılavuz Kitap”, çev: Defne Orhun, *İnsan Hakları El Kitapları*, S.9, Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, 2007, s. 6.

⁶⁵ UAÖ, s. 8-10.

⁶⁶ Aktaran; Fuat Keyman, “Türkiye’de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 41 Mayıs-Temmuz 2007.

özgürlüklerin yetersizliğine kadar çok farklı sorunlar ile karşı karşıyadır. Özellikle Orta Doğu, Orta Asya, Güney Kafkaslar, Afganistan, Keşmir gibi stratejik koridorlarda siyasal ve ekonomik istikrarsızlık riski, donmuş ihtilaflar ve sürekli kriz alanları olarak Irak ve İran'ın durumu⁶⁷ bölgede yaşayan Müslüman toplumun en önemli sorunu olarak can güvenliğinin sağlanmasından, özgürlüklere ve ekonomik yaşamın sürdürülebilirliğine kadar en temel sorunlara neden olmaktadır.

Cusa'lı Nicholas ise 15. yüzyılda uluslararası hukukun felsefi temellerini atarken *makrokosmosta* uyumun ancak *mikrokosmos*larla mümkün olan en iyi şekilde gelişirse olabileceğine ve diğer mikrokosmosların gelişimini de bunun için kendi çıkarları görmeleri gerektiğine işaret etmişti.⁶⁸ Nicholas'ın "mikro barış"¹, yerküremizde özellikle kriz bölgeleri denilince ilk akla gelen bölge olan Ortadoğu (veya geniş sınırlar olarak ifade edilirse Avrasya) için önemli olmaktadır. Bu bölge dünyanın makro ekonomisinin yaşama sıvısını (yani petrol ve diğer enerji kaynaklarını) sağlarken, kendisi çoğu zaman yaşayabilme savaşı vermekte ve sık sık hastalanmaktadır. Hastalığın tedavisi için öncelikle ev sahipleri, aynı kaderi paylaştıkları komşuları ile –çokkültürlülük anlayışıyla- *'birlikte yaşama kültürü'*nü yaşama geçirmelidir. Ancak Orta Doğu ya da Avrasya'da güvensizlik faktörü her zaman pahalıya mal olmuştur.

Bu sorunlar karşısında Müslümanlar farklı çözüm olanakları aramıştır. İslamî eğitimi amaçlayan ve zihniyete bağlı değişimi öngören *ıslah hareketleri*, sorunların kökeninin siyasal olduğunu vurgulayıp çözümün siyasette olduğunu düşünen *ihya hareketleri* ve coğrafyalarının işgallerine karşı fiili *direniş hareketleri* yoluyla çözüm aranmış ancak çok başarılı olunamamıştır.⁶⁹ Çünkü ekonomik çıkarları öncelikli gören küreselleşme olgusunun da bir bakıma destekleyicileri olarak siyasal ve ekonomik güç sahipleri yerkürede barışın küreselleşmesine katkı sağlamamıştır. *Küresel Diyalog* için sunulan *Bakü Bildirisi'*nde⁷⁰ de bu durum "*Ekonomik çıkar uğruna az gelişmiş uluslar bütün olarak ikinci plana itilmektedir ve geleneksel uygarlık ve yaşama biçimleri tek bir ekonomi ve toplum modeline uyma baskısının tehdidi altındadır*" denilerek dikkat çekilmektedir. Bunun

⁶⁷ Mustafa Aydın, "Avrasya'da Ekonomik İşbirliği Fırsatları" TOBB, Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2006, s. 8.

⁶⁸ LaRouche, age, 2008.

⁶⁹ Halil Açar, "Küreselleşme ve Ulus Devlet Çatışmasında Müslümanlar", *İstikamet Dergisi*, S: 4, 2012, s. 3.

⁷⁰ Tam başlığı 'Uluslar arasında Küresel Diyalog ve Barış İçinde Birarada Yaşama ve Uluslararası Terörizmin Getirdiği Tehditler' olan Bakü Bildirisi'nde, ayrıca "*Ekonomik olarak zayıf ülkelerin, güçlü olanlarla adalet ve ortaklık temelinde rekabet etmesine olanak olmadığından, zengin ile fakir arasındaki uçurum büyümekte ve bu durum uluslararası şiddetin kaynağı olmakta*" denilmiştir.

sonucunda yerküre coğrafyasında süren çatışmalar yanında dinsel veya ekonomik haksızlıklar sona ermemektedir. Bu bağlamda da, dinsel ve etnik istikrarın sağlanmasının, hem de son yıllarda ciddi ve artık göz ardı edilemez bir konuma gelen işsizlik, yoksulluk, açlık temelinde yaşanan sosyal adalet sorununa yapısal çözüm bulunmasının anahtar kavramı olan “*sürdürülebilir ekonomik kalkınma*”yı kültürel kimlikten bağımsız düşünmek artık olanaklı olamamaktadır.⁷¹

Ayrıca sömürge dönemi kuşağı sömürge sonrası döneme geçti ve şimdi yaşlılık zamanını yaşamaktadır. Hem İslam toplumlarında hem de Batı’da, Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde Batı’nın düşünce özgürlüğü, irade özgürlüğü gibi kavramlarını anlayabilecek bir genç nesil yetişmektedir. Üstelik bu nesil güncel siyaset ve savaşlardan bu kavramları soyutlayabilecek bir entelektüel kapasiteye de sahip olmaktadır. Çünkü bu küresel pazarda yalnızca oligopoller ve özel çıkarlar için değil düşünceler ve ideolojiler için de bir alışveriş ortamı doğmaktadır. Medyanın küreselleşmesi şimdilik yalnızca ılımlı olanları bir araya getirebilse de Doğulu ve Batılıları aynı ekranda, sayfada buluşturabilmekte; her ne kadar bu noktada daha fazla karşılıklı olarak daha fazla yanlış anlaşılma ve anlama riski olsa da bu önemli bir fırsat olarak görülebilmektedir. BBC, CNN ve Fox News gibi kanallar Orta Doğu haberlerine fazlasıyla yer veriyorlarken, İngilizce El Cezire televizyonunun aynı evlere girmesinin önünde en azından fiziksel bir engel görünmemektedir.⁷²

Abdoldjavad Falaturi, Kuran’da da mevcut olan ruha dayanarak Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasında “*aile birliği*” ve “*sofra birliği*”ni önermektedir.⁷³ Bu ifade, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki ekonomi-politik çıkar çekişmelerine rağmen İslam dünyasının (tüm olumsuzluklara rağmen) Yahudi ve Hıristiyanları toplumsal olarak tanımasının ve onlar tarafından da Müslümanların tanınmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dinler ve onların şemsiyesi altında yaşayan toplumlar, burada Müslüman dünyası için anlatılan SeT-DS ve DT-SeS’in yükü altında ezilmeden yaşamak istiyorlarsa, önce kendi içinde ve kendi dışına karşı empatik yaklaşmalıdırlar. Aksi takdirde aile birliği de sofraya birliği de bozulur; yani, şu andaki çağımızda bile dünyanın her köşesinde görüldüğü gibi savaş ve terör insanlığı vurmaya ve adım adım yok etmeye devam eder.

⁷¹ Fuat Keyman, age, 2007.

⁷² Mehmood Kazmi, “Küreselleşme ve Müslümanlar”, <http://www.pusula.tv>, 2007, (20.12. 2012)

⁷³ Abdoldjavad Falaturi, “İslam ve Batıyı Birleştiren ve Ayıran Noktalar” Çev: Halit Ünal, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları / Journal of Islamic Research*, S.1, Subat. 2008, s. 23.

KAYNAKÇA

- Açar, Halil. “Küreselleşme ve Ulus Devlet Çatışmasında Müslümanlar”, *İstikamet* dergisi, S. 4, 2012, s. 1-6.
- Arı, Tayyar. “Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika”, *Avrasya Dosyası*, Kış, C. 3, S. 4, 1996, s. 37-44.
- Atılğan, Ahmet. *İslam'ın Ekonomik Politikaları*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1996.
- Aydın, Mustafa. “Dinin Dünyevileşme Sorunu: Protestanlık ve İslam”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar 1993, S. 2, s. 43-56.
- Aydın, Mustafa. “Avrasya’da Ekonomik İşbirliği Fırsatları”, TOBB, Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2006.
- Aytekin, Barış. “Küresel İktisadi Barış: Birlikte Yaşama Kültürü”, iç. *Genç Akademisyenlerin Perspektifinden, Birlikte Yaşama*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.141-170.
- Başkurt, İrfan. “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 12/2), 2009, s. 81-94.
- Bayraktar, Bora. “Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, 2010.
- Benli, Hüseyin. “Ürettiğin Kadar Tüket: Mahkum muyuz? Mezun muyuz?”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar, 1993, S. 2, s. 163-165.
- Berksan, Mehmet. “Camiyi yeniden Düşünmek”, *Zaman* gazetesi, 28 Aralık 2012.
- Bilgrami, Hasan ve Seyyid Ali Eşref. *İslami Üniversite Kavramı*, Risale Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bruinessen, Martin V. “Çağdaş Endonezya’da Devlet-İslam İlişkileri”, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz, 1993, S. 3, s. 115-126.
- Bulaç, Ali. *İslam ve Fanatizm*, 3.b., İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Çerçeve Dergisi*, S.57, Aralık 2011.
- Bulaç, Ali. *Bilgi Neyi Bilmektir?* Çıra Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bulut, Faik. *Tarikat Sermayesi 1: İslam Ekonomisinin Eleştirisi*, Geliştirilmiş 4.b., Su Yayınları, İstanbul, 1999.
- Döndüren, Hamdi. *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami yaklaşımlar*, İklim Yayınları, İstanbul, 1988.
- Emre, Akif. “Müslüman az/g/ınlıklar sorunu!”, *Yeni Şafak* gazetesi, 20 Aralık 2012.

- Falaturi, Abdoldjavad. “İslam ve Batıyı Birleştiren ve Ayıran Noktalar”
Çev: Halit Ünal, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları / Journal of Islamic Research*, S. 1, Subat 2008.
- Gazete2023. “Dünya’nın Din Haritası”, 18 Aralık 2012.
- Genç, Fatih. “İslam Barıştır”, *Hiyerarşi* dergisi, S. 2, 2012, s. 40-45.
- Guliyev, Samir. Birlikte Yaşama Kültürü”, iç. *Genç Akademisyenlerin Perspektifinden, Birlikte Yaşama*, DA Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Hocaoğlu, Durmuş. “Savaş, Demokrasi, Barış ve Ebedî Barış” *Zaman* gazetesi, 5 Ağustos 2003.
- İbn-i Haldun. *Mukaddime*, C.1-2, Çev. H. Kendir, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004.
- İnsani Yardım Vakfı, *Arakan Raporu*, Eylül-Temmuz 2012. <http://www.ihh.org.tr/uploads/2012/arakanraporu.pdf> (5/12/2012)
- Islamicawaking, 2012.
- Kabil, Arife. “Faizsiz Bankacılık Ürünleri Artarsa Türkiye Pazarın %15’ini Alır”, *Zaman* gazetesi, 21 Ocak 2013.
- Karamahmut, Rifat. *Makedonya Müslüman Azınlıkları, Dini Kurumları ve Çağdaş Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kazmi, Mehmood. “Küreselleşme ve Müslümanlar”, 201/12/2007, <http://www.pusula.tv> (20/12/2012)
- Kettani, Houssain. “Muslim Population in Europe: 1950 – 2020”, *International Journal of Environmental Science and Development*, Vol. 1, No. 2, June 2010.
- Keyman, Fuat. “Türkiye’de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 41, Mayıs-Temmuz 2007, s. 217-230.
- Kont, Ergun. “Arap Baharı”, *Çerçeve Dergisi*, Yıl 20, S.57, Aralık 2011.
- Kutub, Muhammed. *Çağdaş Fikir Akımları I: Demokrasi*, çev. M.B. Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 1986.
- Mardin, Şerif. *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, Çev. M. Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mevlana Celaleddin Rumi. *Mesnevi*, C. 2, Haz. A. Karaismailoğlu, Yeni Şafak Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Murdoch, Jim. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesinin Uygulanmasına Dair Kılavuz Kitap”, Çev. Defne Orhun, *İnsan Hakları El Kitapları*, S. 9, Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü, 2007.

- Nuveyhi, Muhammed. “Sunuş”, iç. *Ekonomik Adaletin Temelleri*, 2.b., Çev. A.Yaprak, Beyan Yayınları, İstanbul, 1984.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- OSI. “Muslims in Europe A Report on 11 EU Cities At Home in Europe Project”, *Open Society Institute*, New York, 2009.
- Özdenören, Rasim. “Müslüman Ahlak Versus Liberalizm”, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz, S. 3, 1993, s. 127-135.
- Pazarlı, Osman. *İslam'da Ahlak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.
- Pew Forum. “Mapping The Global Muslim Population A Report On The Size And Distribution Of The World's Muslim Population”, October, 2009 <http://www.pewforum.org/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population.aspx>, (2/1/2013)
- SDE- Stratejik Düşünce Enstitüsü. “Rusya Raporu”, Ankara, Mayıs 2010, s. 70-71.
- Sıddıki, Mazharuddin. *İslam ve Marksizm*, Fikir Yayınları, İstanbul, 1986.
- SIPRI-Stockholm international Peace research institute. *Yearbook 2010*, 2011.
- Smith, Das. “Trends and Causes of Conflict” Çev. Friedrich Naumann Vakfı, Berghof Resarch Center, Germany, 2010.
- Şeriati, Ali. *Aşk ve Tevhid*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, 1986.
- TDV-Türkiye Diyanet Vakfı. “II. Afrika Müslüman Dini Liderler Zirvesi”, 2011, www.diyantevakfi.org.tr, (25/12/2012)
- UAÖ-Uluslararası Af Örgütü. “Tercihler ve Önyargılar – Özet Avrupa’da Yaşayan Müslümanlara Yönelik Ayrımcılık”, Nisan 2012.
- Vahdetin Info, vahdet.info.tr, (20/12/2012)
- Yazıcıoğlu, Hulusi. *Bir Din Politikası Laiklik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Yergin, Daniel. *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev. K.Tuncay, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

Süleyman Nazif'in “Fuzûlî-i Bağdâdî'den Nef'î-i Erzurumî'ye” (Firâk-ı Irak) Başlıklı Metninde Osmanlı Kimliği

Zübeyde ŞENDERİN¹

Öz

Süleyman Nazif, Servet-i Fünûn topluluğuna mensup şair ve yazarlardan biridir. Daha çok nesirleriyle tanınmıştır. Gerek şiir gerekse nesirlerinde vatanseverlik teması ağırlıklı olarak yer almaktadır. *Firâk-ı Irak* da bu temanın yoğun olarak yer aldığı nazım ve nesir parçalardan oluşan eserlerinden biridir. Bu eserde Irak'ın, özelde de Bağdat'ın Osmanlı'nın elinden çıkmış olmasının yarattığı üzüntü, vatanseverlik temasının zeminini oluşturmaktadır. Bu kitapta yer alan ve inceleme konumuz olan “Fuzûlî-i Bağdâdî'den Nef'î-i Erzurumî'ye” ise Erzurum ve Bağdat'ın elden çıkması üzerine yine vatanseverlik temasına odaklanılan nazım-nesir karışık bir metindir. Bu metin kurgusu itibariyle de ilginç bir anlatı olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Süleyman Nazif gibi Osmanlı devletinin son dönem aydınlarının imparatorluk bilinciyle geniş coğrafyaları da vatan toprağı olarak görmelerinin edebî bir göstergesi olarak örnek bir metindir. Bu incelemede, metin üzerine genel bir tahlilin ardından, imparatorluk bilinci ile yetişen aydınlarda vatan ve milliyet kavramlarının kavramsal karşılığını tespiti çalışacağız.

Anahtar kelimeler: *Bağdat, Fuzûlî, Irak, Nef'î, Vatanseverlik.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Bölümü, zubeydesen@kku.edu.tr

**Ottoman Identify of Süleyman Nazif’s Work Entitled
“Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurumî’ye” (From Fuzûlî-i
Bağdâdî to Nef’î-i Erzurumî)- Firâk-ı Irak
(Separation From Iraq)**

Abstract

Süleyman Nazif is one of the poets and authors who were the members of Servet-i Fünûn (Wealth of Knowledge) society. He is mostly recognized for his prose works. Patriotism is the main theme of both his poetry and prose. Firâk-ı Irak is one of his works that consists of verse and prose sections and elaborate the theme of patriotism intensely. In this work, the foundation of the theme of patriotism is the sadness created by Ottomans’ loss of Iraq, particularly Baghdad. “Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurumî’ye”, which is included in this book and the focus of this research, is a piece that consists of both verse and prose parts, and features the theme of patriotism after Erzurum and Baghdad were lost to the Ottoman Empire. This text is an interesting narrative due to its plot, too. It shows that the intellectuals of the last period of the Ottoman Empire, like Nazif, saw large expanses of land as their homeland and were aware of living in an empire. This study will make a general analysis of the work first, and then, attempt to determine the conceptual correspondences of the concepts of homeland and nationality in the intellectuals who lived with the awareness of living in an empire.

Keywords: *Baghdad, Fuzûlî, Iraq, Nef’î, Patriotism.*

1. Giriş

Süleyman Nazif (1869-1927), Servet-i Fünûn döneminin dikkate değer isimlerinden biridir. *Firâk-ı Irak* (1918) da onun nazım ve nesir parçalarının yer aldığı eserlerinden biridir. Bu eser, değişik kişilerce günümüz Türkçesine aktarılmıştır.² Süleyman Nazif, pek çok eserinde olduğu gibi *Firâk-ı Irak*'ta da Osmanlı coğrafyasında yaşanan kayıplar ve vatan sevgisini dile getirmektedir.³ Onun için vatan, sadece Anadolu toprakları değil, Osmanlı'nın son yüzyıllık ıstırabına tanıklık etmiş ve Osmanlılık bilincine sahip aydınlarda olduğu gibi bütün bir Osmanlı coğrafyasıdır.⁴ Ondaki bu Osmanlılık bilincinde, yıllarca bu coğrafyalarda resmî görevlerde bulunmasının da etkisi bulunmaktadır.⁵

Osmanlı'nın son yüzyılını sosyal ve psikolojik sarsıntılar eşliğinde atlatan ve bu süreci Cumhuriyet'e olumlu ya da olumsuz bir bilinçle taşıyan aydınlarda, Osmanlı mirasına yönelik olarak genellikle katı bir reddiye ya da temkinli bir kabulle karşılaşmaktayız. Süleyman Nazif'in edebî eserlerinde ise Osmanlı kimliği, daima açık bir şekilde dile getirilmiştir. İmparatorluğun parçalanma ve yeniden şekillenme sürecine tanıklık eden, tanıklığın ötesinde Osmanlılık bilincine dayanarak bu süreci taraf olarak yaşayan Süleyman Nazif, bu bağlamda farklı bir isim olarak göze çarpmaktadır.

² Nurullah Çetin, "Süleyman Nazif'in *Firâk-ı Irak* Adlı Eseri" başlıklı makalesinde, bu eserin günümüz Türkçesine aktarıldığı farklı çalışmalar hakkında bilgi vermekte ve bu eserlerin hiçbirinde kitaptaki bütün metinleri içine alan tam bir aktarımın yer almadığını ifade etmektedir. Çetin, bu çalışmalardaki bazı yanlış okumalara da işaret ederek, kitabın konusu hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, bütün metinlerin tam bir aktarımını yapmaktadır. (*Türkoloji Dergisi*, C. 11, S. 1, 1993, s. 233-256. Kitaptan yapılan alıntılar, Nurullah Çetin'in makalesine dayanmaktadır. Alıntıların yanındaki sayfa numaraları bu makaleye aittir.)

³ Şevket Beysanoğlu'nun hazırladığı biyografik çalışmada eserlerinin içeriği hakkında verilen bilgilere göre Süleyman Nazif, *Firâk-ı Irak*'takine benzer temaları ele aldığı başka eserler de kaleme almıştır: *El Cezire Mektupları* (1906), *Süleyman Paşa* (1910), *Batarya ile Ateş* (1917), *Asitan-ı Tarihte* (1917), *Çal Çoban Çal* (1921), *Hazret-i İsa'ya Açık Mektup* (1924), *Âbide-i Şühedâ* (1925), vb. (Şevket Beysanoğlu, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Süleyman Nazif*, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Ankara 1970, s. 82-86).

⁴ Nurullah Çetin, *age*, s. 233.

⁵ Yazar hakkında hazırlanan biyografik çalışmalarda verilen bilgilere göre, memuriyet hayatına aynı zamanda memleketi olan Diyarbakır'da başlayan Süleyman Nazif, daha sonra, ilk memuriyet yılları hariç, genellikle valilik göreviyle Bağdat, Basra, Kastamonu, Trabzon, Musul gibi yerlerde bulunmuştur. (Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 85-92; Şevket Beysanoğlu, *age*, s. 1-52)

Yazarın *Firâk-ı Irak* adlı kitabı ise Irak'ın Osmanlı'dan kopuşu üzerine duyduğu ıstırapı dile getirdiği nazım ve nesir metinlerden oluşan bir eserdir.⁶

Kitapta “Eyvâh”, “Hüseyn-i Mazlûma”, “Dicle ve Ben”, “Yâr-ı Nâim”, “Diyâr-ı Fuzûlî”, “Basra'ya Bir Niyâz”, “Yine O Mehcûreye” adlı müstakil şiirler yanında “Fuzûlî-i Bağdâdî”den Nef’î-i Erzurumî’ye” başlıklı nazım-nesir karışık bir metin yer almaktadır. Bu metne dahil edilen dört nazım parçasından ikisi, aynı zamanda müstakil olarak da kitapta yer alan “Eyvâh” ve “Hüseyn-i Mazlûma” adlı şiirlerdir.

Kitabın sonunda ise, “Endülüs Şühedâsına” ithafıyla yayınlanan “Kübalılar” adlı bir şiir yer almaktadır.

⁶ Kitapta yer alan bütün metinlerin bu ortak tema etrafında döndüğü pek çok çalışmada vurgulanmıştır. (Nurullah Çetin, *age*, s. 234; Şuayb Karakaş, *age*, s. 165-172, vb.)

Kitapta “Fuzûlî-i Bağdâdî”den Nef’î-i Erzurumî’ye” başlıklı manzum-mensur karışık metin dışında yer alan nesir parçaları; “Anneme” başlıklı bir mektup, “Muhıbb-i Edîbim Ahmed Rasim Bey’e” başlıklı bir ithaf eşliğinde verilen “Şehidin Babası” adlı hikâye, “Sübhâneke Yâ Muhavvile’l- Ahvâl” başlıklı bir yazıdan ibarettir. Bu metinlerin her birinde yine vatanın içinde bulunduğu durum, verilen kayıplar ve yaşanan acılar değişik vesilelerle dile getirilmektedir:

Bu metinlerden “Anneme” başlıklı mektupta yazar, vefat eden annesine hitaben, on yıl boyunca sadece iki kez mezarını ziyaret edebildiğini, çünkü daha büyük bir ıstırap içinde kıvrandığını şöyle ifade etmektedir: “*Senden daha muazzez valide olan vatanımı düşünüyordum. Ve münhasıran onu ifade etmekteyim. Sen gözlerimin menâbi-i sirişkiyle kalemimin midâd-ı feryadı dolduktan sonra hâtruma gelebildin.*” (s. 235) Daha da ileri giderek “*kırk sene evvel ölseydim de böyle yetim-i bî-vatan ve yetim-i târih*” (s. 235) kalmasaydım derken “*annesine hitâben vatanın ve tarihin yetimi olmaktan duyduğu üzüntüyü dile getirir.*” (Karakaş, *age.*, 167) Şuayb Karakaş, bu mektup vesilesiyle yazarın bütün bir kitabı vefat eden annesine ithaf ettiğini ifade etmektedir. Mektup tarihsizdir. (*age*, s. 166)

Yazarın Balkan Savaşı’nda oğlu şehit düşen Ahmet Rasim’e ithaf ettiği “Şehidin Babası” adlı hikâyede ise, babasının vefatından sonra Mekteb-i Mülkiye’yi derece ile bitiren ve bir bakanlığa memur olarak giren bir gencin hikâyesi anlatılmaktadır: Babadan kalan mülke ve iyi bir maaşa rağmen Anadolu’ya gönüllü olarak gitmeye karar veren genç, hayatının sonraki yirmi sekiz yılını, yirmi beş yaşından elli üç yaşına kadar, farklı resmî görevlerle, Anadolu’nun Türk ve Kürt nüfusunun yoğun olduğu değişik bölgelerinde görev yaparak geçirmiştir. Bütün hayatını, emekli olduktan sonra adada bir köşkte geçireceği günlerin hayaliyle ve bu hayalini bir gün gerçekleştirme umuduyla kazancının büyük bölümünü tasarruf ederek yaşamıştır. Henüz meslek hayatının ilk yıllarında yaptığı evlilikten bir oğlu olmuş, eşi ise hummadan vefat etmiştir. Onun zamanla en büyük arkadaşı ve sırdaşı haline gelen oğlu hukuk fakültesinden mezun olduğu yıl seferberlik ilan edilmiş ve o da arkadaşlarıyla beraber silahlı bir bölgeye gönderilmiştir. Hayatta en sevgili varlığı olan oğlu Irak cephesine gönderilmiştir. Gencin oradan babasına gönderdiği ilk mektuplar “*harâretli, din aşkı, vatan muhabbetiyle mâlî*”dir (s. 248).

Fakat kısa bir süre sonra cepheye yaralanmış, tedavi için de Bağdat’a nakledilmiştir. Genç asker, Bağdat’tan “*tebdîl-i hava*” (s. 248) maksadıyla İstanbul’a geri gönderilmiş, ardından da Galiçya cephesinde görevlendirilmiştir. Ne yazık ki Galiçya cephesi, kısa ömrünün son durağı olmuş, bir süre sonra şehâdet haberi gelmiştir. Bu şehâdet haberine bir türlü inanamayan baba, yıllarca her istasyonda her limanda oğlunun geri dönüşünü beklemiştir. (Hikâye 8 Ağustos 1918 tarihidir.)

Kitapta yer alan müstakil şiirlerin tamamının 1917 tarihini taşıdığı görülmektedir.⁷ “Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurumî’ye” balıklı metin de hicrî Zilkâde 1335 tarihini taşımaktadır. Bu tarih de milâdî olarak Eylül 1917’ye tekâbül etmektedir. Dolayısıyla, kitapta yer alan bütün metinlerle aynı tarihi taşımaktadır. Sadece, “Kübalılar” başlıklı şiir tarihsizdir.

2. Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurumî’ye Bağlamında Osmanlı Kimliği

Bilindiği üzere 1917, Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına işaret eden bir tarihtir. Osmanlı içinse aynı zamanda mütareke dönemine (1918) geçişi ifade etmektedir. Birinci Dünya Savaşı 1914’te başlamışsa da Osmanlı coğrafyasında süregiden savaşlar ve kayıplar çok daha önce başlamış bulunmaktadır.⁸

1918 tarihli *Firâk-ı Irak*’ta yer alan bütün şiir ve nesir parçalarında -Cumhuriyet öncesi başka metinlerde de karşımıza çıkan- bugün için neredeyse tamamen yabancılaştığımız bir kavramla ve bir psikolojiyle karşılaştığımızı ifade etmek yerinde olacaktır: O da Osmanlılık bir başka deyişle imparatorluk bilincidir. Bu bilinç, o dönemde de her zaman olumlu bir psikolojik altyapıya, bir sahiplenmeye işaret etmemektedir.

Kitapta yer alan nesir parçalarından “Sübhâneke Yâ Muhavvile’l- Ahvâl” başlıklı yazıda ise milletin yüzlerce yıllık tarihinde en zelif döneminden geçtiği ifade edilir. Yazar, artık kimsenin peş peşe kopan vatan toprakları için geçici bir üzüntü emâresi bile göstermeye tenezzül etmediğini ifade ederken Balkanların ardından Irak’ın kaybının da aynı sessizlikle kabullenilmesine hayıflanır: “*Evlâdının Osmanlı hissiyle çarpan kalpleri Türk göğüslerine bile şeref verecek derecede saf ve metin olan Basra için matem tutanlarımız nerede?*” (s. 253) O dönemde Anadolu toprakları dahi elden çıkmaya başlamıştır; hatta Erzurum tahliye edilmektedir. Fakat İstanbul, o dönemki şahs-ı mânevîsi bakımından, ne Osmanlı’nın uzak coğrafyalardan tek tek çıkmasına, ne de asıl gövdesi Anadolu’nun dahi parça parça koparılmasına aldırılmaktadır: “*Biz, Hakk’tan ve halktan hayâ etmeyerek Basra’nın matemini, Varşova’nın bayramıyla, Erzurum’un elemi Bükreş’in şenliğiyle telvis ettik.*” (s. 254) (Yazı 4 Mart 1917 tarihlidir.) Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında kaleme alınan bu yazıda, yalnız Anadolu’nun değil bütün bir Osmanlı coğrafyası hatta İslam toprakları için pâyitaht hükmünde olan İstanbul’un, büyük harbin sonucuyla / müttefiklerin fiilleriyle, kendi mülkünde olanlardan daha fazla ilgilenmesi Süleyman Nazif’i mânen en çok üzen husus olarak görünmektedir. Öyle ki “*Erzurum’un matemini, Basra’nın feryatlarını umursamaz bir tavırla müttefik Alman orduları tarafından geri alınan Varşova için bayram eden İstanbul; Alzas Loren için kırk beş sene ağlayan Fransa ile Sivas ve oğlu Ertuğrul için gözyaşı dökken Yıldırım Bayezid ile mukayese edilir.*” (Şuayb Karakaş, age, s. 171)

⁷ Şuayb Karakaş age, s. 166.

⁸ Mehmet Yılmaz, Süleyman Nazif’in Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki tavrını irdelediği makalesinde, daima cesaretli ve kararlı bir tavır içinde görünen yazarın, İngiliz işgal kuvvetleri hakkındaki sert yazıları ve sözleri nedeniyle 1920’de Malta sürgününe gönderilen isimlerden biri olduğunu hatırlatmakta ve Malta sürgününün onun hayatında dönüm noktası olduğunu, bu sürgün sırasında memleket ve kendi geleceği hakkında ilk defa karamsarlık ve ümitsizliğe kapıldığını ifade etmektedir. (“Ümitle Ümitsizlik Arasında Bir Feryat: Süleyman Nazif’in Birinci Dünya Savaşı’ndaki Tavrı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37 (2015), s. 416.

Nitekim Cumhuriyet'e ulaştıran ulus-devlet bilincinin aşama aşama gelişmesi şüphesiz imparatorluğun son yüzyılının mirasıdır. Öte yandan, en azından edebiyat tarihçilerinin Tanzimat dönemi aydınlarından sonra terk edildiğini, en hafif deyiimiyle ağırlık noktası olmaktan çıktığını savundukları Osmanlıcılık, bir ideoloji ve kurtuluş reğetesi olarak yüzyılın sonuna kadar, gittikçe daralan bir zeminde de olsa varlığını devam ettirmiş görünmektedir. Ulus-devlete evrilme süreci içinde 1908 tarihinde ilan edilen İkinci Meşrutiyet'le birlikte artık daha örgütlü ve etkili bir görünüm sergileyen milliyetçiliğin, Osmanlıcılık ve İslamcılık perspektifini büyük oranda baskıladığı da bilinen bir gerçektir. Bu şiirlerin yayınlandığı 1917 tarihi -daha geniş bir çerçeveden Birinci Dünya Savaşı yılları- milliyetçiliğin artık ana eğilim haline geldiği, İslamcılığın yer yer kullanılabilir bir araca dönüştüğü yıllar olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde milliyetçilik-İslamcılıkla, İslamcılık-milliyetçilikle kesişme noktaları bulunmaktadır. Örneğin Ziya Gökalp'in 1918 tarihli *İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük* adlı eseri bu ortak noktada buluşma çabasının kuramsal metinlerinden biridir.

Daha ilk şiirlerinde dahi toplumsal temalara yer verdiği görülen⁹ Süleyman Nazif'in de eserlerinde yaygın ideolojik arayış ve kabullerin bir benzerini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Nitekim o da İslamcılık ve milliyetçiliğin izdüşümünü, eserlerinde sergilemiş görünmektedir. Fakat burada, Süleyman Nazif'te millî bilincin daha çok Osmanlılık bilinci olarak kendini gösterdiğini de ifade etmeliyiz. Deyim yerindeyse o, bir Osmanlı milliyetçisidir ve bu milliyetçi perspektifi, dinsel bir romantizmle beslemektedir.

İşte bu Osmanlı milliyetçiliği perspektifinden Irak, Osmanlı coğrafyasının bir parçası olarak, Süleyman Nazif için Anadolu'nun herhangi bir şehri kadar vatan toprağıdır. Bu bilinçle Irak'ın kaybı, onun için Anadolu'dan herhangi bir şehrin düşmana terki kadar üzüntü verici bir durumdur. Şüphesiz bu kuvvetli duygusal bağda, Irak'ın aynı zamanda İslam tarihi için de önemli bir bölge olmasının payı vardır.

Süleyman Nazif'in Basra, Bağdat ve Musul valiliklerinin İkinci Meşrutiyet dönemine ve dolayısıyla İttihat ve Terakki yıllarına denk geldiğini de hatırlatmak gerekir. Buna göre bu bölgelerin Osmanlılıkla sosyal, siyasal ve duygusal aidiyetlerinin hangi yönde evrildiğine hem bizzat tanıklık ettiğini, hem de -Osmanlı'nın son valilerinden biri olarak-

⁹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 1990, s. 105.

etkin bir pozisyonda olması dolayısıyla bu sürecin bir aşamasında etkili olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.¹⁰

“Fuzûlî-i Bağdâdî’den Nef’î-i Erzurûmî’ye” başlıklı metin ise tematik örgü bakımından, kitapta yer alan diğer ‘nazım’ ve ‘nesir’lerden ayrı bir bağlamda değerlendirilemez. Bu şüirde de bilhassa Irak’ın özelde de Bağdat’ın ve Erzurum’un Osmanlı’dan kopuşu ve bu durumdan duyulan ıstırap başlıca temadır. Metni ilginç kılan, eklenmiş olan dört nazım parçası hariç, kurgusudur.

Fuzûlî Bağdatlı, Nef’î de Erzurumlu olması dolayısıyla, ana tema olan vatandan koparılan toprak parçalarının yarattığı teessürü dile getirmede araç olarak kullanılmışlardır. Çünkü *Firâk-ı Irak*’ın kaleme alındığı yıllarda hem Irak hem de (geçici de olsa) Erzurum, Osmanlı’dan yeni koparılmış olan toprak parçalarıdır.¹¹ Fuzûlî ve Nef’î ise¹² biri Anadolu’da,

¹⁰ Süleyman Nazif’in Basra valiliği üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmış olan Burcu Kurt, Nazif’in, İttihatçıların ‘sâdik ve muktedir’ bürokratlarından biri olarak uzun yıllar bu bölgede valilik görevini ifa ettiğini ifade etmektedir. Onun valilik yıllarının İttihatçıların Arap bölgelerine yaklaşımları açısından da örnek bir dönem olarak değerlendirilebileceği tespitini yapmaktadır. Burcu Kurt, Süleyman Nazif’in valiliği sırasında bilhassa bölgedeki İngiliz etkisini kırmaya, Osmanlı nüfuzunu ise muhafazaya çalıştığını icraatlarından örneklerle kanıtlamaktadır. (“Irak’ta Muktedir ve Müşteki Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey’in Basra Valiliği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 7, 2 (2012), s. 155-179.

¹¹ 1534’te Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Safeviler’in elinden alınan Bağdat’ın fethi üzerine Fuzûlî’nin “*Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr*” mısraı ile tarih düştüğü rivayet edilmektedir. 1623’te tekrar Safeviler’in eline geçen Bağdat, 1638’de Dördüncü Murat tarafından tekrar ele geçirilmiştir. Daha sonra birkaç kez el değiştiren Bağdat, Lozan Antlaşması’na kadar hükûken Osmanlı devletine bağlı kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1915’te Kût’ül-Ammâre muharebesiyle İngilizlerin elinden alınmasına rağmen, 1917 yılında tekrar gerçekleştirdikleri saldırıda düşer ve tekrar İngilizlerin eline geçer. (Yusuf Halaçoğlu, “Bağdat - Osmanlı Dönemi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1991, s. 433-437). Mısır seferinden sonra 1518-1519 yıllarında tamamen Osmanlı hâkimiyetine girdiği tahmin edilen Erzurum ise, Osmanlı idaresinde kaldığı süre içinde ilk kez 1829’da Ruslar tarafından üç aylık bir süre ile işgal edilmiştir. Bu işgal, Edirne antlaşmasıyla (1829) sona ermiştir. Erzurum’un Ruslar tarafından ikinci işgali 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında olmuştur. Savaş cephede kazanılmış olsa da, şehir, Edirne mütârekesiyle (Ocak 1878) Ruslar’a teslim edilmiş; aynı yılın temmuz ayında yapılan Berlin antlaşmasıyla da geri alınmıştır. Erzurum, son olarak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yine Ruslarla yapılan muharebeler sırasında 16 Şubat 1916’da, geçici bir süre boşaltılmıştır. Metnin 1917 tarihli olduğu göz önüne alındığında Süleyman Nazif’in bu geçici el değiştirme sürecinden söz ettiği tahmin edilebilir. Fakat 1917’de gerçekleşen Ekim Devrimi’nin ardından Ruslar geri çekilmeye başlamıştır. 12 Mart 1918, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Erzurum’un geri alındığı tarihtir. (Cevdet Küçük, “Erzurum”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1995, s. 321-329)

¹² Fuzûlî üzerine Süleyman Nazif’in müstakil bir çalışması olduğunu da hatırlatmak gerekir. Abdülhak Hâmit’in mukaddimesiyle basılan eserde, şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışma Süleyman Nazif’in Fuzûlî’nin şahsiyetine ve edebî kimliğine duyduğu yoğun ilginin göstergesi durumundadır. (*Fuzûlî*, Yeni Matbaa, İstanbul, H. 1343 /1926) Bağdatlı olduğu rivayet edilen Fuzûlî’nin aslen Irak’ın hangi bölgesinden olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Safevî hükümdarları çevresinde bir hâmi bulamadığı tahmin edilen Fuzûlî, Kanûnî tarafından Bağdat fethedilince tarih düşmekle kalmamış, beş övgü dolu kaside yazmıştır. Bağdat ve çevresinde çıkan veba salgınında vefat etmiştir. (Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, 1996, s. 240-246)

diğeri Osmanlı'nın periferisi olan Irak'ta yetişmiş kişiler olarak geniş Osmanlı coğrafyasının iki büyük şairidir. Süleyman Nazif, bu metinde bu iki büyük Osmanlı şairini, ebedî âlemde (âhirette) buluşturur.¹³ Fuzûlî ve Nef'î, Osmanlı coğrafyasında yaşananları derin bir üzüntüyle izlemekte ve vatan için tekrar gelecek güzel günlerin hayalini kurmaktadırlar.

Metin, bütünüyle Fuzûlî'nin Nef'î'ye hitâbı olarak kurgulanmıştır ve dört adet dörtlükten kurulu manzum bir parça ile başlamaktadır: Fuzûlî, mahşerî bir kalabalığı izlemektedir. Göklere bu kalabalığın ne olduğunu sorar. “*Erzurum'un sükûtudur*” (s. 240) cevabını alınca “*ebediyette bî-huzûr*” (s. 240) olur. Bu manzara karşısında hemen aklına Erzurumlu bir şâir olan Nef'î gelir. Erzurum'un düşüşüne üzülmürken kendisi de Irak'a ağlamaktadır:

“*O avâm-ı gumûm u hayrette
Seni andım, düşündüm, ağlayarak
Ben olurken bu gamla nâlede
Titriyordu sesimde Irâk*” (s. 240)

Fuzûlî'ye göre Erzurum, pek çok kahraman vatan evlâdına sahip, bir İslam kalesidir. Bu hüviyetiyle daima gönüllerde kalacaktır.

Bu girizgâh niteliğindeki manzum parçanın ardından, memleketleri anayurttan koparılan iki şairin ruhu, aynı acı ile bir araya gelir. Bu girizgâh aracılığıyla başlıca kişiler olan Fuzûlî ve Nef'î'nin hangi ana tema etrafında bir araya getirilecekleri de gösterilmiş olur. Fuzûlî, doğrudan “*benim rûhumdan mütevellid*” (s. 240) bir oğul dediği Nef'î'ye hitaba başlar. (Metin bu noktada nesre döner).

Sultan I. Ahmet devrinde Erzurum'dan İstanbul'a gelen Nef'î ise dört padişah devri görmüştür. Hiciv ustası olarak tanınmakla birlikte, yazdığı övgü dolu kasidelerle de devlet kademesinde epey iltifat gördüğü rivayet edilmektedir. Sultan Dördüncü Murat tarafından *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinin ardından hiciv yazması yasaklanmış, hatta resmî görevinden azledilerek Edirne'ye gönderilmiştir. Bağdat seferi için yazdığı bir kaside dolayısıyla affedilip geri döndükten sonra da hicivlerine devam edince, katledilmiştir. (Metin Akkuş, “Nef'î”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s. 523-525)

¹³ Şuayb Karakaş, *age*, s. 170.

Âhirette geçen bir muhavereye dayanan bu metin şüphesiz, Cennet-Cehennem-Âraf üçgeninde bir Âhiret tasviri üzerinden, dünyevî olaylar ve kişiler hakkındaki ilahi ceza-mükâfat kavramlarını işleyen en tanınmış eser olan Dante'nin *İlahi Komedya* (1321) adlı manzum metnini çağrıştırmaktadır. Hatta bazı Batılı araştırmacılar *İlahi Komedya*'daki Âhiret algısının ve ceza-mükâfat kavramlarına bakışın İslam inancına dayandığını iddia etmektedirler. (Mahmut Şâkiroğlu, “İlahi Komedya”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 68-70). Bu metinle Süleyman Nazif'in metni arasında, dünyevî hayat ve Âhiret hayatı arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmak ve dünyevî hayatın sonuçlarıyla Âhiret hayatında yüzleşmek bakımından benzerlikler kurulabileceği görülmektedir.

Fûzûlî, evvelâ Nef'î'nin ebedî âleme geçişini anlatır: Ebedî âlemdeki mânevi mecliste mümin şairler, sahabenin ilk büyük şairlerinden olan Hasan bin Sâbit'in¹⁴ etrafında toplanmışlardır. Aralarında *Kaside-i Bürde* şairi Ka'b bin Züheyr¹⁵ de bulunmaktadır. Her biri, o manevi mecliste de, dünyada olduğu gibi büyük İslam hükümdarlarına kasideler söylemektedirler. O esnada Ka'b bin Züheyr birden “titrer” (s. 241). Der ki: Benden sonra, öbür dünyada ömrümü geçirdiğim yıldız bin yıl geçirdi. O süre zarfında ne zaman “*tertîl-i Kur'ân*” (s. 241) eden mü'min şairlerden birinin başına bir şey gelse “*ben burada titrer, sarsılır, muzdarip ve muazzep olurum.*” (s. 241) Mümin şâirlerin derdiyle dertlendiği için *Kaside-i Bürde* ile vaad edilen nimetleri hâlâ görememiştir.

Hasan bin Sâbit bunun üzerine kendisinin de benzer bir hâl içinde olduğunu, “*sülâle-i ma'nevîyye*” olarak adlandırdıkları mümin şairlerden bir teki bile dünya üzerinde kalıncaya ve o son mısra'ını söyleyinceye kadar “*huzûr-ı sermediden nasîb-i mev'ûdu*” (s. 241) alamayacaklarını söyler. Fakat Ka'b bin Züheyr, o an hissettiği hâlin daha öncekilerin hiçbirine benzemediğini söyleyerek, “*âfâk-ı fenâdan atılan sihâm-ı hâdisâtın bu dakîkada acaba hangisine hedef oluyoruz?*” (s. 241) der.

Fuzûlî, işte bu muhâvere esnasında Nef'î'nin, iki eliyle “*kanlı başını havaya doğru tutmuş, dergâh-ı izzeti*” (s. 241) ararken görünverdiğini söyler. İslam tarihinin iki müstesna şairi, Hasan bin Sâbit ile Ka'b bin Züheyr bile Nef'î'nin idam edilerek katledilmesi nedeniyle ebedî âlemde büyük bir teessür duymuşlardır. Süleyman Nazif; Fuzûlî, Hasan bin Sâbit ve Ka'b bin Züheyr gibi şairleri, Nef'î'nin katli nedeniyle derin bir üzüntü içinde tasvir ederken aynı zamanda Nef'î'yi de yüceltmektedir.

¹⁴ Hasan bin Sâbit, Hz. Muhammed'i ve sahabeyi, müşriklerin eleştirilerine ve alaylarına karşı yazdığı şiirlerle savunduğu için Hz. Peygamberin şairi olarak tanınan, ensârdan, Medineli bir sahabedir. Altmış yaşlarında İkinci Akabe biatından sonra Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Müslüman olmadan önce şarap / şarap meclislerini tasvir, devrin hükümdarlarına övgü, kabilesinin asâlet ve kahramanlıklarını anlatırken Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed'i öven şiirler yanında, hiciv, methiye ve mersiye de söylediği rivayet edilmektedir. (Hüseyin Elmalı, “Hassân bin Sâbit”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, 1997, s. 399-402).

¹⁵ Şair bir aileye mensup olan Ka'b bin Züheyr, “Kasîdetü'l-bürde” ile İslam tarihinin en tanınmış isimlerinden biri olmuştur. Müslümanlığı kabul ettiği mecliste “Bânet Su'âd”ı okuyunca, Hz. Peygamber'in üzerindeki Yemen hırkasını Ka'b bin Züheyr'in omuzlarına attığı rivayet edilmektedir. Bu nedenle bu şiir “Kasîdetü'l-bürde” adıyla tanınmıştır. (Ahmet Savran, “Ka'b bin Züheyr”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, s. 7-8). (İslam tarihindeki önemi dolayısıyla bu kaside üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdüssamed Yeşildağ, “Bânet Su'âd Kasidesine Yapılan Çalışmaların Tespiti Üzerine - I, *Nüşa* XII, 36 (2013), s. 7-42)

Büyük şairler Enverî ve Örfî de, Nef'î'nin Osmanlı cemiyetine bir hediyeleri olduğunu, Osmanlı padişahlarının gazalarını öven şiirleri okundukça ruhlar âleminde “*râksân*” olduklarını söylerler. Bütün şairler büyük bir keder içindedirler.

Nef'î de, Fuzûlî'nin ifadesiyle büyük kin ve öfke ile meclise gelmiş, Padişah Dördüncü Murad'dan şikâyet etmektedir:

*“Bu sükûnet-serâ-yı lem-yezele
Kan u efgân içinde geldin sen;
Havf u hiddetle, gâz u haşyetle,
Müştekîdin Murâd-ı Râbi'den”* (s. 241)

Nef'î ise “*bârgâh-ı mevlâ*”ya (s. 242) yönelerek, onun adaletine sığınarak yazdığı kasideler yüzünden böyle bir “*ihsan*”a (s. 242) lâayık olup olmadığını sorar. Bu soru üzerine o manevi meclisteki bütün şairler, bir feryat kopararak Nef'î için, Nef'î ile beraber Dördüncü Murad'dan şikâyetçi olurlar.

Sonra gecenin ve gündüzün olmadığı bu âlemde, belirsiz bir süre sonra Nef'î'yi dua ederken görürler. Nef'î, büyük bir iştiyakla, daha evvel şikâyetçi olduğu Dördüncü Murad'a dua etmektedir. Hatta eğer bu katl kararı ile Dördüncü Murad haksızsa, günahın kendi amel defterine yazılmasını, eğer katl kendisi için bir sevap ise Dördüncü Murad'ın amel defterine yazılmasını ister. Fuzûlî, ondaki bu değişikliğe “*beht-i azîm ile hayret*” (s. 242) ettiğini söyler. Bu hâlin sebebini Nef'î şöyle anlatır: Padişah Dördüncü Murad, sonunda Bağdat'ı tekrar vatan topraklarına katmıştır. Şimdi de İmam-ı Âzam'ın türbesini tavaf ederek İslam için yardım dilemektedir. Arkasında da Şeyhülislam Yahya Efendi, sevinç gözyaşları dökmektedir. Dicle ile Fırat ise nihayet, “*şevk ile şükran ile ağ*”lamaktadır. (s. 243) Çünkü “*yetim Irak, yetim Bağdat eb-i ezelisine kavuş*”muştur. (s. 243) Nef'î o kadar mutludur ki bin canı olsa hepsini Padişah'ın celladı önünde tekrar tekrar vermeye hazırdır.

Fuzûlî de bu sözler üzerine herkesin “*vecde*” (s. 243) geldiğini, bütün mümin şairlerin Hasan bin Sâbit'i imam tayin ederek, “*bârgâh-ı âlâyâ*” (s. 243) yönelip Sultan Murad'ın affı için niyazda bulduklarını söyler.

Bu tahayyül edilen manevi meclis muhaveresinden sonra Fuzûlî, metnin sonunda bütün şairlere dönerek bugün herkesin vatanını kaybetmiş birer yetim olduğunu söyler. “Bugün”den kastı, ebedî âlemde hüznün içinde izledikleri Osmanlı'nın son yüzyılıdır:

“*Şimdi ey şair!.. Sen de ben de -senin ve benim gibi birçok ehl-i iman da- yetimiz.. Yetim-i dâr, yetim-i diyâr, yetim-i tarihiz. Benim Bağdat’ım da senin Erzurum’un gibi a’dâ-yı dîn elinde inliyor.*” (s. 243)

Çünkü artık, tekrar ayrılık vakti gelip çatmış, Bağdat da Erzurum da elden çıkmıştır. Dicle de Fırat da artık ağlamaktadır. Bu bölümde Dicle ve Fırat’ın acısı iki manzume olarak dillendirilir. Dicle,¹⁶

“*İmâm-ı A’zâm’ın âfâk-ı ictihâdında
Eder mücâdele nâkûs ile ezân-ı şerîf*” (s. 243)

diyerek topraklarında çan ile ezanın mücadelesinin sürdüğünü söylerken,¹⁷ Fırat, Hz. Hüseyin’in şehâdetinin yaşandığı topraklarda “*meşhedî*” düşmana terk edilerek tekrar yetim bırakıldığı için inlemektedir:

“*Bugün de -tâli’-i İslam’a bak ki- meşhedini
Verip âdüya yetîm-i vatan cüdâ etti.*” (s. 243)

Ebedî âlemde, Osmanlı’nın son demini bedbaht olarak izleyen “*hem-tâli’ ve hem-derd*” (s. 243) iki ruh olarak onlara düşen, Sultan Dördüncü Murad’ın huzuruna varıp İslam bayrağı iki şairin memleketinde tekrar dalgalanana kadar “*ağlamak ve yalvarmaktır.*” (s. 244)

Görüldüğü üzere metinde; zaman, mekân, şahıslar ve olaylar açısından, “gerçek gerçeküstü (reel ve sürreel) düzlemler” iç içedir. Gerçek düzlem, gerçeküstü düzlemde izlenmektedir. Gerçek düzlem, bir başka deyişle aktüel tarih, manevi düzeyde gerçeküstü düzlemi yani ölümden sonrasını etkilemekte, biçimlendirmektedir.

Reel düzlemde zaman, mekân, şahıslar ve olaylar aktüel tarihe uygundur: Fuzûlî ve Nef’î, Osmanlı’nın iki büyük şairidir. Fuzûlî Bağdatlı, Nef’î Erzurumludur. Nef’î Sultan Dördüncü Murad emriyle idam edilmiştir. Dördüncü Murad, Bağdat’ı tekrar zapdetmiştir. Osmanlı’nın son yüzyılında Bağdat ve (geçici bir süre) Erzurum Osmanlı’nın elinden çıkmıştır. Hasan

¹⁶ Süleyman Nazif, kitapta yer alan ve uzun bir şiir olan “Dicle ve Ben” şiirinde de aynı temanın merkezine Dicle nehrini alarak yine Irak’ın artık Osmanlı topraklarının bir parçası olmamasından duyduğu acıyı dile getirmektedir. Bu şiir üzerine yaptığı incelemede Serdar Demircan, “Dicle” nehrinin metaforik bir karşılıkla Anadolu’dan Irak’a uzanan bir nehir olması dolayısıyla anne-eyvat ilişkisini, ayrı düşmüş iki kardeş veya sevgiliyi temsil ettiğini ifade etmektedir (“Süleyman Nazif’in Dicle ve Ben Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ocak-Şubat-Mart 2014), s. 32.

¹⁷ Şuayb Karakaş, *age*, s. 168.

bin Sâbit ve Ka'b bin Züheyr, İslam tarihinin ilk şairlerindedir, vb. Bütün bunlar, gerçekten var olan kişiler ve gerçekleşmiş olaylardır.

Gerçeküstü düzlem de işte bu gerçek tarih zeminindeki kişiler ve olaylar eşliğinde ilerlemektedir. Fuzûlî ve Nef'î, ölümden sonraki âlemde bir araya gelmiştir. İkisinin de memleketi, anayurttan koparılmıştır. İkisi de bunun acısını çekmektedir.

Yazar, Osmanlı milliyetçiliğini bu metin boyunca İslam tarihinden gelen dinsel bir romantizmle beslemektedir. Öyle ki hem reel düzlemde, hem de gerçeküstü düzlemde İslam tarihi ile Osmanlı tarihi bir tutulmaktadır. Osmanlı, İslam tarihinin sonraki muzaffer aşamasıdır. Osmanlılık ve İslam, Süleyman Nazif'in zihninde tarihî, siyasî ve coğrafi boyutlarıyla bir bütündür. Bu yüzden Bağdatlı Fuzûlî ve Erzurumlu Nef'î'yi, tek bir bütünün parçaları olarak gördüğü Osmanlı coğrafyasına ağlatır ve ağıt yaktırır. Fuzûlî, metnin başında Erzurum'un elden çıkmasına şahit olurken Bağdat'ı hatırlar. Nef'î, kendisini haksız yere idam ettirdiğini söylediği Sultan Dördüncü Murad Bağdat'ı fethedince onu affeder ve onun için dua ederek af diler. İslam tarihinin ilk şairleri, Hasan bin Sâbit ile Ka'b bin Züheyr, Nef'î'nin katli için üzüldür. Çünkü o da mümin şairlerdendir. Buna göre geniş bir coğrafyayı, Süleyman Nazif'in zihninde tek bir vatan yapan İslam'dır.

Bu zihin yapısının, Osmanlı'nın son yıllarını bizzat yaşayan Süleyman Nazif gibi dinsel duyarlılığı yoğun şair ve yazarlar için, olağan hatta tipik bir durum olduğu söylenebilir. Fakat Müslüman Osmanlılık bilincinin, gittikçe gerileyen ve rağbetten düşen bir zihniyete tekâbül ettiğini de ifade etmek gerekir. Süleyman Nazif için Osmanlı, Türk tarihinden ziyade İslam tarihinin bir aşamasına işaret etmektedir.

3. Sonuç

Bugünden geriye bakıldığında, bir imparatorluk çocuğu olmanın toplumsal psikoloji ve kimliksel aidiyet noktasında neye işaret ettiğini göstermesi açısından bu ve benzer metinler ilginç malzemeler sunmaktadır. Bu türlü metinlerde, günümüzdeki ulus-devletin yarattığı kimliksel aidiyet noktasından tamamen uzak bir dünyanın izlerini buluruz. Daha geçen yüzyılda Osmanlı'nın mücaviri olan memleketler -aynı dine mensup olsa da- artık farklı milliyetlere ve kültürlere mensup insanların yaşadığı yerler olarak görülmektedir. Çünkü ulus-devletler, milliyet odaklı farklı bir aidiyet duygusunu yerleşik hâle getirmişlerdir. Dinsel aidiyet duygusu da artık bütünüyle değilse bile çok zayıf bir zemin olarak görülmektedir.

Din kavramı, neredeyse etkisiz ve edilgen hale getirilerek, daha geniş bir kavramın içine yerleştirilmeye çalışılmakta ve bu yolla kabul edilirliliği sağlanmaktadır. O kavram, kültürdür.

Sadece kültürel perspektiften bakıldığında ise, referans, Osmanlı'nın son yüzyılından itibaren zaten değişmiştir. Artık, arzu edilen kültürel ortaklık Batı medeniyetiyle kurulmaya çalışılmaktadır. Hatırlatmak gerekir ki batı medeniyetini referans haline getirme, ulus-devletin başlattığı bir süreç değildir. İronik biçimde Tanzimat döneminin Osmanlılık yanlısı aydınları tarafından başlatılmış, yüzyıllık süreçte adım adım zihinlere kazınmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ardından Türk milliyetçiliği ile bir düzeyde eklenmiş, sonunda da Batı medeniyetini referans noktası olarak alan, milliyetçiliği temel ideoloji olarak belirlemiş "ulus-devlet" projesi olarak perçinlenmiştir. Dolayısıyla ulus-devlet, bir sonuçtur. Zihniyetin inşası Osmanlı dönemine dayanmaktadır.

Osmanlı coğrafyasına, din odaklı bir aidiyet duygusuyla yaklaşmak ise yine Osmanlı'nın son yüzyılında gittikçe zayıflayan bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır. Nitekim yazar da *Firâk-ı Irak*'ta yer alan kimi metinlerde yer yer, uzak Osmanlı coğrafyalarında olan bitene kayıtsızlık olarak tezâhür eden bu duruma içerlediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın son demlerinde yaşamış olan ve rahatlıkla Osmanlı aydını olarak tanımlayabileceğimiz Süleyman Nazif'in, genel olarak *Firâk-ı Irak* adlı eseri, özelde de inceleme konumuz olan "Fuzûlî-i Bağdâdî'den Nef'î-i Erzurûmî'ye" adlı metni, hem zihnen hem de fiilen dağılan Osmanlılık bilincine yakılmış bir ağıt olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin. “Nef’î”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s. 523-525.
- Kenan Akyüz. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul 1990.
- Beysanoğlu, Şevket. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Süleyman Nazif*, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Ankara 1970.
- Çetin, Nurullah. “Süleyman Nazif’in Firâk-ı Irak Adlı Eseri Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, C. 11, 1 (1993), s. 233-256.
- Demircan, Serdar. “Süleyman Nazif’in Dicle ve Ben Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ocak-Şubat-Mart 2014), s. 30-41.
- Elmalı, Hüseyin. “Hassân bin Sâbit”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, 1997, s. 399-402.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Bağdat-Osmanlı Dönemi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, 1991, s. 433-437.
- Karahan, Abdülkadir. “Fuzûlî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, 1996, s. 240-246.
- Karakaş, Şuayb. *Süleyman Nazif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Kurt, Burcu. “Irak’ta Muktedir ve Müşteki Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey’in Basra Valiliği”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, C. 7, 2 (2012), s. 155-179.
- Küçük, Cevdet. “Erzurum”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, 1995, s. 321-329.
- Savran, Ahmet. “Ka’b bin Züheyr”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, s. 7-8.
- Şakiroğlu, Mahmut. “İlahi Komedyâ”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 68-70.
- Yeşildağ, Abdüssamed. “Bânet Su’âd Kasidesine Yapılan Çalışmaların Tespiti Üzerine - I, *Nüsha XII*, 36 (2013), s. 7-42.
- Yılmaz, Mehmet. “Ümitle Ümitsizlik Arasında Bir Feryat: Süleyman Nazif’in Birinci Dünya Savaşı’ndaki Tavrı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37 (2015), s. 415-426.

Yayın İlkeleri

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştığı yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. *Dipnot standardı:*

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 8 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda 'Age, s...' şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

¹ Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

¹ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkis Çorakçı Dişbudak), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte **TİKA (Avrasya Etüdleri Editörlüğü) GMK Bulvarı No:140 Çankaya-Ankara** posta adresine veya **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.